Ф 6 10
793

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
В.И. Бр. 839

ИСТОРИЈА

ЦРНЕ ГОРЕ.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА У БЕОГРАДУ

НАПИСАО

Д. МИЛАКОВИЋ.

Поклон
ЈОЦЕ ВУЈИЋА из Сенте
УНИВЕРЗИТЕТСКОЈ БИБЛИОТЕЦИ
У БЕОГРАДУ

ПАНЧЕВО.
НАКЛАДОМ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ ЈОВАНОВИЋА.

Штампарија Браће Јовановића у Панчеву

Димитрије Милаковић.

Животопис.

Димитрије Милаковић родио се у Мостару у Херцеговини 25. октобра (6. новембра) 1805. године. Још као мало дете изгубио је оца. Кад му је било десет година, појави се куга у Херцеговини, те његова мати са Јованом, старијим му братом, и са њиме склони се у Дубровник, где се и настане. Јован се лати трговачке струке, а Димитрије, како је био на једну ногу хром, није могао поћи за примером свога брата, но одабере науку. Основне школе сврши у Дубровнику. Одатле оде у Нови Сад, где под руковођењем славнога професора Ђорђа Магарашевића за три године дана сврши ћимназијску науку; у Пешти сврши философијски течај и оде у Беч, да на тамошњем свеучилишту учи права. Обдарен проницавим умом, неуморан у послу, а штедро потпомаган својим племенитим братом Јованом, дружећи се са људима, који су тада радили на препорођају српске књиге, Димитрије науми да овој посвети сав свој живот и све своје силе.

Прилика га у томе дивно послужи. Године 1831. враћајући се кнез Јован Вуковић из Русије у Црну Гору, дође у Беч. Ту се позна са младим Димитријем, који се у Бечу бавио од подруге године дана, и предложи му, да пође с њиме у Црну Гору. Одушевљен родољубљем Димитрије прими позив, не осврћући се на своје слабо здравље и не питајући, шта га чека у кршној Црној Гори. Пун жеље да буде од користи своме народу, стиже он на Цетиње, где се прими звања државнога секретара.

После две године дана пратио је архиман-

дрита Петра II. Петровића Његоша, господара црногорскога, кад је овај ишао у Русију да се завладичи. Милаковићево друштво било је неоцењено за владику Рада, коме је он, тако рећи, био једини друг, који га је разумевао и могао му у многом чему бити пријатељски руковођа. А службени посао Димитријев често је бивао дипломатске природе. Тако је наскоро по свом доласку на Цетиње учествовао у одређивању граница између Аустрије и Црне Горе, а после је саделовао при утврђивању мира у Дубровнику између владике и Али паше Сточевића. Године 1836. владика га наново посла у Русију државним послом, који кад је срећно свршио, цар Никола подари му крст св. Владимира, а владика га постави за свога личнога секретара.

По смрти владике Петра II, Данило Петровић поведе га 1851. године у Петроград, где је тражио, да га Русија призна за световнога кне за црногорскога. Као што је познато, кнез Данило у томе је потпуно успео. При поласку обдари цар Никола Милаковића драгоценим бриљантским прстеном. Дошавши при повратку из Русије у Трст, осећаше Милаковић потребу, да се неко време одмори. Кнез оде на Цетиње, а Милаковић оде у Млетке, куда је већ раније био одлазио, тражећи нарочито податке за црногорску историју. Из Млетака оде у Београд, где остаде две и по године. Али жељан да се види са својим братом, остави Београд, где је био предмет опште поштовања и уважења, па оде у Дубровник и ту остаде око три године дана, бавећи се искључно књижевним пословима. Али аустријска полиција, вазда подозревајући, предузе преметачину и по његовим хартијама. Пун негодовања због овога неоправданога поступка, Димитрије остави и топли породични круг свога брата, и благо поднебље дубровачко, и тамошње своје пријатеље, па се у фебруарију 1858. г. диг-

не у Петроград. Али његово и онако слабо здравље, још већма уздрмано душевном узбуђеношћу, није могло издржати тегобе путовања по зими и он се разболи у Варшави. Кад се мало предиже, оде у Дражђане, да тамо доврши започето лечење а одатле је намеравао отићи на неко време у Париз. Али 15 (27) августа 1858. покоси га смрт. Брат његов даде га из Дражђана однети у Липско, где га погребоше на православном гробљу.

Димитрије Милаковић вредан је био радник и на просветном и књижевном пољу српском. Ово му је признато било 1842. године, кад је основано у Београду Друштво Српске Словесности, које га изабра за свога члана дописника.

Од његових списа изишли су штампом ови: *Грлице*, годишњи часопис, који је Милаковић издавао од 1835. до 1839. године у цетињској печатњи; — *Српска граматика* за црногорску младеж, чест I; такође печатана на Цетињу 1838. године; — *Увод у општу историју за децу*, чест I, печатан на Цетињу 1839. године. Овај *Увод* прештампан је у *Магазину српско-далматинском* за 1860. годину, у коме има и опширни животопис Милаковићев од проте Ђорђа Николајевића, садашњега митрополита сарајевскога. Одатле су узети и ови податци за животопис његов.

Али је главно дело Милаковићево његова *Историја Црне Горе*, која је изашла 1856 г. у Задру. Њом је он себи дигао споменик, који ће трајати, докле буде Срба и српске књиге. Сваки ће разумети оне многе обзире, који су га могли руководити при писању своје историје; ипак је он умео да очува историјској истини потпуно достојанство, и ко зна читати међу ретцима, тај ће знати оценити ону скоро недостижну вештину, коју је он показао у састављању свога класичнога дела.

ПРЕДГОВОР.

Још пре двадесет година почео сам био издавати у Црној гори *Грлице*, које су у пет чести (од год. 1835-1839) изишле, и у којима сам, поред другог којешта, печатао *Кратку историју Црне Горе*, доведену до 1830 године. Да ова историја није потпуна и колико би требало изврсна, то стоји; али каква је, да је, опет је из ње по гдјешто превођено на њемачки, француски, италијански и руски, а може бити још и на који други језик. Ти преводи свједочба су јасна, да је и другима народима мило упознати се с дјелима храбри Црногораца, па то још милије и драже мора бити нашем уопште народу, коме су управо и биле намијењене *Грлице;* но почем су ове постале врло ријетке и већој части Срба непознате, зато ево сад наново и у једној књизи издајем поменуту историју.

Ово садашње издање није од ријечи до ријечи препечатано из *Грлица*, него су ове најпре помњиво сравњиване с изворима и другима достовјернима историјскима дјелима, па је по овима на неким мјестима поправљено, на некима распространено, а на многима попуњено, особито је попуњено из архива многима, нашем народу до сад непознатима документима. О овима материјалима биће ријеч мало ниже.

Од премногих ратова и бојева, који су се збивали између Турака и Црногораца у течају 400 година и више, ја сам споменуо и описао само оне, који су знатнији и од какве историјске важности и међу којима нејма готово ни једнога, који се не би оснивао на какву вјерну свједочбу. А и од други догађаја, који су споменути у овој књизи,

једва ће се који наћи, а да није поткријепљен достовјерном свједочбом.

Да није без недостатака и ово садашње издање, већ да би могло бити у неколико потпуније, а на некима мјестима и краће, о томе не сумњам; но и оваково какво је, опет сам увјерен, да ће српска читајућа публика благонаклоњено примити га, а за то имам потпуну свједочбу у сљедујућима српскога Хорација ријечима: „Кто из Сербоѳ не читал би с утјехоју, удовољствијем и радостију, на возвишеније духа народнаго, љетописи дјејаниј Черногорских Сербов?“

У Бечу 10 Маја 1855.

Д. М.

Кратки преглед за ову књигу употребљени материјала.

Извори и спомоћна дјела, којима сам се служио у овој књизи, а од чести и у *Грлицама* и у овима о томе казао, ево ово су:

I. Il Regno degli Slavi di Don Mavro Orbini. Pesaro 1601 год. у највећој осмини, 473 стране. — За српску историју уопште доста је важно ово дјело, из којега сам сад позајмио готово цијелу о Балшином племену повјест, коју сам и пре по украће издао 1850. год. у *Српским Новинама*, у броју 101.

II. *Српски Споменици*, издани у Биограду 1840 год. — Из њи и сад и у претпоменутом броју *Српски Новина* навео сам по ıдјешто, да се тим боље утврди достовјерност поменуте Мавро Орбинијеве историје о племену Балшину.

III. Рукопис црногорског владике Петра I, у два екземплара, од који један је само први на-

цртај, по којему је извођен други. — Овај рукопис, који се храни у избраној архиви на Цетињу и садржава кратку историју Црне Горе од почетка до 1711 године, печатан је од ријечи до ријечи у *Грлици* за 1835 годину (стр. 55-75 и 85-86); но сад у овој књизи одступљено је од њега у онима случајима, у којима су, пошто је сравњен с другима вјере достојнима дјелима, показала се јавна противорјечија.

IV. Il Campidoglio Veneto — Капитоли Млетачки. Рукопис у 4 чести на листу и храни се у библиотеки св. Марка у Млецима. У њему се садржавају грбови, порекла, ред славни људи и родословна стабла најзнатнији породица, које су уживале достојинство патриција млетачки. — Овим је сад поправљено и попуњено гдјешто о племену Црнојевића.

V. Љетопис Црногорски, који допире до 1749 године закључно. — Он је врло оскудан; нејма у њему више него 25 догађаја побиљежени, од који готово сви наведени су у овом садашњем издању на дну страница, да се тим посвједочи достовјерност текста.

VI. *Историја о Черној Гори*, Митрополитом Черногорским Василијем Петровичем. Москва 1754 год. — Ова историја служила ми је у толико само, што сам по њој у *Грлици* за 1836 годину (стр. 42-46 и 50-53) споменуо бојеве од 1712 до 1750 године, но неке и од ти бојева описао сам опширније по пјеснама.

VII. Storia della repubblica di Venezia dell' Abbate Laugier. Venezia 1767-69 год. у 12 чести. — И овим дјелом служио сам се сад и помогао — слабо.

VIII. *Историја Црне Горе од искона до новијег времена* (т. ј. до 1788 год.) Симеоном Милутиновићем Сарајлијом, печатана у Биограду 1835 године.

IX. *Казивање стари Требјешана* и архива сер-

дара Малише и капетана Бошка Буњића-Никшића, у Биограду 1842 год.

X. *Записки морскаго офицера*, Владимиром Броневским. С. Петербург 1818 год. 4 чести, и *Письма морскаго офицера* С. Пбург 1825 год. 2 чести, од истога Броневскога. — Све војене догађаје збивше се у Боки и око Дубровника од почетка 1806 па до конца Јулија 1807 године, а у *Грлицама* за године 1837 (стр. 41-52) и 1838 (стр. 41-56) печатане, превео сам из поменути књига Броневскога, који је својима очима гледао бојеве. Сад сам те догађаје још опширније, али опет из књига истога ауктора и у његово име, као што ји он приповиједа, описао; па зато на више мјеста стоји наша (мјесто руска) војска, или наша (мјесто руско-црногорска) здружена војска.

XI. Протокол од свију званични акта и кореспонденција владике црногорског о завојевању Боке Которске и у њој војени догађаја од Септ. 1813 па до конца Маја 1814 године. Из овога на италијанском језику у Боки тад вођеног протокола, који ми је случајно 1837 године у руке дошао, превео сам гдјешто и печатао у *Грлици* за 1838 годину (стр. 56-61), а сад је из њега још више додано.

XII. Царске грамате. — Неке од ови грамата печатане су у оригиналном језику још у *Грлицама*, и то у *Грлици* за 1835 годину два прогласа рускога цара Петра Великог, од 3 Марта 1711 год. (стр. 76-85), а у *Грлици* за 1836 годину: једна повеља истога цара Петра од 9 Јулија 1715 год. (стр. 47-50), један проглас ћесара Јосифа II од 17 Апр. 1788 год. (стр. 61-63) и један проглас Екатерине Велике од 4 Марта 1788 год. (стр. 64-67). Ове, а уз њи и друге у овој књизи наведене грамате, излазе сад у преводу на српском језику.

XIII. Разна писма и акта из избране архиве, која је код мене до конца 1851 године била.

(*) — Из ове архиве има печатани документа у *Грлици* за 1836 годину, и то: два писма аустријског мајора Ф. Вукасовића, писана 1788 године, једно Бјелопавлићима а друго Пиперима (стр. 67-69); писмо владике Петра од 10 Јуније 1796 год. Махмут-паши, везиру скадарском (стр. 70-71); писмо главара црногорски Брђанима од 20 Јуније 1796 год. (стр. 72-73) и диплома града Будве владики Петру од 14 Јулија 1797 год. (стр. 77-78).

XIV. Акта из архиве млетачке, у препису, која су такођер код мене била. — Нека од њи био је донео са собом владика Петар II из Млетака 1847 године, а нека од туда те исте године достављао му је један његов пријатељ.

Међу материјале, за ово садашње издање узете, спадају такођер.

XV. *Грлице*, у којима, осим гори већ казаноga, од куда је што у њи прешло, има још по гдјешто од историје црногорске, што сам, које по казивању стари људи, које по пјеснама описао. Тако на пр. има у *Грлици* за 1836 годину: бој у коме су Црногорци 25 Нов. 1756 (пре погрјешно стављено 1750) године разбили Турке, које је предводио ћаја Босанског везира (стр.

(*) Кад је покојни владика Петар II заповједио, те је 1834 год. претресена и разгледана цетињска архива, тад је он изабрао из ње што је год по његовом мњењу важније било, па је од тога нешто, као царске грамате и гдјекоја од врло велике важности писма, узео к себи, а мени остало предао, да се храни у канцеларији; што је пак преко тога у архиви било, то је сложено у двије котарице, које су стајале, а у њима и пре тога држане копије од разни писама, у манастиру цетињском до 1839 год., а тада су пренесене у нови двор, што је исти владика на Цетињу начинио.

53-54); бој који се у време Шћепана Малога 1768 год. између беглербега румелијског и везира босанског и скадарског с једне, и између Црногораца с друге стране догодио (стр. 58-59); похара Црне Горе Махмут-пашом Бушатлијом у Јунију мјесецу 1785 године (стр. 60); опсада града Спужа од стране Црногораца и аустријски војника под мајором Вукасовићем 1788 год. (стр. 69); бојеви против поменутога Махмут-паше, први 11 Јулија 1796 године, а други 22 Септ. те исте године (стр. 73-76); а у *Грлици* за 1838 годину: ударање руске војске заједно с Црногорцима 1807 год. на град Клобук (стр. 55) и нападање турске војске под Делибашом на Морачу 17 Септ. 1820 год. (стр. 61-62).

Узимао сам сад по гдјешто и из други дјела, но о овима ће бити споменуто на свом мјесту.

Којима сам се изворима и спомоћним дјелима сад, а не пре, служио, ни ћу у овом садашњем издању на дну страница назначити, а уз њи и *Грлице*, те тако ће читатељ одма моћи видјети, шта је сад задржано из *Грлица*, шта ли је промијењено и наново додано.

УВОД.

По свједочби грчкога цара-списатеља, Константина Порфирогенита (који је владао од 945 до 959 г.), Срби су, с договором цара Ираклија, доселили се иза Карпатски гора у Македонију око 636-те године, а одатле послије двије године, преселили су се у негдашњи Илирик и у њему између Бугара и Хрвата, истјеравши Аваре, намјестили се. Они су у самом почетку ту нову своју домовину, назвавши је Србијом, раздијелили између себе на неколико области, које су се назвале овако: властита тако речена Србија, Босна, Неретва, Захлумје (Хум), Травунија (Требиње), Конавле и Дукља или Диоклеја. Границе ове првобитне Србије биле су, на сјеверу: ријеке Сава и Дунав; на истоку: ријеке Морава и Ибар и град Раса (данашњи Нови Пазар); на југу: ријека Бојана с градом Скадром, а на западу: брда која се протежу међу ријекама Босном и Врбасом, и од извора Врбаса к ушћу Цетиње до Адријатичког мора.

Свака од гори побројени српски области имала је свога жупана као старјешину, а главни старјешина или господар над свима жупанима и над цијелим народом био је у почетку врховни кнез или велики жупан српски, који је сједио у властитој тако реченој Србији, у граду Десници, негдје на Дрини, и налазио се под руком грчкога цара, као највишег земљи господара; но кад је Ираклије умро (641.), народ српски ослободио се од власти Грка.

По свој прилици, Срби су у Илирику за прва два вијека живили у слоги међу собом и покоравали се своме главном старјешини у Десници, али доцније види се, да су обласни жупани

непрестано извлачили се испод власти свог великог жупана, а често су и крваве ратове водили између себе, отимајући се за главну власт, те тако догађало се више пута, да је било толико независни области и господара, колико је било жупана, и другда је један од ти жупана владао над више њи или над свима осталима жупанима. Ове честе домаће распре и размирице слабиле су српску државу тако, да су на њу ударали час Бугари а час Грци, те је харали, робили и под своју власт покоравали.

Најпрви су Неретвљани отели се испод власти великог жупана српског и постали за себе независни, а у првој половини деветога вијека (око 836-843) и требињски жупан, Крајан, постао је независан кнез, па тако су била и његова два потомка, Хвалимир и Цуцимир.*) И у Захлумљу у првој половини десетога вијека (912-926) владао је независан, силан и славан кнез, именом Михаил Вишеславић, а у другој половини једанаестог вијека (1050-1080) најјачи и најсилнији од свију други био је велики жупан диоклејски Михаил Војиславов, који се назвао и краљем српским и добио је на то достојанство нужне знаке од самог папе римског, Григорија VII. Краљ Михаил владао је славно и мирно пуни 30 година, а главна му је столица била у граду Дукама. Он је послије себе на престолу краљевства српског оставио свог сина Бодина, који је сједио у Скадру и покорио себи жупане босанског и рашког. Ово српско краљевство у Диоклеји није дуго трајало. Домаће распре и ратови, који су се наскоро за тим породили, довели су цео српски народ под власт Грка. Најпослије, Стефан Немања, потомак дијоклејског жупанског рода и праотац ново владајућег дома, оснује јако и независно велико жупанство у граду Раси. Немања, син

---

*) Тјешимир. Издав.

рашког жупана Теше, родио се 1114. године у Зети на Рибници и добио је за насљедство очину земљу, али морао је ратовати са старијом својом браћом, Мирославом и Константином, који су хтјели лишити га насљедства. Он је њи срећно надвладао, па је 1159. г. постао рашким великим жупаном и ослободио је од Грка српске земље, а међу њима и своје отачаство Диоклеју, којом су, као саставном чести српске државе, срећно владали и његови прејемници све до посљедњег цара Уроша Младог.

Дукља (код иностранаца Диоклеја), доцније названа Зета, била је најјужнија чест српски земаља у Илирику. Име Дукље узето је од знаменитог у њој града, названог Дуке (код Грка такођер Диоклеја), у којему се родио цар Дукљан (Диоклетијан, који је владао од 284. до 305. г.). Поменути град Дуке, од којега се зидине и данас познају, лежао је на утоку Зете у Морачу, у самом куту гдје се те двије ријеке састају. Диоклејска област врло рано почела се звати Зета или Зента; већ св. Сава (око 1208 г.), у житију свог оца, св. Симеона, спомиње земљу Зету; на пр. „Рождаству јего бившу ва Зетје на Рибници.“

Још пре него што су се Срби у Илирику намјестили, она област, која се по времену назвала Зета, била је чест оне покрајине, која се по свједочби стари иностранн списатеља звала Превалис или Превалитанија, а као што је наши (на пр. архим. Рајић и владика црногорски Петар I.) именују, Превала.

Област Дукља или Зета граничила је са старом Травунијом и Захумљем (т. ј. с данашњом Херцеговином): которским заливом од више Рисна, па онда косама, које растављају Грахово од Цуца, а Оногошт (Никшиће) од Жупе, а потом планином Јаворјем; са Србијом: рашким горама над језером Плавом; с Арбанијом: ријеком Дримцем (Drinassi) и Скадром, а одатле ријеком Боја-

ном до мора, па овим до Котора. На тај начин у њој закључавала се сва садашња Црна Гора*). Зета, у старо доба, раздјељивала се на горњу и долњу Зету, и рекао би да се долњом Зетом звао њен поморски предјел, т. ј. оно парче земље, које се од Скадра до Котора протеже између мора, десне обале скадарског језера и планина, које растављају Боку Которску од Црне Горе; а све остало, што се закључује у вишеописанима границама, то се звало горњом Зетом. Од те све области сад се зове Зета само она равница, која лежи између скадарског језера, хотских планина, ријеке Рибнице и Црне Горе, па и од те равнице оно парче поља између Црне Горе и ријеке Зете и Мораче зове се Љешкопоље.

Земља Зета добила је то своје име од ријеке Зете. Ова ријека саставља се из двије воде, које се зову Перућица и Обоштица, и обије извиру у Пјешивцима, прва испод села Повије, а друга испод села Церова, па кад се, након једног сата свог течаја, саставе према селу Дреновштици, онда добију име Зете, која одатле тече низ Бјелопавлиће, потом пролази кроз сред града Спужа, па онда тече границом пиперском и ниже Дука, више Подгорице и Везирова моста, излива се у ријеку Морачу (**).

Премда се не може знати управо, кад је Црна Гора ово своје име добила, али опет може се слободно рећи, да је то морало бити у новија времена, почем учени људи потврђују, да јој се садашње име не налази ни код једног списатеља старог или средњег вијека. Шта више, ми видимо из акта публични, да се Црна Гора и у време, кад су у њој владали Црнојевићи (1427-1499), није

(*) Све ово довде узето је из књиге зване „Славенске древности“, оригинал четки, П. Ј. Шафарика а превод руски, О. М. Бодянскога.

(**) Грлица 1835 год. стр. 55.

писала, а може бити није ни звала тим именом, него Зетом, па ваљда је по Црнојевићима и прозвала се Црна Гора, а не по овој они. Позивати се на Маријана Болицу, властелина которског, који је путовао кроз Црну Гору и о њој у свом 25. Маја 1614. године датираном рукопису дао своје извјестије млетачкој републики, и у његово име, као што то неки раде, саопштавати свијету, да су Црној Гори то име дали најпре Турци из узрока тога, што су им Црногорци јаде задавали, значи подметати Болици, да је казао оно што није; јер ко је год читао и разумио Болицу, тај сваки са мном заједно мора признати, да о том Болица не говори ни ријечи. И приповијетка у свијет пуштена о Стефану Црнојевићу првом, да он није имао свог правог презимена, већ да се, по мјесту свог рођења, називао Црногорац, па да је називање прешло у презиме Црнојевић на његова старијег сина Ивана — права је гатка. Ми ћемо у овој историји видјети на свом мјесту, да је у горњој Зети била породица Црнојевића, која се још 1385. г. затезала признати над собом власт Ђурђа Страшимирова Балшића, а видјећемо такођер, гдје се и више поменути Стефан у свом уговору с Млечићима, назива управо Црнојевић, а не Црногорац.

Стара историја спомиње многе градове у Дукљи и у Зети, међу којима, осим већ споменутога Дуке, ово су главнији: Росе, негда град, који су око 867. г. Сарацини разорили, а сад само неколико кућа леже на уласку у залив которски, који се у старо доба звао залив рисански (sinus Rhizonicus). — Котор, на свршетку поменутог залива, удаљен око 6 сати к југоистоку од Роса. — Будва, коју су уједно с Росама и с Котором опсадили Сарацини око 867. г., лежи на мору, далеко око 6 сати хода сухим путем к југу од Котора. — Бар на мору, око 5 сати хода југоисточно од Будве. — Улцин, такођер на мору, око

5 сати к југу од Бара. — Скадар, у време Римљана Скодра, око 10 сати хода сухим путем к југоистоку од Бара, лежи на глави ријеке Бојане, која излази из Скадарског језера, негда званог Лабеатско језеро (lacus Labeatis). — Жабљак, столица Црнојевића (од 1427. до 1482. г.), на Црногорској граници,*) на утоку Мораче у Скадарско језеро, око 8 сати хода водом к сјеверу од Скадра. — Подгорица, на граници Црне Горе,*) с лијеве стране ријеке Мораче, сад варош, а у старо доба град, који је као и Жабљак на свршетку десетога вијека саградио Тугомир, краљ Далматински. — Будимља, у предјелу Хасу. — Дан, на ријеки Дрину, око 8 сати југоисточно од Скадра. — Дривост, такођер на ријеки Дрину. — У другој половини четрнаестога вијека припадали су зетским господарима и ови градови: Љеш на ушћу Дрина, око 6 сати хода к југу од Скадра. У Љешу био је укопан Ђурађ Скендер бег, но Турци су му, кад су тај град узели, извадили из гроба кости, па их раздијелили између себе и носили уза се као хамајлију. — Драч на мору, око 20 сати хода сухим путем југозападно од Скадра. У Драчу је Цицерон нровео време свог заточења. — Берат или Арнаутски Биоград, главно мјесто од Мусакије. — Канина, у доњој Арбанији. — Авлон на мору, око 26 сати хода југоисточно од Драча, познат по томе, што су Цезар и Помпеј извезли се ту, први да угњети, а други да одбрани своје отачаство (**). — Костур, у Македонији. — Вредно је споменути овдје још т два у старој Зети града: Спуж и Медун, за које

---

*) Ваља имати на уму, да су 1856. године, кад је Милаковић ову своју историју Црне Горе издао, Жабљак и Подгорица били на црногорској граници, а сад су у Црној Гори, којој је граница одмакнута до близу Скадра. Издав.

(**) Записки морскаго Офицера, ч. II. 82.

само новије историје знаду. Први, т. ј. Спуж, лежи на граници Црне Горе, у садашњој Зети близу Бјелопавлића, а Медун је у Кучима, па и ако је још у време Иванбега Црнојевића разорен, али су му околине, које су и данас насељене, примиле његово име, те се зову горњи и долњи Медун.

Почем је Зета непрестано налазила се под Неманићима, па зато ћемо и о њима овдје у кратко проговорити. Од свију српски владаоца најзнатнији био је Стефан Немања Он је постао Рашким великим жупаном 1159. г. и саставио је у једну државу све области првобитне Србије, ослободивши од Грка српске земље, што су били себи присвојили. Осим тога отео је Немања од Грка и њнове многе земље и градове (*), и тим

(*) Првовјенчани краљ, описујући житије оца свог Немање, каже за овога, како је ударао на Грке и отео им градове: Срѣдьць (Софију), Стобь (Штип), Земльнь, Вельблуждь, Житомитьскь, Скьпьль (Скопље), Лѣшьскь у долњемъ Пологу, Градьць, Призрѣнь и градъ славни Нышь. Даље наставља, како је Немања узео: Диоклитию же и Дальмацию, отьчьство и рождение свое, истовую дѣдину свою, насилену бывьшу оть рода Грьчьскаго, у којој су били Грци сазидали градове такѡ, да се назвала Грчка област. Ти пак градови били су ово: Дань, Сардонікии, Дривость, Росафь рекомый Скьдьрь, Свачь, Льцинь, Барь и Которь. Све ове градове, осим посљедњега, Немања је разорио, а своје људе, који су у њима били, сачувао је и себи потчинио. Он је Котор утврдио и у њему начинио свој двор, а што је год било грчко у тој области, то је он све истребио, да се Грцима ту више ни име не спомиње. — А св. Сава за свог оца Немању вели: „И въздвиже погыбшую свою дѣдину, и приобрѣте оть Поморскые землѣ Зету и сь градовы, а отъ Рабна Пи-

је доста распространио своју државу, у којој су се садржавале ове области: данашња Србија, Срем и чест Славоније, Босна, источна Далмација, Херцеговина, Црна Гора, Зета, Арбанија и једна чест Македоније. Немања најпре крстио се по латинском начину у Зети, гдје је у то време било доста западног свештенства, а потом по други пут крштен је од нашег православног архијереја у граду Раси, и тад је добио име Стефана. Он је све полувјерце (јеретике) из своје земље прогнао, подјеливши њихова добра сиромасима, и подигао је неколико цркви, између који најславнија је Студеница, доцније названа српска лавра. Пошто је 36 год. срећно као векики жупан владао у граду Раси, преда владу свом најстаријем сину, а он отиде у Студеницу, те се ту (25 Марта 1195) закалуђери под именом Симеона. На двије године послије тога пресели се у манастир Ватопед у Светој Гори и у њој сазида манастир Хиландар, гдје се и преставио 13 Фебр. 1200 г., а доцније (1208) пренесене су му мошти у његов манастир Студеницу. Он је ожењен био Аном, кћери босанског бана Бориса, и имао је три сина: Стефана, Вукана и Растка. Најстарији син његов Стефан, назван Првовјенчани (Немањић I), наслиједио је престол и примио од оца владу 1195 г. као велики жупан, но брат његов Вукан (Волкан, Немањић II), помоћу Мађара, отме му престол 1204 год. и с допуштењем Инокентија III, папе римског, и Емерика, краља унгарског, назове се краљ српски, те тако он први примио је наслов краља српског. Завађена браћа, по савјету најмлађег брата Растка, који се под именом Саве у Светој Гори закалуђерио, помире се 1205 год., и Вукан врати престол опет Стефану.

лота оба, а оть Грьчьскые землѣ Патьково, Хвостно вьсе и Подриміе, Кострьць, Дрьжьковину, Ситницу, Лабь, Липлянь, Гльбочицу, Рѣке, Ушьку и Поморавіе, Загрьлату, Лѣвьче, Бѣлицю.“

Послије тога живио је Вукан у Зети и сазидао је у Морачи доњој манастир, који и данас постоји и у ком се налази његова гробница и штака, а ово посљедње свједочи да се и он био закалуђерио у старости. Од Вукана су, по женској крви, произашли Балшићи (*). — Стефана је његов брат Сава, који је (1221) у Никеји рукоположен био за архијепископа српскога, вјенчао на краљевско достојанство 1222 год. круном добијеном из Рима (**). На Стефана насртали су и Бугари и Грци и Мађари, али он је тако срећан био, да је знао одржати стечевину свог оца. Од велике помоћи био му је и брат Сава, који га је с најжешћим његовим непријатељем, краљем угарским Андријом II, помирио. Стефан је ратовао и с кнезом Петром, господаром Хумским, па одржавши над њим побједу, протјера га из те области и преда је свом сину Радославу, а Андрију, свог брата од стрица Мирослава, постави жупаном над Поповом, Приморјем (између Дубровника и Пељешца) и Стоном. По смрти Радосављевој и кнештво хумско добио је под своју власт Андрија, па како он, који себе назива „кнезь вели Хльмьски“, тако и његови синови, жупани Богдан и Радослав, владали су у Захумљу готово независни од српскога краља и закључивали су по свом благорасуђењу уговоре с Дубровчанима (***). Првовјенчани краљ сазидао је ма

(*) И српски љетописац (види Гласник Друштва Српске Словесности, Свез. V. стр. 48) вели, да од Вукана „по женской кервы произидоша владѣтели обоихъ Зентъ, которій звалися Байоши: а оть нихъ по танкой кервы изашли Черноєвићи.“

(**) Треба примијетити, да је у то време Цариград био у рукама Латина, који су њим 57 година, т. ј. од 1204 па до 1261 год. владали.

(***) Српски Споменици, число 4. 15 и 20.

настир Жичу и умро је 1228 г., а тијело му је сахрањено у Студеници, у гробници његова оца Немање. Са женом својом Евдоксијом, кћери цара грчкога, Алексија III Комнена, имао је четири сина: Радослава, Предислава (доцније Сава II архијепископ српски), Владислава и Уроша. Послије смрти Првовјенчанога краља ступио је на владу његов најстарији син Радослав, или Стефан Храпави (Немањић III). И њега је архиеп. Сава вјенчао на престол српски у Приштини, а послије га је и папа Хонорије преко свога посланика дао вјенчати на краљевство. Он је, владајући само шест година (1228-1234), освојио велику чест Бугарске и много области од Грка отео, а најпослије и Срем, што су му Мађари узели били, од њи преузео је. Послије ови славни дјела, Радослав је почео живити на миру и у тишини, но ту срећу за мало је уживао; његова жена, кћи Теодора Ласкара, грчког цара у Малој Азији, до тога је довела га, да је мало с ума сишао. Не имајући порода, он је на молбу свога брата Владислава уступио овоме владу и пошао у Дубровник, а Дубровчанима је дао остров Ластово. Архиепископ Сава вјенчао је на престол и Владислава (Немањића IV). Владислав био је богат и славан владатељ и ако није на престолу сједио више од шест година (1234-1240), и имао је за жену кћер Асена, цара бугарскога, али није имао порода с њом. Он је први од српски краљева почео руде копати добавивши за тај посао у своју земљу Нијемце, Сасе, па тим начином обогативши се јако, уведе у двору своме господски начин живовања, као што је и код остали краљева. У његово време кушали су под њим бивши Грци и Арбанаси да се ослободе, но их је он утишао и опет покорио. Он је сазидао у Херцеговини манастир, назван Милешева, куда је из Трнова пренео тијело свог стрица, светог Саве, а и он је тамо, кад се 1240 године преста-

вио, погребен. Послије Владислава сједне на престол брат његов Урош I. назван Велики (Немањић V), који је пуне 32 године владао (1240-1272). Имао је за жену неку Францускињу, именом Јелену, кћер Балдвина II, који је био посљедњи латински цар у Цариграду. Одма друге године његове владе ударе Татари из Угарије на Србију. Урош није могао њиовој сили одољети, те они оплијене Србију, па опет врате се. Остало време проводио је у честом саобраштају с Грцима и Мађарима. Урош је имао два сина, Драгутина и Милутина. Драгутина оженио је Катарином, кћери сина Беле IV, краља унгарског, обећавши му том приликом своју владу уступити, но кад послије не хтједне то учинити, а Другутин дигне на њега Мађаре, помоћу који, одржавши над њим побједу у Гацку, збаци га с престола 1272 год. и отјера у Драч, гдје те исте године, нешто од старости, а нешто од јада, и умре. Тијело му је послије пренесено у манастир Сопоћане, који је он исти сазидао. Драгутин (Немањић VI) био је слаб и болешљив владатељ. Он је на престолу српском, који је помоћу свога таста, краља унгарског, Стефана V, од оца свога силом отео, само три године сједио (1272-1275), па онда уступи владу млађем много способнијем брату своме Милутину, а за себе задржи Срем, Браничево, Кучево и Мачву. Послије тога премјести се у Мачву, коју је од таста свог уз Катарину добио, а потом пређе у Срем, и ту, проводећи побожан живот и називајући се краљем сремским, тек године 1317 умре, оставивши послије себе једног сина, именом Владислава, који је неколике године владао очиним земљама и називао се краљем. Милутин, или Стефан Урош II (Немањић VII), назван Бањски свети краљ, управљао је дуго Србијом, пуни 46 година (1275-1321), и за то вријеме тукао се срећно с Грцима, с Бугарима и с Дубровчанима, и отео је од Грка, нај-

пре: оба Полога, Овчје Поље, Скопје, Злетову и Пијанац, а потом, на Дунаву и Тимоку, у данашњој Србији, више предјела, и саставио их са својом државом. Већа чест од ови земаља припадале су и пре српској држави, па ваљда су их Грци или од истог Милутина, или од којег његовог претка отели били Имао је рат и с Татарима, али је морао молити их за мир. Милутин женио се двапут. Први пут имао је за жену Јелисавету, Андрије III. краља унгарскога, кћер, која му је родила насљедника Стефана, доцније названог Дечански; но кад му умре Јелисавета, а он узме Симониду, Андроника старијег, грчког цара, кћер. Ова, родивши сина Константина, и желећи да би он, по смрти очиној, лотао на престол, правила је сплетке против свог пасторка, Стефана, који је са својом женом, кћери Смиљца, цара бугарскога, живио у Зети, коју му је област са свима у њој градовима отац предао био под његову власт. Кад Милутин омрзне на Стефана и искључи га из насљедија, онда Стефан подигне се с народом на њега, но кад сретне оца свог, који је пошао с војском против њега, покаје се, положи оружје и замоли оца да му опрости. Милутин не хтједне смиловати се на молбу свог сина, већ заповједи, да му успјаним гвожђем очи заслијепе. Којима је наложено да ту одсуду изврше на насљеднику престола, били су милостивији од Милутина, па поштеде Стефана од те грозне каштиге, а завежу му очи за знак да је ослијепљен. Послије тога отправи Милутин Стефана у заточеније у Цариград. Ту је Стефан, држећи непрестано очи везане, провео седам година заједно са својом женом и с два сина, Душаном и Душицом, а потом с њима, осим Душице, који је умро у Цариграду, вратио се у своје отачаство. Милутин је, по ријечима Мавро-Орбина, сазидао 40 цркви и манастира, а међу њима и манастир звани Бањска. Кад је Милутин 29 Окт. 1321 год.

преставио се у престолном свом граду Неродимљи, сахрањено му је у истом манастиру Бањској тијело, које су послије нашли калуђери цјелокупно и свето. Кад умре Милутин, на престол српски ступи његов син Стефан, под именом Урош III (Неманић VIII), доцније од народа прозван Дечански, који је, по повратку свом из заточења, сједио у граду Будимљи, у предјелу Хасу. Он је нешто мало више од 15 година владао (1321-1336), али је морао како Константина, млађег свог брата од Симониде, који се већ за краља био прогласио, тако и Владислава, сина Драгутинова, побиједити, да се на престолу утврди. И Стефан се двапут женио; први пут имао је кћер бугарскога краља Смиљца, и с њом је родио Душана и Душицу, а други пут, пошто удов остане, узео је кћер Влајка Бесарабе, влашкога војводе, с којом је добио Банат Сјеверински, земљу између Дунава и ријеке Олте, у југозападном углу Угровлашке. Од овог другог брака имао је сина Синишу. Стефан војевао је срећно против Бугара (1330) и Грка (1331), и од ови посљедњи отео је многе земље и у њима градове: Велес (турски Кјуприли), Просјек, Штип, Чрјешче и Добрун. У овим ратовима послужио му је славно син Душан, којему је за награду храбрости његове дао под власт обије Зете са свима у њима градовима. Стефан је сазидао најславнији српски манастир Високе Дечане, по чему и прозвао се Дечански. Са сином Душаном, који је у Скадру сједио и побунио се, имао је рат, но у овом рату буде Стефан ухваћен и у граду Звечану и живота лишен 1336 год. 11 Нов. Тијело му је пренесено у његов манастир Дечане, гдје се и сад налази и за свето од народа почитује. Краљ Дечански уступио је Дубровчанима Стон и Рат и придодао им је земљу од Превлаке украј мора до дубровачке међе, а да му од тога плаћају дохотка сваке године по 500 перпера млетачки, а то им је по-

тврдио и другом својом повељом, но под заклетвом дубровачке властеле, „да пребива поп српски и да поје у црквама које су у Стону и у Рату“ *). — По смрти краља Дечанскога вјенча се на престол син његов, Стефан, иначе Душан, назван Силни (Неманић IX), и узме за жену Јелену, кћер Јована Кантакузена, у то време бившег министра, а послије цара грчкога. Владајући 20 година (1336-1356), Душан је водио с Грцима тринаест понајвише срећни ратова, у којима за три прве године (1337-1340) отео је од њи сву Македонију, Тесалију и Акарнанију, само се један Солун одржао. Учинивши 1340 год. 26 Авг. мир с грчким царем, Андроником млађим, овоме даде повећу чест изгубљени земаља као на дар, а задржи за себе и својој држави прпсајединн градове: Охрид, Прилип, Костур, Струмицу, Хлерин, Жељезнац, Воден, Чермен, Аверију, Серез, Трикалу, Јанину и Канину. Имао је ратова и с краљем унгарским, Лудвиком I, па и с баном босанским, Стефаном Котромановићем, сином од кћери српскога краља Драгутина, но је и једног и другог побиједио. Он је Биоград, који је у пређашњим ратовима разваљен, обновио 1343 год. Поставивши првог српског патријарха, и тим ослободивши српску цркву од власти цариградске патријаршије, Душан је 1347 године (**) прогла-

---

(*) Српски Споменици, число 37 и 39. — Дубровачка република плаћала је и пре тога српским краљевима по 2000 перпера на годину за винограде и друге земље што је имала у границама српскима, и то се звало *Српски доходак*, који је послије и босанским краљевима плаћан. (Срб. Спом. число 3, 24, 31, 66, 81.)

(**) Са свим је неосновано, што неки пишу, да је Душан прогласио себе царем још 1340 г. Тко жели увјерити се о тој неоснованости, тај нека завири у „Српске Споменике“, у којима ће

сио себе царем српским, грчким и бугарским, а свог сина Уроша краљем српским, за тим установио је орден св. Стефана и уредио, по римско-византијском обичају, придворне чинове, који овако један за другим слиједују: прво деспот, друго севастократор, треће ћесар (Caesar), четврто панхиперсевастос, пето протовестијар (*) и т. д. Лица, која су та достојанства имала, била су између други слиједујућа: Вукашин Мрњавчевић био је деспот, Жарко Дејановић севастократор, Војихна ћесар, Никола Буђа протовестијар. Душан је поставио и своје министре и тајне савјетнике, а ти су између остали били: већ поменути Вукашин деспот и његов брат Угљеша, Војихна ћесар, Брајко, Радослав и Бранко Расисалићи, Тома и његов брат Војислав Војиновићи и пр. Државу своју раздијелио је Душан на више намјестништва и у њима поставио 8 пуновласни управитеља. Он је издао и законик, у коме се налази свега 205 закона, за које кажу правознанци, да су прави и особити споменици средњега вијека и да дишу најблагороднијим и најблажијим духом (**). Овдје ћемо и то напоменути, да су Грци противњега у помоћ позивали Турке и тиме повод дали томе, што су се ови у Европи утврдили. Године 1356 удари Душан на Грке, у намјери да добије и Цариград и да пренесе сву грчку државу на Србе; но у Романији ухвати га грозница и ту поменуте 1356 год. 18 Дек. на пречац умре. Тијело му је донесено у Србију и сахрањено у цркви св. архангела Михајила, коју је он исти сазидао на ријеки Бистрици, близу свог престол-

---

на стр. 50 под чис. 40 наћи гдје се Душан и 1346 год. 26 Окт. потписује: Стефан Краљ.

(*) Гласник Друштва Српске Словесности, свез. V. стр. 299-300.

(**) Давидовића Историја народа српскога, 1848, стр. 73.

ног града Призрена. Душан био је највећи и најсилнији владатељ српски Он је осим српски земаља у силнима својима рукама држао читаву Македонију, Арбанију, Епир, Тесалију и Грчку. — Још за живота Душанова његов син Урош, назван Млади (Неманић X), оженио се Јеленом, кћери влашкога господара, и владао је с насловом краља српског у Старој Србији, а по смрти очиној вјенча се за цара 1356 године. Намјестни управитељи, а по примјеру њиовом и други великаши, почну се одметати и не слушати га, и по кратком времену пограбе му све његове земље и себе за самовласне господаре прогласе. Такови самовласни господара, који су српско царство раскомадали, било је много, али су међу њима најглавнија три: Вукашин Мрњавчевић, Лазар Гребљановић и Војислав Војиновић. Вукашин је сједио у Приштини и свима околнима мјестима владао, а брата свога Угљешу, наименовавши га деспотом, поставио је да заповиједа у Драми, Серезу и околним предјелима све до Солуна; Лазар заповиједао је у Мачви и у Срему, а Војислав Војиновић господарио је у Херцеговини. Међу тим су и Грци присвојили себи Тесалију, а опет у Босни владао је независан господар, бан Твртко, синовац Стефана Котромановића. Кад се тако српско царство раскомада и Урош остане без ништа, а он пође Вукашину, који му неку чест земаља удијели да се прехранити може. Потом отиде Лазару Гребљановићу, но кад га и овај не прими, као што би требало, а он се врати опет Вукашину. Најпослије досади се Урошу, гдје мора поданицима својим бити покоран и од једног до другог потуцати се, па наумми да побјегне у Дубровник; но то дочује Вукашин, па изведе га у лов и на пољу Косову убије га 1367 године 2 Дек., и тако се у својој 29-ој години сконча цар Урош. посљедњи од славног племена Неманића, које је у Србији два читава

вијека снажно владало. Тијело Урошево најпре је сахрањено било у цркви успенској више Неродимље, близу града Петрића, а послије дугог времена пренесене су му мошти у Срем, у Фрушку Гору, и положене у манастир Јазак, гдје и данас почивају и народ их држи за свете. — И цар Урош уступио је нешто земаља Дубровчанима, т. ј. поклонио им је земљу, како се камивали доли к виноградима њиовима и к мору, од Љуте до Курила, и записао им је остров Мљет (*). Још Немањин отац, Теша, даровао је Мљет калуђерима ондешњима (1151), да уживају приход с тога острова, а препоручио је остров покровитељству дубровачке републике; но цар Душан (1350) био је присајединио Мљет опет српској држави (**).

Прим. Кратка ова повјест о Немањићима извађена је из разни књига, а понајвише из Гласника Друштва Српске Словесности.

ПЛЕМЕ БАЛШИНО.

У време Стефана Силнога Душана живио је неки српски властелин (племић), по имену Балша или Баоша, који је родом био из Зете, па по томе у народу нашем и познат је по презимену Зећанин. Он је изнајпре имао само једно своје село; но кад се Душан у вјечност пресели, а по неком времену почну намјестни управитељи, као Вукашин Мрњавчевић, Лазар Гребљановић и други, окрњивати српско царство и сваки себе проглашивати за самовласна господара од они области, којима је управљао који, и кад поред тога стану један другом отимати земље, па и то све још за жива цара Уроша: онда и Балша, угле-

---

(*) Српски Споменици, число 46 и 49.
(**) Српски Споменици, число 43.

давши се на њи, притисне под своју власт најпре град Скадар, а потом, са своја три сина, и осталу доњну Зету поред мора управо до Котора, те тако постане и он самовластан господар. Пошто Балша I (око 1360) умре, његови синови, Страшимир (Срацимир), Ђурађ и Балша, прозвавши се презименом по отцу свом Балшићи, рашире границе својој земљи, освојивши горњу Зету, у коју спада и Црна Гора (*).

Которани — који су од старине имали своју унутрашњу самосталност и били под покровитељством Немањића дома — почну у време цара Уроша, слабо ваљда у њега уздајући се, зазирати од Балшића и даду им разумјети, да су ради сви изгинути, него ли их признати за своје господаре. То је јако увредило Балшиће, који су чекали само да улуче удесну прилику, па да искале срце на Которанима, а та прилика појавила се брзо. Већ године 1360 објави рат Дубровчанима кнез Војислав Војиновић (**). Његов отац, Војин, још од Стефана краља Дечанскога добио је за своје заслуге под своју руку и за насљедно добро већу чест данашње Херцеговине. У кнеза Војислава била су још два брата, од њега старији Тома (који је, као и он, био код Душана министар) и млађи Алтоман, с којима је он по смрти оца свога подијелио на једнаке чести очевину, од које је њему на граници дубровачкој припала она чест земље, гдје су Требиње, Конавли и Драчевица (***). Претпоменуги од кнеза Војислава објављени рат задавао је велику бригу дубровачкој републици, па то је њу и побудило, те 1361 год. позове Которане за сајузнике против њеног непријатеља, и замоли их да забране износити со у његову државу; но кад јој се Кото-

(*) Mavro Orbini, стр. 286-287.
(**) Исти, на стр. 301.
(***) Исти, на стр. 201-202.

рани изговоре, да то без велике своје штете нису кадри учинити, онда дубровачки сенат отправи своје лађе, да им развале солила (мјеста, гдје се со морска направља). Ово разјари Которане јако, те подигну војску, коју саставе с оном кнеза Војислава, па навале заједнички на земље дубровачке. У тој тјескоби заиште Дубровчани помоћи од Балшића, који на то радо и весело пристану и упадну с војском у околине Котора, те их похарају, и тим Дубровчанима знатну помоћ укажу (*). Премда је сам цар Урош у Оногошту (1362) учинио мир између Дубровчана с једне и између кнеза Војислава и Которана с друге стране (**), али од тога доба Балшићи живили су непрестано у завади с Которанима, а у слоги с дубровачком републиком, која по смрти цара Уроша отправи им свога посланика с молбом, да се царина, коју су они поставили на Дању, опрости њеним трговцима. Балшићи на то пристану и поменутој републици своју повељу (17 Јануара 1368) даду. Та повеља почиње се овако: Одь Срацимира и одь Гюргя и одь Балше нашои и любовнои брати и приятелемь Кнезу и судиямь и властеломь Дубровьчкимъ ....., а свршује се овима ријечима: И сне записасмо ниже Широкога брода у Лѣшу, кьди се диже Срацимирь и Гюргъ и паде на Мати (***), кьди идѣху на Карла (****).

Међу тим су Турци из Азије прешли у Европу и покорили Једрену (1361), коју је Мурат I изабрао за своју европску столицу, Филибу, Димотику и пр. Мало послије овог догађаја и Вукашин Мрњавчевић, убивши цара Уроша, ступио је на престол српски 1367), али није држао

(*) Mavro Orbini, стр. 301-302.

(**) Српски Споменици, стр. 69-71.

(***) Мат или Матија, ријека у Арбанији, а тако се зове и земља око те ријеке.

(****) Српски Споменици, стр. 78.

под својом владом све области царства Душановог; самовласни господари, који нису Уроша слушали, наравно нису се покоравали ни убици царском. За мало времена, не пуне четири године, владао је Србијом краљ Вукашин; на њега ударе Турци под султаном Муратом, но он их разбије и протјера преко ријеке Марице. Нова турска војска дочека Србље с оне стране ријеке Марице те их страшно разбије и у бјегство обрати: многе исијече а многи у ријеки Марици с Угљешом и с Гојком, браћом Вукашиновом, и с храбрим Хрељом утопе се. Из овог боја (26 Септ. 1371) измакне Вукашин и преплива на коњу ријеку Марицу, но убије га његов слуга, Никола Арсојевић.

Док је владао Вукашин, с њим су Балшићи живили у љубави, као са својим пријатељем, почем Ђурађ Балшић имао је за жену његову кћер Милицу, с којом се по смрти тастовој раставио, а узео је Теодору (сестру Драгаша и Константина, синова Жарка Дејановића, бившег под Душаном севастократора и намјестног управитеља у једној части Македоније), женску, украшену врлинама душевнима и тјелеснима (*).

Како Вукашина нестане, Турци одма притисну неку чест његови и Угљешини земаља, а у осталима остане за владатеља његов најстарији син, у нашим пјеснама славно познати Марко Краљевић, који је у Прилипу сједио и себе прогласио био за краља (**). За мало је и он владао, јер Лазар Гребљановић, бивши под Душаном намјестник сремски и мачвански, који је по смрти Вукашиновој од многи великаша за цара српског наименован, отме готово све земље од Марка Краљевића. Нашавши се у таквом биједном стању, Марко прибјегне султану Мурату, код ко-

(*) Mavro Orbini, стр. 287.

(**) Гласник Друштва Српске Словесности, св. V. стр. 188.

јега је, заједно са својом браћом, морао у војсци служити, само да штогод од своји земаља задржи (*).

И Лазар Гребљановић морао је оставити самовласнима господарима њиове области, на шта више, није задржао за себе ни оне све земље, што је од државе Вукашинове присвојио, него их је подијелио с Николом Алтомановићем и с Балшићима (**). Алтомановић и пре тога имао је под својом руком пространу област. Он је не само наслиједио добра од свог оца Алтомана и од стрица Томе, умршег без порода, него је притискао и земље свог стрица Војислава, кад је овај умро (1366), на му је и дјецу поубијао.

Премда су и Балшићи с талом од диобе земаља Вукашинови неколико распространили своје границе, али се њима чинило да су још доста уске, па по неком времену присвоје себи и оне готово све земље у Арбанији, које се пружају до иза Авлона, те им тад припадне и Канина (***) и Берат, па за тим отму и од Марка Краљевића Костур, а брата му Иваниша, који је желио уклонити се од турскога зла, приме к себи и даду му неку чест земље за ужитак. Они би покорили били и ону област к Драчу, којом је владао Карл Топија, да им није жао било своје сестре, удане за истога Топију, с којим су из најпре били у завади и у рату, а послије у ве-

(*) Mavro Orbini, стр. 287.

(**) Давидовића Историја народа српскога, 1848, стр. 79.

(***) Године 1368 био је господар од Канине и Авлона некакав Александар, а кефалија канински те исте године био је некакав Кастриот (види Српске споменике, стр. 75). Може бити, да је овај Кастриот био дјед Ђурђа Кастриота Скендер-бега (?).

ликој слоги и љубави (*). Године 1373 умро је Страшимир; он је био господар добар и човјек од ријечи, и оставио је послије себе млада сина, именом Ђурђа (**).

Како Дубровчани чују за смрт Страшимирову, а они позову к себи у Дубровник његова брата Ђурђа I, који им и дође, те с њима (30 Нов. 1373) понови пређашње пријатељство и утврди добри сношај трговачки, обећавши се, „да ће им бити пријатељ, како он, тако и његов брат Балша и синовац му, млади Ђурађ; да ће њима и њиовом граду помагати свуда, куд узвлада и куд могне досећи; да ће им за оно, што у његовој земљи њиови трговци изгубе, или кривца издати, или ако то не може, платити штету, и да им царина неће бити, које нису биле у цара Стефана“ (***).

Никола Алтомановић узнемиривао је и Тврткa, бана босанског, и Лазара Гребљановића и много им зла чинио, због чега они 1374 год. дигну војску на њега, те га потуку и ухвате, и изболе му очи Лазар, па онда подијеле између себе његову област. Ползујући се том приликом, Балшићи такођер притисну на својој граници од Алтомановића земаља Требиње, Конавле и Драчевицу, и приме к себи несрећног Алтомановића, који је код њи и умро (1376). Због та три мјеста роди се распра између бана босанског и господара зетски. Први говорио је, да је он родом по женској страни од краљева српски, и по томе да њему припадају не само три поменута мјеста, него и круна српска; други напротив доказивали су, да те земље, као чест српскога царства, по праву припадају њима, једно као бољарима српског царства, а друго као сродницима Немањића дома, почем њиов отац произлази по женској

(*) Mavro Orbini, стр. 289-290.
(**) Mavro Orbini, стр. 288.
(***) Српски Споменици, стр. 78-79. —

крви од краља Вукана (Неманића II). Не могавши се никако поравнати међу собом, Ђурађ Балшић и бан Твртко пођу у Дубровник, не би ли их какогод погодили Дубровчани; но и ту не сврше ништа, већ се врате сваки својој кући, оставивши у забуни и у страху Дубровчане (*), којима је Ђурађ доцније из Конавала писао, „да је слободно њиовима људима путовати у Босну и из ње враћати се у Дубровник, којим путем хоће; ако ли би пак дошло до рата између њега и бана, а он ће им то на знање дати, па да се могу вратити слободно кући за недјељу дана послије тога“ (**).

Вишепоменута три мјеста одступе од Балшића 1378 год. и придруже се Твртку, који је себе, на двије године пре тога (1376), и краљем босанским прогласио био. То Балшићима тешко на срце падне, па брже-боље скупе 10,000 војника, те с њима у друштву Карла Топије пређу преко Оногоштске горе и палећи и сијекући дођу до Невесиња, од куда се с великом пљачком врате у Зету (***).

Которани (који су оне исте године, кад је цар Урош умро, признали за свог покровитеља Лудвика I, краља унгарског) опет зарате се (1371) с Дубровачком републиком. Тај рат, који је на велику штету једној и другој страни више година трајао, принуди најпослије Которане, те 1379 год. пошљу своје посланике краљу Твртку, молећи га да им помогне против Дубровчана, а обећају му за то Котор у његову државу предати. Твртко, не пазећи на услуге, које су му Дубровчани у више прилика указали, радо пристане на предложење Которана и изда строгу запсвијед, да нико из Босне за главу не усуди се продати

(*) Mavro Orbini, стр. 291.
(**) Српски Споменици, стр. 90.
(***) Mavro Orbini, стр. 291-292.

Дубровчанима никакве хране. Тим увређени нашавши се, Дубровчани намоле Ђурђа Балшића, те он са својом војском уђе у околине которске, које све преда огњу и мачу (*), и тако натјера Которане на мир с Дубровчанима. Те исте 1379 год. преставио се у Скадру Ђурађ I Балшић (**), човјек мудар и у војничкима дјелима врло искусан.

По смрти Ђурђа I. остане за господара зетскога сам Балша II. Он је Дубровчанима, сјећајући се старог пријатељства и љубави, у којој су они с његовом браћом и с њим живили, дао повељу, писану (20 Нов. 1380) у Ратцу (***). По гласу те повеље „допушта се Дубровчанима свуд по његовој земљи трговати слободно, плаћајући царину по прећашњем обичају по 2 динара, а на Дању и на Криву Ријеку да плаћају, као што су плаћали за живота његова брата Ђурђа“ (†).

Буна, која се подигла била у краљевству напол итанском због доласка у Напуљу војводе Анжујско-Француског, дала је прилику Балши II, те је завладао Драчем (††), а било је то године 1383. Те исте године он је отправио против Которана у помоћ Дубровчанима 3000 своји храбри војника, с којима је Михајил Бобаљевић (†††),

---

(*) Исти, на стр. 302.

(**) Исти, на стр. 292.

(***) Ратац је манастир с црквом, храм пресв. Богородице, у нахији барској, и сазидали су га краљица Јелена и њен син цар (?) Урош Немањић. Овај манастир имао је много своје земље, а понајвише у Паштровићима, па му је даван с ње доходак; али од како је манастир пао у руке римском свештенству, од тада Паштровићи не дају му ништа. — Тако пише М. Болица у свом саставку.

(†) Српски Споменици, стр. 85.

(††) Mavro Orbini, стр. 292.

(†††) Многе старе дубровачке породице писа-

генерал од дубровачки војени лађа, опсадио Котор и принудио Которане да моле дубровачку републику за мир (*).

До мало послије тога навали турска војска на Балшине земље, на граници Берата, те му неку чест од њи похара. Како то чује Балша, а он одма пође из Драча и не чекајући да скупи доста војске, поведе са собом 1000 коњаника, да с њима удари на Турке. Почем је Турака много било спроћу војске Балшине, зато су га молили његови доглавници, да се не упушта у бој пре него што се прикупи више војске; но он уздајући се у своје јунаштво, не хтједне послушати њиовог мудрог савјета, ни размислити, каквој се опасности излаже, већ закључи ударити на непријатеља. Бој се заметне код ријеке Војуше, но Балша буде разбијен и погине у боју, у коме је заједно са својима храбро борио се и за неколико времена снажно опирао се насртању непрнјатеља, који било је до 5000 и од који многи попадали су мртви. Од стране Балшине такођер многи су погинули, и међу њима његов војвода, Ђурађ Хрвавчић, и Иваниш, син краља Вукашина. Балши одсијеку главу Турци и понесу је Хајир-Едину, везиру, који је заповиједао у Романији и у једној части Македоније (**), што је султан пре тога покорио. — Мавро-Орбини вели, да се то догодило године 1383, али у рачуну година погрјешује: јер Балша II. био је у животу и 1385 год. 24 Апр., кад је Дубровчанима преко њиови посланика у Тузима, надалеко од Подго-

---

ле су се српски на један, а италијански на други начин. Тако на пр. у „Српским Споменицима“ находе се споменуте породице Бобаљевић, Растић, Гундулић и Лукаревић, а писале су се италијански Bobali, Resti, Gondola и Luccari.

(*) Mavro Orbini, стр. 305.

(**) Исти, на стр. 292-293.

рице, повеље свог брата Ђурђа и своје, њима дане, потврдио новом својом повељом, која се овако почиње: Я Балша милости Божијомь дука (т. ј. војвода или херцег) Драчки иоще (*). Овога Балшу и његова брата Страшимира била је дубровачка република, из признатељности за многа од њи получена добра, примила у број свој патрицијa. т. ј. за властелу и чланове свог врховног савјета (**).

Смрт поменутога Балше II, која се при концу године 1385 догодила, дала је прилику, те је за господара зетског проглашен Страшимиров син, Ђурађ II, који је дотле затворен сједио у кули драчкој, а томе затвору његовом узрок је, што је непослушан свом стрицу био и што су се бојали да овом не отме владу, јер био је одвећ бистре памети, али и несташан јако. Истина, неки из горње Зете и од Црнојевића породице нису хтјели спочетка слушати га, претварајући се да они познају за свог старјешину Твртка, краља босанског; но Ђурађ је њима лако доскочио, давши казнити неке од њиови коловођа. Он је по неком времену, да би себе од своји лични непријатеља обезбиједио, узео за супругу кћер кнеза Лазара, именом Деспу, удовицу Шишмана, краља бугарскога (***).

По примјеру своји стари, и Ђурађ је дао Дубровчанима своју под Скадром (27 Јан. 1386) потписану повељу, у којој „потврђује им повеље како господе српске, тако и свог родитеља Сраџимира и своји стричева, Ђурђа и Балше, допуштајући им да свуд по његовој земљи тргују слободно, а да плаћају царину, као што су плаћали у време цара Стефана, и обричући им се, ако се догоди, те се лађа њиова разбије или у мору или

(*) Српски Споменици, стр. 87.
(**) Mavro Orbini, стр. 293.
(***) Mavro Orbini, стр. 293.

у ријеки, у његовој земљи, па се нађе когод, те узме што од спасени ствари, да ће он платити то од своје ризнице.“ У тој повељи он себе овако назива: Азь вь Христа Бога блъговѣрни и самодрьжавни господинь Гюргь всои Зетскои и Поморскои земьли (*).

Те исте 1386 године ударали су Турци на државу Ђурђеву и доста су му квара учинили, како у Арбанији до Драча и даље по дољњој Зети, у околинама Скадра, Бара и Будве, тако и у горњој Зети до Острога на граници Оногошта; но их је он, премда са својом великом штетом, ублажио и с њима мир склопио (**), уступивши им Костур и Берат (***).

Осим Дубровчана трговали су по Зети и Млечићи, чему за свједочбу служи једно писмо, које је Ђурађ дао млетачкој републици преко њеног у Уцину консула. То писмо написано је италијански млетачким нарјечијем, и у преводу овако гласи: „У име Бога, 1388 год. 28 Фебр. у Уцину. Ми Ђурађ Страцимиров, господин Зети, обећавамо свима Млечићима, који се баве у Уцину, да су слободни и да тргују, као што је обичај био у моји стари; и ако би се коме од њи или њиови трговаца каква штета учинила у нашој земљи до Дања, или макар гдје било у нашој земљи, ми Ђурађ обећавамо се накнадити сваку штету, која би се њима учинила. По заповиједи реченога господина Ђурђа, ја Илија Маринов писах својом руком, а за веће вјеровање господин Ђурађ удара свој печат и потврђује ово писмо својом руком.“ На том писму овај је српски потпис: Я господинь Гюргь рекохь написати овуи книгу (†).

(*) Српски Споменици, стр. 88-89.

(**) Mavro Orbini, стр. 293.

(***) Ami Boué, Turquie d'Europe. Paris 1840, T.IV. p. 416.

(†) Акт у аркиви млетачкој, а препис у архиви цетињској.

У оно исто време, кад су Турци, покоривши Романију, једну чест Македоније, Тесалију и западну Грецију, ухарачили Бугарску (1375), обећа се и Лазар Гребљановић плаћати данак султану Мурату I. и давати му помоћ у војсци, а сљедујуће године (1376) премјести столицу своју у Призрен, те се вјенча на престол српски и прогласи себе царем српским; но из смјерности није се називао царем, већ кнезом, премда га на новцима његовима налазимо и краљем именована. Мађари су још у време цара Уроша притисли били Срем, Биоград и овога града околине, но то је све Лазар по смрти (1382) Лудвика, краља унгарскога, опет повратио себи и са својом државом сјединио, давши разорити Биоград, да се у њему не би могли унапред гњездити Мађари. За дуго времена живио је кнез Лазар на миру с Турцима, но кад им откаже данак и помоћ у војсци, султан Мурат крене војску на Србију. Ову турску војску, по свједочби наши домаћи извора, разбио је кнез Лазар (1387) код Топлице и Плочаника, на ријеки Ситници, близу Новог Пазара. Леунклавиј, по турским историјама, приписује ову српску побједу бившем у то време нал Скадром и над свом оном страном господарру, Ђурђу Кастриоту, прозваном Скендер-бег, дједу посљедњег Ђурђа Кастриота, и вели, да је у то време Кастриот потчињен био султану. Ове ријечи из Леунклавија наводи наш историк Рајић (*), али им и он сам не вјерује, као што и нису за вјеровање. Та ако је тада ико из они на југу српски земаља био у помоћи кнезу Лазару, без сумње морао је то бити Ђурађ Страшимиров Балшић. Он је у то време владао Скадром и страном оном, а не посљедњега Ђурђа Кастриота дјед, за којега историци, којима би се могло вјеровати, и не споми-

(*) Ј. Рајић, Историја славенски народа, ч. III. стр. 41-45.

њу да је господарио у каквој области, већ кажу и доказују за сина његова, Ивана Кастриота, да је у једној врло малој части Арбаније владао, и да је, али не у XIV, већ у XV вијеку постао зависан од Турака, па није никад био господаром од Скадра ни он, ни његов син, посљедњи Ђурађ Кастриот, а ово је онај, који се звао Скендербег, а тим именом није се називао његов дјед

Султан Мурат, јако огорчен, што је код Новог Пазара изгубио битку, крене опет силну војску на Србију и дође на поље Косово. Овдје се (15 Јунија 1389) догодила она одсудна битка, у којој је, због издаје Вука Бранковића, српска војска са свим потучена и кнез Лазар погинуо. Погинуо је тада и султан Мурат I, а на његово мјесто сјео је син му Бајазит I. — Кнез Лазар имао је за супругу Милицу од рода Неманића, с којом је изродио три сина: Стефана, Вука и Лазара, и пет кћери: Мару, Јелену, Деспу, Вукосаву и Милеву. Прва је удана (1363) за Вука Бранковића; друга за Николу де Гара, палатина унгарскога, а кад овај (1386) умре, уда се за Сандала Хранића, великог војводу босанскога (*); трећа, као што је пре казано, пошла је за Шиш-

(*) Да Јелена, друга кћи кнеза Лазара, а удовица Николе де Гара, није удана ни за једнога Балшу, или буди кога Балшића, а још мање за некаква Страхинића бана, већ за војводу Сандала Хранића, о том јасно свједоче три у „Српским Споменицима“ печатане повеље, прва од 1403-ће на стр. 117, друга од 1429-те на стр. 177, а трећа од 1436-те год. на стр. 208. У прве двије повеље стоји: „Єлена господина војводе Сандала а кћи кнеза Лазара“, а у трећој повељи читају се ове ријечи: „како приде къ намь у Дубровникъ много славна и почтена племенита госпоја Єлена много почтенога и славнога господина Сандаля великога воєводе русага Босанскога, а

мана, краља бугарскога, а по његовој смрти за Ђурђа Страшимирова Балшића; четврта за војводу Милоша Обилића, а пета удаће се за турскога султана Бајазита I. (*). Сазидао је Лазар манастир Раваницу, гдје је и погребен био, а послије му је тијело пренесено у Раваницу у Фрушкој Гори, и тамо и сад цјелокупно и свето почива.

Није приспио у бој на Косово Ђурађ Балшић; он је са својом војском на путу чуо жалосни глас о пропасти косовској, па принуђен буде вратити се натраг, проклињући Вука Бранковића, што је издао свога господара и своје отачаство (**).

Послије косовскога боја поставио је султан Бајазит господаром Српским и царицу Милицу и њеног сина Стефана Лазаревића, но под тим уговором: да га за свог врховног господара признају, да му дају помоћ у војсци и данак и да му даду принцезу Милеву за жену, коју је мало доцније (1393) и узео. Ни Вука Бранковића није са свим заборавио Бајазит, већ је и њему неке земље дао под управу; но кад Вук почне пакостити својој пуници Милици, а Бајазит ухвати га, затвори и отрује (6 Окт. 1398). Бавећи се у Цариграду, Стефан Лазаревић, или као што се у народу зове, Високи Стефан, добио је од грчкога цара титулу и круну деспотску, потом (1403) ожени се и узме Јелену Кантакузену, но није имао с њом дјеце. Он је Биоград, од кнеза Лазара разорени, оправио. По неком времену (11 Нов. 1406) умре царица Милица као калуђерица, а Стефан Лазаревић вјенча се на престол деспотски.

кки мього славнога свето почившаго кнеза Лазара господара Срьблємь."

(*) Mavro Orbini, стр. 312-313. — J. Рајића Историја славенски народа, ч. III. стр. 9-10.

(**) Грлица, год. 1835. стр. 56-57.

Он је сазидао манастир Манасију у Ресави. Много је војевао не само дома против одметника, него и с Турцима и помогао је (1414) султану Мехмеду I, сину Бајазитову, побиједити његовог брата Мусу.

Несрећна битка косовска није могла бити без зли посљедица и за земље Ђурђа Балшића. Одма послије ње, и то исте 1389 године, градови Драч и Љеш, бојећи се Турака, предаду се Млечићима (*), но не зна се, да ли је то са знањем Ђурђа Балшића, или без његова знања и сагласија учињено. Па и сам Ђурађ Балшић — надајући се, да ће лакше одбранити своју државу од зијајући на њу турски чељусти и да ће ступити у веће пријатељство с млетачком републиком, која је у то време била једна једина држава, могућа дати отпор Турцима — уступи године 1394 Млечићима свој стелични град Скадар с уговором, да му они, за накнаду тога, даду мали градић Дривост и да му сваке године плаћају по хиљаду златни дуката (**).

Од овога Ђурђа налази се један новац сребрн с натписом: M. BALSE. S. GORGI. то јест: Новац Ђурђа Страшимирова Балшића (***).

За Ђурђем II, који се године 1405 преселио у вјечност, ступио је на владу његов син Балша III, коме су браћа, Гојко и Иваниш, још за живота очина помрла (†). Скадрани, мрзећи на своје нове господаре Млечиће, предаду варош Скадар Балши. Овај одма за тим завлада и осталима, готово свима, мјестима у Зети, што су била под млетачком републиком. Како то чују Мле-

---

(*) Laugier, T. V. p. 94—95.

(**) Mavro Orbini. стр. 204. — Laugier, T. V. p. 95. — Verdizzoti, Fatti Veneti.

(***) Гласник Друштва Српске Словености, св. V. стр. 220.

(†) Mavro Orbini, стр. 294.

чићи, а они пошљу неколико своји убојни галија и војске под управом Маријана Каравела, који више новцем, него ли оружјем, сврши посао Млечићима тако, да је Балша са својом матером једва могао спасти се из Зете. И тако Млечићи постану власници од све доње Зете и градова Уцина, Будве, Бара, Скадра и Дривоста, а то се догодило 1405 године (*)

Није прошло много времена, а у долњој Зети појави се опет Балша III, коме околине Скадра и Уцина одма приступе. На тај глас отправи у Зету млетачки сенат неколико војске, коју Балша аметице потуче, и у слједству те побједе освоји већу чест Зете, што су били Млечићи притисли. Нове војске пошиљане су из Млетака, али је рат тако дуго протезао се и за републику млетачку тежак био (**), да је њен дужд Михаил Стено, год. 1412 у мјесецу Нов., на посредовање Сандала Хранића, великог војводе босанскога, драговољно учинио мирни уговор с Балшом III., а тај уговор у ствари ово је: „Великоможном господину Балши Страцимировићу, сину покојнога господина Ђурђа Страцимирова од Балшића, господару Зетскоме и проч. Млетачка влада даје њему и његовима прејемницима градове Уцин и Будву, с правима, међама и котарима, и сувише обриче се плаћати њему и његовима прејемницима по хиљаду златни дуката сваке године, као што је негда плаћала великоможном господину Ђурђу, његовом оцу, а да њој сва остала мјеста, што јој је поменути његов отац Ђурађ продао или дао, остану с правима, међама и котарима“(***).

(*) Laugier, T. V p. 201—203. — Mavro Orbini, стр. 294.

(**) Mavro Orbini, стр. 294. — Laugier, T. V. p. 262—263.

(***) Акт у архиви млетачкој, а копија на Цетињу.

Поред свега реченог мирног уговора, опет лукави Млечићи, не држећи ништа за свето, само да се, ма било којим начином, дочепају туђи земаља и тим своју државу увеличају, наговоре слабу женску главу, удовицу Ђурђа II. Балшића, те им она 1416 године прода град Авлон (*).

Уз Балшу III. налазио се и његов по женској крви сродник, Стефан Црнојевић (Maramonte), који је доцније постао господар од Црне Горе, те у њој почиње с њим владати племе Црнојевића. По наговору овога свога сродника, Балша подигне војску, с којом 1419 године пође на Скадар и узме га (**). Чувши то капетан од млетачкога залива (т. ј. командант од млетачке флоте на адријатичком мору), Франц Бембо, остави Трогир и Сплет, мађарске градове у Далмацији, које је из топова грухао, и долети са својом флотом под Скадар. За њим одма друге превозне лађе довезу војску, над којом је заповиједао Јаков Дандоло; али Срби су тако јуначки бранили Скадар, да непријатељ није могао отети га. По наредби млетачке републике, њен посланик при отоманској порти, Бертучио Диедо, пође искати помоћи од турскога султана, који се тада бавио у Тракији с војском. Султан даде му у помоћ 8000 момака против Балше, али овај одбијајући храбро здружене Турке и Млечиће, не пусти града, већ га одржи у својим рукама (***).

Сљедујуће 1420 године Петар Лоредан, капетан од млетачког залива, крене се 12-га Марта с флотом од 15 убојни галија и с многим великим лађама, на којима је возио силну војску. У мјесецу Априлу отео је испод мађарске власти у Далмацији најпре град Омиш и острове Брач, Хвар (Лезину) и Корчулу, па онда Трогир

(*) Verdizzotti, Fatti Veneti.
(**) Mavro Orbini, стр. 294.
(***) Laugier, T. 5. 413—414.

и Сиљет, а за тим предаду му се својевољно и Которани и даду му помоћ против Балше. Одатле крене се Лоредан и дође под Скадар, гдје је био Балша скупио сву своју војску. Бој се заметне, но буду надбијени Млечићи, од који силесија попадало је мртви на бојном пољу. Осим тога пале су побједитељима у руке многе непријатељске компаније пјешака и 200 коња. Како чује млетачки сенат за тај покор своје војске, а он брже боље отправи јако поткрјепљење стрјелача и коњаника, да би помоћу њиовом Лоредан у стању био не само мејдан дијелити с Балшом, већ и са свим побиједити га. Та помоћ баш тако је доцне приспјела, да Лоредан није кадар био с њом ништа предузети (*), па зато Млечићи године 1421 учине примирије с Балшом. Овај одма за тим пође из Зете у Србију к свом ујаку деспоту Стефану Лазаревићу а остави на своје мјесто гори споменутога Стефана Црнојевића. Будући да је Балша пошао из Зете грозничав, па како дође у Србију, одма те исте године у мјесецу Апр. умре, а Стефан Црнојевић, чувши за његову смрт, отиде у Шуљу (**). С овим Балшом, који је имао једну кћер, Јелену, удану за Херцега Стефана, изумрло је племе Балшића.

Милије ништа на свијету није могло бити Млечићима, као глас, да је Балша III, посљедњи Балшић, умро, па брже боље заузму Дривост, Бар, Уцин Љеш, Будву, а за тим и Скадар (***) и сву дољну Зету. На то српски деспот, Стефан Лазаревић, имајући претензију на земље посљедњег Балшића, свога сестрића, дигне одма војску и с њом уђе у Зету, те у њој преотме све

(*) Laugier, T. V. p. 426—427.

(**) Mavro Orbini, стр. 294. — О племену Балшином онако исто, само поукраће, печатано је још год. 1850 у Српским Новинама, у броју 101.

(***) Laugier, T. V. p. 431—432.

градове и остала мјеста од Млечића, но им остану у рукама Скадар без околина, Уцин и Будва. На годину дана послије тога опет подигне деспот војску на Скадар, који би без сумње и пао, да нису Млечићи подмитили неке Зећане и Србијанце и да нису Паштровићи одметнули се од свог српског господара и придружили се Млечићима, те због тога буде деспотова војска разбијена у мјесецу Дек. Сљедујуће 1423 године у мјесецу Мају наново пошље деспот своју војску и пред њом свог сестрића, Ђурђа Бранковића, средњег сина Вука Бранковића, не би ли какогод освојио негдашњу столицу Балшића. Ђурађ опколи Скадар и у такову невољу доведе га, да су Млечићи, и поред нове своје војске, коју су на лађама отправили били у помоћ Скадру, морали закључити мир с деспотом српским, премда су Паштровићи, држећи страну Млечићима, војски трудили се да се тај мир не склопи (*).

Потом, године 1425, уступио је деспот Стефан сву Зету, што је била под његовом власти, свом претпоменутом нећаку, Ђурђу Бранковићу, с којим су Млечићи сљедујуће године утврдили мир, обећавши се давати му сваке године по хиљаду дуката за град Скадар. Те исте године у Августу мјесецу дође из Србије Ђурађ Бранковић са својом женом и дјецом у Зету, гдје застане Стефана Црнојевића, ког су неки Зећани позвали били из Пуље, да га учине господаром од Зете. Будући да је Црнојевић дошао из Пуље на једној лађи дубровачкој и извезао се у Паштровићима, због тога су многи подстицали Бранковића на Дубровчане. Ови желећи живити у миру с Бранковићем, као с господаром од Зете и будућим прејемником деспотовим, гледали су на сваки начин да се удворе код њега, па отправе му своје посланике, Мароја Растића и Марина Гун-

(*) Mavro Orbini, стр. 294-295.

дулића, молећи га да изволи посјетити их. Бранковић прими посланике дубровачке милостиво и не пазећи на то, што је узнемирен био доласком реченога Стефана Црнојевића, обећа им испунити молбу. Послије кратког времена Бранковић са својом женом и дјецом навезе се на лађу, коју је Дубровачка република под управом Ђорђија Палмотића нарочито за њега послала, и пође у дубровник, давши најпре Стефану Црнојевићу заштитно писмо (salvocondotto). Вративши се из Дубровника, Бранковић извезе се више Улцина, па из Зете пође у Србију, куда поведе из Дривоста епископа и неке друге, који су се усудили били дићи против њега (*).

ПЛЕМЕ ЦРНОЈЕВИЋА.

Стефан Лазаревић, деспот српски — не имајући од свог племена насљедника, будући да су му браћу још давно погубили Турци, а дјеце своје свакако није ни имао — наименује на својој смрти (1427) деспотом српским свог сестрића Ђурђа Бранковића, који је у то време владао Зетом. Зећани, одавна навикнути бивши имати свог рођеног владаоца, од туђе власти независна, не хтједну више остати под Бранковићем, који је, као деспот српски, морао зависити од турског султана, на признаду и потврде за свог господара Стефана Црнојевића с насловом војводе, којега су за тај посао, као што је пре споменуто, и дозвали из Пуље. Деспот Бранковић за све време своје владе налазио се у тако незгоднима околностима, да није имао кад ни свађати се са Стефаном Црнојевићем, а овај свакако и имао је више од њега право на Зету, једно зато, што је

(*) Mavro Orbini, стр. 295-296.

сродник био Балшићима, а друго, што га је и сам Балша III, посљедњи Балшић, оставио на своје мјесто у Зети.

Пре него што почнемо описивати дјела Црнојевића, бацићемо један поглед у историју народа нашег у Србији и у Босни.

По жељи Стефана Лазаревића, поглавари народни у Србији једнодушно и договорно признали су и потврдили (1428 год.) себи за деспота Ђурђа Бранковића, иначе у народу названог Ђурђа Смедеревца, коме је тад било 60 година. Он је још 48. своје године узео за жену Јерину, сестру Јована и Константина Палеолога, посљедњи грчки царева, с којом је изродио три сина: Гргура, Стефана и Лазара, и двије кћери: Катарину (удану 1430 г. за графа Цељског) и Мару. Ђурађ, налазећи се међу двије ватре, с једне стране Турци, а с друге Мађари, два јака међу собом непријатеља, који су се отимали о његову земљу, био је принуђен, бранећи своју државу, час једне, час друге стране држати се, па зато кад се налазио у тјескоби, морао је из нужде замјеравати се или једној или другој страни. Да с Мађарима остане у пријатељству, уступио им је Биоград и овога околине, а од њи добио је за то у Угарији нека добра, а да опет и с Турцима одржи мир, не само што је овима плаћао данак, него је и своју кћер Мару султану Мурату II за жену дао (1435 год.); али све то ништа му није ваљало код Турака, већ је од њи принуђен био двапут (1440 и 1455) остављати своју земљу и скитати се по свијету, тражећи помоћи. У време првог свог бјегања, био је у граду Бару, који му је један једити од свију његови градова остао вјеран, али и од туда, гоњен злобом Муратовом, морао је побјећи у Будву, па је и њу, бојећи се опет Црнојевића из Зете, оставио и пошао у Дубровник, гдје је (26 Јулија 1441) поставио у заклад своје благо, које што у злату и у сребру,

што у новцу и у судовима златнима и сребрнима, износи у све у вредности око 200,0000 дуката (*). Турци су за живота Ђурђа Бранковића више пута харали Србију, у њој градове разоравали и из ње народ гомилама у ропство вукли. Ђурађ је у својој 89-ој години умро (1456) у престолном свом граду Смедереву. Послије њега, али за мало времена, владала је његова жена Јерина. Њу отрује (1457) њен најмлађи син Лазар. Он науми да у исти дан смакне и старију браћу своју, Гргура и Стефана (којима је султан Мурат још за живота њиовог оца избо очи), но они дознају намјеру свог брата, па побјегну. Гргур отиде к Турцима, а Стефан прећи к Мађарима, одведе много Срба̂ља и њима насели Срем, гдје се доцније прогласи за деспота српског. И Лазар наскоро за својом матером пође на онај свијет (1458), а његова жена Јелена, родом Гркиња, постане деспотицом српском, но кад Турци (1459) навале на Србију, а Јелена пребјегне у Угарију. Од тога времена остане Србија без свог владатеља и падне са свим под Турке, те ови одведу 200,000 душа у ропство.

Пошто је пала Србија под Турке, пала је под њи по кратком времену и Босна, која је имала седам краљева. Први, и од свију њи најзнатнији, био је Твртко, који је (1357) по смрти свог стрица, Стефана Котромановића, постао баном босанским. Он је тако вјешто и мудро знао владати се, да је, са сагласијем унгарскога краља Лудвика I, и круну добио и њом се, као краљ босански, у манастиру Милешеви вјенчао (1376). Држао је под својом власти не само Босну, већ и Херцеговину, а отео је од Мађара и приморје далматинско, као Клис, Островицу, Сплет, Трогир, Шибеник, Лезину, Брач и пр., а опет као ђоја насљедник и тобожни потомак Немањића,

(*) Српски Споменици, стр. 227-231.

примао је од Дубровчана „српски доходак“, по 2000 перпера сваке године, и доходак од Стона, по 500 перпера на годину, које су примали и његови прејемници. С кнезом Лазаром живио је у највећој слоги и с њим заједно против непријатеља ратовао. По смрти Твртка (1391), који није имао порода, ступи на владу његов синовац Дабиша. Овај, бојећи се Турака, потчинио је себе и свој народ Сигизмунду, краљу унгарском, и под овога закриљем владао је, обећавши се, да ће по његовој смрти краљеви унгарски добити опет приморје далматинско, као што су га готово свега и добили. За Дабишом, који такођер није имао порода, постане (1396) краљем Остоја Христић, који је (1399) поклонио Дубровчанима оно приморје, што је ниже Пељешког земљоуза, од Курила до Стона (*). Доцније против Остоје подигне буну Хрвоје, син Вукца Хрватинића, родом из Котора (али не из онога у Боки Котора, већ из онога што је у Босни), и позове Турке, те помоћу њи освоји једну чест Босне, у којој буде Твртко Твртковић, наравни син оног првог Твртка, постављен за краља под уговором, да плаћа Турцима данак. Тада су (око 1413) први пут Турци дошли у Босну, те је султан Мехмед I у горњој страни Босне поставио свог санџака, именом Исака, за којег пишу, да је послије погинуо у боју против краља Сигизмунда и да је горња страна Босне опет припала краљевству босанском. Узрок, због којега су Турци били ухарачили Босну и у њој два краља настала, приписује се сплеткама гори поменутог Хрвоја Хрватинића. Он је у време краља Твртка првог био поглавар од града Јајца у Босни, а доцније (1402) постао је херцегом спљетским и добио је на дар од краља Владислава Наполитанца острове: Брач, Лезину и Корчулу, но по неком времену зло је обршио.

(*) Српски Споменици, число 84.

Остављен од Турака, којима је на руку ишао, а лишен сваке власти и чина од христијана, нађе се принуђен Хрвоје поћи у Котор, онај свог рођења мјесто, гдје од туге и жалости умре (1415), а краљ Остоја, да му се и мртвом освети, пусти своју жену Грубу, а узме Хрвојеву удовицу Јелицу. Имао је Хрвоје не само брата, кнеза Војислава, него и једног сина, именом Балшу, и кћер, коју је мати удала за Стефана Шимраковића. За Хрвојева сина Балшу овако Лукари пише: Дубровчани (1416), не имајући довољно вјере у Балшу, Хрвојева сина, који им је обрицао да ће се својски старати за њиову републику, подмите Евренос-пашу (румелијског беглербега) и тим овога одврате, да на њи не удара с војском. — Даље ни Лукари ни други историци, бар колико је мени познато, не спомињу ништа, шта је било с предреченим Балшом, шта ли с његовим стрицем, кнезом Војисавом; само толико је извјесно, да овога кнеза Војисава син, а Хрвојев синовац, по имену Јурај, доцније (1434) сједио је у Крешеву и називао се војвода од доњи крајева — у Турској Хрватској — (*).

Кад Остоја умре (1418), народ изабере на његово мјесто за краља сина му Стефана (**), но и

(*) Српски Споменици, число 118.

(**) Многи пишу, да су у Босни у једно и исто време владала три краља: Твртко Твртковић, Остоја Христић и овога син Стефан Остојић, и да су се 1422 год. погодили да крајине босанске између себе подијеле и да сваки од њи носи наслов краља; али то не може бити, почем Стефан Остојић још 1419 год. 5 Марта пише: „да је сподобљен краљевати у земљама родитеља свога, светопочившега краља Остоје“ (види Српске Споменике под числом 95 стр. 135), а то је јасан знак да 1419 год. 5 Марта није био у животу краљ Остоја, за којега многи, наравно неосновано, пишу да је тек 1435 год. умро.

он по кратком времену (1424) пође на истину, те тако Твртковић остане сам за господара над Босном. Пошто и Твртковић премине (1443), на престол босански ступи Томаш, други син Остојин. Томаш је имао за жену Катарину, кћер херцега Стефана, но будући да је Турцима, противницима вјере Христове, показивао се пријатељ, зато његов наравни син, Стефан Томашевић, по наговору унгарскога краља Матије Корвина, задави га (1460) и себе прогласи за краља. Удова краљица Катарина позове Турке да јој освете мужа, но кад Турци дођу у Босну и ову похарају, а Стефана Томашевића оставе на миру, с уговором, да им плаћа годишњи данак, онда Катарина, омрзнувши на Турке све једно као и на пасторка, остави Босну и пође у Рим, гдје је и умрла. Док је Томашевић плаћао данак султану Мехмеду II, дотле је на миру био, но кад не хтједне више знати за султана, тад Турци навале на Босну, те је за себе освоје (1463) и погубе Томашевића, а жена његова Мара, кћи деспота Лазара Бранковића, побјегне у Хрватску (*). Од тога доба рачуна се ропство народа босанскога, премда је до мало иза тога (1463) краљ Матија отео од Турака у Босни град Јајце и нека друга мјеста, која су под круном унгарском стајала преко по вијека (до 1528 год.). — Казавши ово о Србији и о Босни мимогред, сад ћемо се вратити к нашем предмету, к повјести о Црнојевића племену.

Под власти војводе Стефана, првог зетског господара од племена Црнојевића, биле су ове земље: а) садашња Црна Гора, у којој су осам окружија, т. ј. 4 нахије и 4 Брда; б) оно парче земље, што се сад зове Зета, у којој су разна села, варош Подгорица и два мала града: Спуж и Жабљак; в) острови у Скадарском језеру: Вра-

(*) Mavro Orbini, стр. 356-377.

њина, Ком и пр.; г) околине Бара, и у приморју пре млетачке, а сад аустријске Арбаније, кнежине: Паштровићи, Брајићи, Маине, Побори и земља Грбаљ. — Границе, у којима се побројена мјеста закључују, ако нису пространије, уже доиста нису биле у време војводе Стефана Црнојевића. Он је 6 Септ. 1456) у манастиру св. Николе на острову Врањини, заједно с главарима општина горњозетски, учинио уговор писмено с млетачким проведитором (окружним начелником). Иваном Боланом. У том уговору обећавају се горњозетске општине, да ће влади млетачкој у време рата помагати до Задриме и Љеша, или докле буду њене границе допирале, а да им она даје плате, као што им се давала у време Балшино. Између 50 општина горњозетски, које су у томе уговору уписане, стоје ове: Пјешивци, Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, (а у данашњој Зети) Подгорица, Груде, Бериславци, Голубовци, Грље, Дајбабе. Има ту записани општина, за које ми нико, ваљда зато што су латинским писменима погрјешно написане, није знао казати гдје су, а такове су, на пр. Марагужи, Хотени (ваљда Хоти што су до Куча?), Радотјеси, Никуци (може бити Никче у Климентама?), Стансићи, а уписани су ту и Бушати (*) и т. д. — У преднаведеном уговору спомиње се и Крајина. Ако је то данашња Шестанска Крајина (предјел који се од Црнице к Скадру поред десне обале Скадарског језера отеже), то је она под Млечиће потпасти морала у време истога војводе Стефана Црнојевића, којега Болани у том уговору назива великим војводом.

И ако је млетачка република отчупавала земље од области зетске испод власти Црнојевића и себи их присвајала, али опет морала је о-

(*) Акт у архиви млетачкој, а копија на Цетињу.

ставити да у њима, баш и под њеном владом, управља православним црквама зетски митрополит. Морала је такођер допустити, да и у тима под њену владу потпавшима земљама уживају Зећани своје баштине, и да своју власт извршују над онима људма, који су на њиовој земљи сједили. Ово се дознаје из претпоменутога уговора, у коме се читају ове ријечи: „Ни један свештеник, или бискуп, или арцибискуп латински да не може бити над нашима црквама, него да буду од наше вјере старјешине над нашим црквама, и хоћемо да над њима не може бити арцибискуп латински у Крајини, него митрополит српске вјере; јер од Крајине митрополит зове се митрополит зетски, и он поставља наше калуђере и попове, јер без њега не можемо бити. Такођер нико, ко је под пронијаром (*), не може прети се са својим пронијаром ни пред каквим господаром, већ ако би тко тражио с разлогом човјека пронијарова, онда свак да га може позвати пред господара или војводу Араксона.“

У доба војводе Стефана Црнојевића живили су у његовом сусједству, између други, два достојна спомена господара, који су истина над малима, али храбрима народима владали. Један од њи звао се херцег Стефан. Још његов прадјед, по имену Вук Храна, син кнеза од Рудина, служио је у двору цара Душана, који му је, за награду његове вјерности и примјерног у боју јунаштва, придодао његовој кнежини Рудинској многе земље и поклонио му их за насљедно добро. Пошто Вук Храна умре (1359) његов син Влатко Храпић (иначе Вуковић), слједујући у свима вр-

(*) Пронијаром звао се господар земље, на којој су сједили његови кметићи (coloni), који су му работали и свагдашња његова имаоштина били, јер нису могли оставити господареву земљу и поћи куд на другу страну.

линама своме оцу, толико је милост и благоволење заслужио и добио код Твртка, првог краља босанског, да је овај поставио га за војводу над оном војском, коју је (1389) српском кнезу Лазару отправио у помоћ против Турака. Послије битке косовске, у којој је српска војска пострадала, Влатко се врати кући с нешто мало заоставши под њим људи, па наскоро за тим покупи нову војску и удари на Мађаре, који су узнемиривали Твртков државу, те их разбије. Потом ударао је с успјехом на Балшиће, непријатеље Твртков. Кад Турци упадну у Босну и почну је харати и палити, Влатко са 7000 људи пође против њи, а било их је око 18.000, те их у два боја, најпре у Рудинама, па онда у Билећи, тако потуче, да их је већа чест на бојном пољу попадала мртви, многи су допали ропства, а само их је нешто мало живи утекло. За ове своје вјерне услуге добио је Влатко од босанског краља већу чест оне области, што се доцније прозвала Херцеговина, у којој је и умро, оставивши након себе три сина: Сандала, Вукца и Вука. И његов најстарији син Сандал чинио је многе услуге босанским краљевима Остоји Христићу и Твртку Твртковићу, и био им је десна рука, због чега је и добио од њи не само наслов великог војводе босанског, него и градове, жупе (кнежине) и земље под своју власт и управу, које је по својој вољи могао поклонити и продати буди коме. Двапут је предводио војску против Сигизмунда, краља унгарског, па ако је првом (1410) и изгубио бој, а он је другом (1411) не само надбио Мађаре, него их је и истјерао из Босне. Он је, као што је већ казано, склопио мир (1412) између Млечића и посљедњег Балшића, а потом (1414) ишао је с војском и у помоћ свом шураку, српском деспоту Стефану Лазаревићу, против Мусе, сина султана Бајазита (*). — Сан-

(*) Mavro Orbini, стр. 380-382.

дал је у тако великом пријатељству живио с Дубровчанима, да им је (1419), заједно с војводом Петром Павловићем, господаром од Требиња и Попова, уступио „жупу Конавле и град Соко и Виталину и Цавтат и Обод и све што Конавлима припада, што су њи двојица наполице држали“ (*). Он је и с Млечићима живио у љубави и продао им је варош Островицу у Далмацији (**). У његово време (око 1413) намјестио је султан Мехмед I у горњој страни Босне свог санџака, који се звао војвода Исак. Овај је с турском војском (1420) побједио и убио поменутога војводу Петра Павловића, који се био од султана одметнуо (***). Кад Сандал Хранић умре (1435), војводство прими његов синовац, Вукчев син Стефан Косарић, који од Радосава, брата реченога војводе Петра Павловића, отме (1439) град Требиње (†), а по свој прилици тад је освојио и Попово. Стефану је ћесар Фридрих III (1441) подарио достојанство херцега, па од тада и прозвала се та земља Херцеговина, или војводство св. Саве, а Стефан Косарић назвао се херцег Стефан. Он је, због соли, на коју је хтио повисити царину, ратовао више пута с Дубровчанима, те им је околине града харао и палио и Конавле под своју власт притискао, а они су њему отимали остров Крк, рушили куле у граду Озињу на ушћу ријеке Неретве и око ове воде харали његове земље, али му нису могли доскочити, ни освојити му града Омиша. Они су подстицали против њега и сина му Владислава, те је на свог оца буну подизао и одметао му Мостар, Благај, Почитељ, Вргорац и Љубушки. Најпослије (1452), на претњу султана Мехмеда II и краља унгарског Владислава IV, по-

(*) Српски споменици, числа 96, 97 и 98.
(**) Ogledalo Ilirie, 1842, Ч. IV стр. 175.
(***) Српски споменици, стр. 145-146.
(†) Српски споменици, стр. 221.

мири се Стефан с Дубровчанима, који за знак пријатељства приме га у број своји патриција. Умро је (1466) у Драчевици, близу града Новога што је у Боки Которској, и оставио је након себе три сина: Владислава, Влатка и Стефана, и једну кћер, Катарину, коју је још за живота свога удао за краља босанског, Томаша Остојића (*).

Други господар, који је живио у сусједству војводе Стефана Црнојевића, био је познати на гласу јунак Скендер-бег. За његова дједа Ђорђа Кастриота нејма се никакви достовјерни доказатељства, да је господар био од какве покрајине, већ историци спомињу за Скендер-бегова оца, Ивана Кастриота, да је владао у једној части Арбаније, а сједио је у граду званом Кроја (арбан. Круја). Иван је за дуго времена јуначки давао отпор турској сили, која је на њега наваљивала, али најпослије нашао се принуђен не само плаћати данак, већ и предати им у таоство сва четири своја сина, од који најмлађему било је име Ђорђије или Ђурађ (рођен 1404). Овога Мурат II одгоји у свом двору и потурчи га, а доцније, због велике његове храбрости и јунаштва, које је показао на међданима и у бојевима, успоређујући га с Александром Великим, прозове га Скендер-бегом (кнезом Александром). Кад Иван Кастриот умре (1432), његове земље мало по мало притисне Мурат, па ако је Скендер-бег и невјешт чинио се томе, али опет није заборављао, којега је рода, већ чим Сибињанин Јанко (Иван Хуњад) разбије Турке (1443) у Бугарској, тај час измакне из Турака Скендер-бег, те се појави у Арбанији и своје отачаство ослободи. Све силе Мурата II и Мехмеда II нису кадре биле покорити га, па није клонуо духом ни мишицом ни онда, кад су Турци освојили Цариград (1453),

(*) Mavro Orbini, стр. 382-388.

него је јуначки бранио своје отачаство све до оног часа, кад је (1467) преселио се у вјечност.

Докле год је владао Стефан Црнојевић, на овога земље није нападала турска војска, а томе је узрок био, што су Турци у то време имали посла час с Грцима око Цариграда и Трапезунта, час с деспотом Ђурђем Бранковићем, час опет с Мађарима, а час с непобједним јунаком, Ђурђем Скендер-бегом. Са Скендер-бегом био је савјузник у рату и Стефан Црнојевић (*), а по ријечима владике Василија, ратовали су њи двојица заједно против Турака 24 године, до саме смрти Скендер бегове. С Млечићима пак и с херцегом Стефаном није у најбољој слоги живио Црнојевић. Он је с херцегом Стефаном имао некакав рат, који је зло испао по Црнојевића: његовом непријатељу пао је у руке син му, за ослобођење којега морао је пустити се не баш у најбоље по себе преговоре о миру с млетачком републиком.

Условија тога мира изложио је млетачки дужд Франц Фоскари у свом званичном и висећим печатом утврђеном писму од 17 Јулија 1451 године, и ово су у изводу: „Великоможни војвода Стефан Црнојевић (magnificus Stephanus Cernoevich Vajvoda) нека буде и нека се назива нашим капетаном у горњој Зети . . . . . ; ми му потврђујемо његово очинство, које је пре имао и које сада има, али да не дира у земље которске и у друге околни градова или наши поданика, потврђујемо му обичне његове царине и његова солила, и да по обичају сабира из њи со; пристајемо да истог војводу и његову браћу ставимо и именујемо у сваком миру, који бисмо учинили с јасним господином деспотом од Расије (Србије) и с другима господарима од Босне и Арбаније; тако опет обећава исти војвода, да ће, ако

(*) Грлица, 1835 год. стр. 57.

би нам кад затребало, те би наша влада од њега заискала у помоћ људи, доћи он са својима људма у помоћ; писаћемо и заповједити свима управитељима у Котору и у Арбанији нашој, да у сваком случају рата, који би поменути војвода имао, не дају никакве помоћи нити утецишта његовима непријатељима, него још њему да буду у помоћи; за ослобођење сина истога војводе настојаћемо својски код сјајнога господина херцега од св. Саве, како год што бисмо настојали за нашег властелина и грађанина; одобравамо, да његова браћа Ђурашин и Којчин (Jurasinus et Coicinus), и друга два властелина његова примају од нас плате на годину по онолико, колико је сваки од њи најпослије имао, и да исти војвода прима из наше касе у Котору по шест стотина дуката плате на годину; тако опет исти војвода треба да настоји и својски ради, да се Грбаљ и друга мјеста од околине которске поврате у послушност и покорност нашу, као што он обриче учинити, па чим буде то учињено, одма да се почне издавати плата њему, његовој браћи и другој двојици његове властеле; треба исти војвода да настоји и својски ради, да Грбаљ и друга мјеста околине Котора, и пошто се врате у нашу послушност, заостану у покорности нашој, и ако које од речени мјеста одступи од наше послушности, треба да он с људима и с војском својом иде против њи, да се врате у нашу послушност; јер докле та мјеста буду нама потчињена, дотле ће се, као што је наш обичај, и предречене плате издавати; такођер треба да исти војвода Стефан одобри и потврди сва преднаписана условија и да се о извршењу тога закуне и обећа својим званичним писмом утврђеним својим печатом, у ком писму треба да буду назначена сва вишенаписана условија“ (*).

(*) Акт у архиви млетачкој, а копија на Цетињу.

Овдје се опет јасно показује несито лакомство млетачке републике на туђе земље. Њој није доста било, што је присвојила себи понајљепше европске предјеле византијског царства, што је притисла Далмацију и Котор и што је, по већој части лукавством и преваром, одузела од зетски господара приморске градове у доњој Зети и Арбанији, већ је своје лукаво око бацила и на мајушни, али родан комадић земље Црнојевића, на допирући до мора Грбаљ, да и њега притисне, а тим и да сўзи Зећанима приступ к мору; но овога пута није јој посао са свим изишао за руком. Мало послије видјећемо да је Грбаљ био под власти и Ивана Црнојевића, сина поменутог војводе Стефана, а то је очевидно, да је овај примио горња условија мира с неком у њима измјеном. Штета, што у тим условијама не стоје поименце назначена и друга мјеста, која је тада република у околини которској закинула од Црнојевића државе.

Што се тиче женидбе војводе Стефана Црнојевића, у томе не слажу се међу собом историци. По ријечима Мавро-Орбинија (*), Стефан био је ожењен Војисавом, кћери Ђурђа Скендер-бега; а као што вели Барлет, које је много ближе истини, имао је за жену Марију, кћер Ивана Кастриота, дакле сестру Скендер-бегову. Оба поменута списатеља, а уз њи и преосвештени Василије, једногласно веле, да је војвода Стефан имао два сина, Ивана и Ђурђа, а столица му је била у граду Жабљаку, на утоку ријеке Мораче у Скадарско језеро. Кажу, да је на свршетку X вијека Тугомир, краљ далматински, саградио Жабљак, па да га је оправио и утврдио у првој половини XV вијека Стефан Црнојевић (**) војвода, за ко-

(*) Mavro Orbini, стр. 388.

(**) Luccari, Copioso ristretto degli Annali di Ragusa, 1790. стр. 12 и 145.

јега извјестно зна се, да се преставио у истом граду Жабљаку и да је укопан на острову Кому у успенској цркви, коју је он исти и сазидао (*). По свој прилици, по овом Црнојевићу прозвала се и Црна Гора.

Шта је било с браћом војводе Стефана Црнојевића, о томе историје не спомињу, већ љетопис црногорски каже за његова старијег сина Ивана, називајући га по народном обичају Иванбегом, да је постао господаром зетским 1471 године (**).

Султан Мехмед II, опојен славом, што је покорио себи Цариград, Смедерево с посљедњим остатком Србије, Трапезунт (1461) и Босну, и што је по смрти Скендер-беговој отео од Млечића Негропонт (1470), науми очистити и Арбанију од Млечића, који су били и нека мјеста Скендер-бегова притисли, па ако му то изиђе за руком, онда истребити и оно мало још на југу заоставше српске слободе. У тој дакле намјери године 1474 отправи султан војску, на броју 70,000 момака, и пред њима румелијског беглербега, Сулиман-пашу. Овај појави се у почетку Маја мјесеца пред Скадром, на који стане ударати, и премда је трипут и јуришао на њега, но освојити га није могао, јер су Скадар бранили јуначки млетачки капетан Антоније Лоредан и зетски војвода Иван Црнојевић (***). Пошто види Сулиман-паша, да је узалуд изгубио преко 7000 своји војника, не бројећи у то рањенике, а он у половини Августа мјесеца одступи с војском и Скадар остави на миру (†).

(*) Грлица, 1835 год. стр. 58.

(**) „Ва лѣто 1471 огосподи се надь Зетомь Ивань бегь Черноєвичь.“

(***) Campidoglio Veneto. — Verdizzotti, Fatti Veneti.

(†) Laugier, T. VII. p. 249-252.

И пре тога помагао је војвода Иван Млечићима и својом усрдности и храбрости засвједочио је на дјелу, да је прави пријатељ републики крилатога лава, па за награду тога примио га је млетачки сенат за свог патрицијa и његово име уписао у тако названу „Златну књигу“ поред имена остали млетачки патрицијa, а дужд Никола Марчело, који му је 1473 год. 24 Фебр. по млетачком стилу (*) дао на тај чин диплому, овако га назива: „Великодични и моћни господин Иван Црнојевић, господар у странама горње Зете и наш војвода (Magnificus et potens dominus Juanus Cernoevich, dominus in partibus Xentae superioris ac Vajvoda noster)“ (**).

Кад је године 1478 опет турска војска, пред којом је султан Мехмед главом био, држала Скадар у опсади, војвода Иван и тада је велику услугу учинио млетачкој републици, нападајући храбро на Турке и храну им отимајући, али тим истим и себи је много квара учинио; јер султан Мехмед, распаљен гњевом на Ивана, отме му тврди и столични град Жабљак заједно с другима млетачкима градовима Кројом, Љешем и Дривостом. Па и кад су Млечићи слиједеће 1479 године закључили мир са султаном турским и без сваке невоље предали му Скадар (***), они се нису ни сјетили за Ивана Црнојевића, свога патрицијa и сајузника, већ у турским рукама остане Жабљак, и Иван га је преотео од Турака истом 1481 године, па и то пошто је те године у мјесецу Мају султана Мехмеда II с овог свијета нестало (†).

(*) Млечићи почињали су годину 1-га Марта: дакле као што ми почињемо годину, писана је горња диплома 24 Фебр. 1474 године.

(**) Копија од дипломе находи се на Цетињу.

(***) Laugier, T. VII. p. 292-286 и 309

(†) Campidoglio Veneto.

Прим. Павао Витезовић (по ријечима нашега историка Раића) пише у својој хроници да је овај Мехмед (Мухамед) II за време свог 30-годишњег владања освојио 2 царства: цариградско и трапезундско, 4 краљевства, 20 земаља (провинција) и преко 200 градова и вароши, па да је зато и назван Велики (Бурук).

Поставши господари од Скадра, Турци нису хтјели оканити се ни Жабљака, већ године 1482 опет навале силно нањ. У тој тјескоби и невољи Иван-бег заиште помоћи од својих сајузника Млечића, но они без свакога околишења одговоре му, да се у њи ни мало не узда, јер поради њега, кад су већ изгубили Скадар, нису ради кварити мирни и трговачки уговор, који су претпоменуте 1482 год. 16 Јан. закључили с Бајазитом II, Мехмедовим прејемником. Кад Иван види, да су га Млечићи оставили, а да сам није кадар одбранити од турске силе Жабљак, а он остави га (*) — но пошто га је запалио — и повуче се у тврде црногорске горе, а потом те исте године омеђаши своје границе од Бара до Херцеговине и закључи о томе уговор са старјешинама града Котора (**).

Изгубивши већ узданицу у млетачку републику, Иван пође тражити помоћи код други држава у Италији, а остави мјесто себе свог брата Ђурђа, названог Арванит (***), који је све до повратка Иванова јуначки бранио црногорске границе и од њи Турке узбијао. У овог Арванита биле су двије кћери, Марија и Ангелина; прва је удана за влашкога војводу Радула (који је од 1462 до 1477 год. владао), а с другом, с

(*) H. Stieglitz. Ein Besuch auf Montenegro. 1841 год. стр. L.

(**) С Милутиновић, стр. 10-12.

(***) Грлица, 1835 год. стр. 58.

Ангелином, ступио је у брак деспот Стефан Бранковић Слијепи, средњи син деспота Ђурђа Бранковића (*). Помепути деспот Стефан Слијепи био је пре тога прешао из Срема у Србију, да свој народ ослободи од Турака, но народ не само што га не прими радосно, већ га још принуди бјежати из Србије. Он се отуд најпре (1461) уклони у Зету, гдје се, као што рекосмо, и ожени, па потом (1467), бојећи се Турака, остави Зету и отиде са женом и с два сина у Италију. Наш народ како Ангелину, коју зове мајком Анђелијом, тако и њене синове, архиепископа Максима и деспота Јована, држи за свеце, као што и наша православна црква слави спомен Ангелини 30-га Јулија.

Пошто се Иван, не свршивши ништа у Италији, врати у Црну Гору, позна да другог спасенија нејма, него ослонити се на божију помоћ, на храброст своју и свога народа и на тврде камените горе, па докле год могне давати отпор Турцима (**), који су већ (1483) и синове херцега Стефана, Владислава и Влатка, протјерали из Херцеговине и у њој оно мало посљедње њиове земље, Попово, Требиње, Нови и Рисан, покорили себи. У својој намјери постојан, Иван најпре, 1484 године, сагради на Цетињу, на мјесту од природе доста утврђеном, цркву и манастир, назвавши га митрополијом зетском, и ту намјести митрополита Висариона (***) — који је пре сједио

(*) Грлица, 1835 год. стр. 62.

(**) Грлица, 1835 год. стр. 59.

(***) Грлица, 1835 год. стр. 59. — Љетопис црногорски: „ва лѣто 1484 сагради Иванъ бегъ митрополию на Цѣтинѣ храмъ рождьство Пресв. Богородице.“ — О манастиру цетињском овако Болица пише: Граф Иван Црнојевић сазидао је на Цетињу манастир, истина мален, али врло красан, у коме сједи епископ са 25 калуђера и 40 други млађи које монаха, које мирјана.

у манастиру Врањини, гдје је од старине зетска митрополија била, — па онда направи и себи двор на Цетињу (*), куда и своју столицу пренесе; за тим крај ријеке зване Обод, која се послије прозвала, као што се и дан данашњи зове, Црнојевића Ријека, сазида један мали градић, назвавши га такођер Обод, и једну кућу за типографију (**), па уз то сазида и још један градић, Соко (***), од којега се зидине и сад виде, утврдивши међу тим све за обрану нужне кланце (†).

Црногорци, видећи такову усрдну ревност свога господара, који је готов и свој живот на жртву принети, а да сачува њихову слободу, сви једнодушно закуну се, да ће бити вјерни своме господару и до посљедње капи крви бранити своје отачаство, па уз то поставе међу собом овај закон: „да ни један Црногорац у време боја с Турцима не смије без наредбе свога старијега оставити своје мјесто и побјећи; који ли би то учинио, такови да нејма части ни поштења нигда међу честитом браћом и дружином, него да му се даде женско одијело и преслица, па да га жене протјерују преслицама, као страшивца и братскога издајника“ (††).

Турци су чули за мјере, које су узете у Црној Гори за обрану, па прођу се за неко време шиљати на њу велику војску, јер су и пре тога у више прилика искусили, како је тешко и опасно војевати кроз такове ломне горе и кршне кланце и с таковим народом, који не жели ни живити без своје слободе (†††).

У време војводе Ивана Црнојевића, кад је

(*) С. Милутиновић, стр. 10.
(**) Грлица, 1835 год стр. 61.
(***) С. Милутиновић. стр. 10.
(†) Грлица, 1835 год. стр. 59.
(††) Грлица, 1835 стр. 59-90.
(†††) Грлица, 1835 год. стр. 60.

он, ратујући с Турцима, принуђен био заложити Дубровчанима за неколике хиљаде перпера (*) Конавле од Дебелога Брега до Фратарске Дубраве, властела града Котора, надајући се за цијело, да ће Турци сву државу Црнојевића покорити себи, усуде се, те преко свога грађанина, именом Друшка, отрују 72 наша калуђера у манастиру св. архангела Михаила, задужбини Првовјенчаног Стефана краља српскога, на острову Превлаки (**), надно Грбаљскога поља.

Отпочинувши неколико од велике турске силе, Иван-бег науми оженити свога старијег сина Ђурђа, и испроси му дјевојку, именом Јелисавету, кћер млетачкога властелина Антонија Ерица; али Иван није био срећан да у свом двору види своју снаху. Баш кад су сватови враћали се из Млетака с невјестом у Црну Гору, а то је било године 1490, тад Иван-бег престави се на Цетињу (***), гдје је и погребен у цркви, коју је он исти саградио (†).

Гдјекоји, као Лукари и С. Милутиновић, пишу, да је за Иван-бега удата била Марија, кћи херцега Стефана; а „Капитолију Млетачком“ стоји, да му је жена била Катарина, од млетачке властелске породице, која се презименом звала Орио. Но била му жена ма од куда, извјесно је то, да је он имао два сина, горе споменутога Ђурђа и Стефана (††), имена који налазе се записана и у хрисовуљима цетињскога манастира, и то посљедњи пут 1495 године.

Ђурађ Црнојевић, који је по праву старје-

(*) Перпера, дубровачки сребрн новац, мањи од плете, вреди око 18 крајцара (т. ј. 31½ новч. а. в. Издав.).

(**) Грлица, 1835 год. стр. 60-61.

(***) Campidoglio Veneto.

(†) Грлица, 1835 год. стр. 62.

(††) Грлица, 1835 год. стр. 62.

шинства наслиједио очину власт, старао се не само о заштити своји граница, него и о обдржању наше православне вјере. За ово посљедње неоспорна је свједочба типографија, коју је он из Млетака добавио, па у њој, намјестивши је у кући, што је за тај посао још његов отац био сазидао, печатао је црквене књиге (*), те их, да би се наш народ у вјери укријепио, свуд кроз српство раздавао. И дан данашњи находи се књига, које су по заповијести овога војводе зетскога Ђурђа Црнојевића печатане, и спадају међу најстарије књиге с кирилскима писменима (**). Прва књига, која је по заповиједи истога Ђурђа изишла на свијет, зове се Осмогласник, печатан 1493 године (***).

Други син Иван-бегов Стефан, а као што га народ зове, Станиша, узевши са собом неколико Црногораца, пође к султану Бајазиту II у Цариград. Завидећи своме брату, Станиша је отишао тамо, те је молио, да му султан даде војске, с којом би покорио његовој власти Црну Гору, с тим пак уговором, да му Бајазит и Црну Гору и сву осталу Зету с главним градом Скадром даде под његову руку, а обрицао се од своје стране, ако му султан то учини, плаћати Порти одсјеком годишњи данак. Султан одобри молбу Станиши, али под тим само уговором — ако се потурчи. Или од страха, или од своје добре воље, еле Станиша прими предложење султаново, те се заједно с осталима Црногорцима, који су се с њим десили, потурчи и буде назван Скендер-бег. Добивши од султана што је тражио, Станиша са својом потурченом дружином и с неколико тур-

---

(*) Грлица, 1835 стр. 64.

(**) Montenegro und die Montenegriner, 1837 стр. 16.

(***) С. Милутиновић, стр. 22. — Грлица, 1835 год. стр. 61-62.

ске војске крене се да освоји Црну Гору; но кад дође у Љешкопоље, ту га његов брат Ђурађ са својима Црногорцима дочека и његову војску са свим потуче, заробивши неколико од потурчени Црногораца, који су се опет населили у свом отачаству, али и они и њиов пород задржали су турски закон. Кад Станиша види, да не може ни завирити у Црну Гору, а он окрене к Скадру, да у њему, као у главном месту од Зете, коју му је султан дао под руку, сједне; но Скадрани не пусте га међу се, те он онда настани се у арбанашком селу, званом Бушати, па од тога и он прозове се по презимену Бушатлија (*), као што се тим презименом и дан данашњи позива његова породица.

Да се Стефан, или Станиша Црнојевић потурчио и да је с њим у ислам прешло више Црногораца, који су и послије живили у свом отачаству Црној Гори, о том нема никакве сумње; а је ли он постао прародитељем фамилије Бушатлијине, то се не може знати ни доказати вијерним свједочбама (**).

Ђурађ Црнојевић, као што је већ пре казано, имао је за жену млетачку властелку. Њој, рођеној у великољепним Млецима, гдје се међу свечаностима и играма проводи сав живот у непрестаном задовољству, није могла бити у вољи нова њена домовима, нити јој се могло кад њено мекано и плашљиво срце смирити од страха, што су Турци или нападали, или претили нападањем на Црну Гору, па с молбом и са сузама

(*) Грлица, 1835 год. стр. 89-96.

(**) Од Бушатлијине породице били су паше и везири у Скадру све до 1831 године, а тада је од те фамилије посљедњи везир, Мустај-паша, као султанов противник, ухваћен и у Цариград поведен, но године 1853 помилован је и послан за везира у Херцеговину.

стане наваљивати на свог мужа, да се преселе у Млетке.

Било на молбу своје жене, било из другог каквог узрока, еле наш Ђурађ ријеши се са свим и за свагда поћи у Млетке, те као што пише владика Петар I, преда свјетску власт и свој грб тадашњем на Цетињу митрополиту, овога препоручи главарима народнима за господара мјесто себе и остави Црну Гору, а митрополит и главари испрате га до Котора (*)

Почем неки писци не слажу се у којечему с оним, што је довде изложено о породици Црнојевића и ову бркају с Балшића племеном, због тога додаће се овдје нека примјечанија, која ће нам изнети пред очи праву истину.

Прим. I. У књизи наштампаној у Загребу 1852 год. и названој „Аркив за повјестницу југославенску, књига II. раздијел II“, налази се копија од тестамента Ђурђа Црнојевића, сина Иван-бегова. Из тога тестамента, који је писан у Милану 22. Окт. године од Христова рођења 1499, а од Адама 7008, види се: 1) да је Ђурађ, којега се жена звала именом Јелисавета и који је са својом фамилијом на измаку XV вијека преселио се из Црне Горе у Млетке, био рођени син онога Ивана Црнојевића, који је против турске војске (1474 и 1478 г.) помагао Млечићима бранити Скадар; 2) да је како истоме Ђурђу, тако и његову оцу Ивану припадала не само земља Грбаљ (око које су се Млечићи с првим Црнојевићем, војводом Стефаном, прегонили), него и кнежина Паштровићи; 3) да је рођени брат поменутога Ђурђа доиста био потурчен и звао се Скендер-бег; 4) да је у реченога Ђурђа било не само синова, Константин и Соломон, него и кћери, па још и сестара, и да је од ови посљедњи једна удана била за оца Трифуна Буће Которанина.

(*) Грлица, 1835 год. стр. 64-67.

Прим. II. По свједочби владике Петра I. и С. Милутиновића и по ономе што смо ми гори изложили, само су тројица по смрти посљедњег Балше од Црнојевића породице владали у Црној Гори, и то: војвода Стефан, његов син Иван-бег и овога син Ђурађ. Да је ово најближе истини, за то нам јемчи не само у горњем примјечанију наведени тестамент Ђурђа Црнојевића, него и „Капитолије. Млетачки“, у којему је родословије Црнојевића породице описано овако: Стефан Црнојевић, господар од Црне Горе и од Жабљака, имао је сина Ивана. У овога Ивана, војводе (duca) од Жабљака и господара од Црне Горе, била је жена Катарина Орио, с којом је имао два сина, Ђурђа и Стефана. Ђурађ се оженио 1490 год. кћерју Антонија Ерица, па те исте године умро му је и отац Иван. Шта је било с другим Ивановим сином Стефаном, о томе нема тамо спомена, већ каже за Ђурђа, да је послије свог оца Ивана владао у Црној Гори и да је 1499 год. са својом женом преселио се у Млетке. У Ђурђа су била три сина, Константин, Соломон (који је умро у Угарији) и Илија. Константин је 1530 год. узео за жену кћер Матије Контарина (у „Златној књизи“ стоји, да јој је име било Марија), с којом је имао сина Ивана. Овај се двапут женио; први пут, 1560 год. узео је кћер Јована Батнсте Алберти, а други пут Орсету, кћер Гаврила Валериса. У овога Ивана био је син Виктор, који се 1590 год. оженио Јеленом, кћерју Петра Калби, с којом је имао сина Ивана и кћер Фаустину, удану 1636 год. за Гашпара Лудвика Делфина. Иван син Викторов, родио се 1596 а умро је 1660 године. Он нити је имао жене ни дјеце, те тако је с њим изумрло славно племе Црнојевића.

Прим. III. Црногорски владика Висилије Петровић у својој „Историји о Черној Гори“, пишући о породици Црнојевића, а мимогред и о Балши, овако каже: „По смрти Јована Црнође-

вића, првог херцега црногорског, који је послије себе оставио нејака од три године сина, именом Стефана, прими херцегство Балша, син Страцимиров, који је у то време био херцег зетски. Кад је по смрти краља Вукашина изабран за цара кнез Лазар, на том избору била су сва српска господа, осим поменутога Балше, који није хтео да призна кнеза Лазара за самодршца и врховног господара Србљима, па зато је кн. Лазар ишао трипут с војском на њега, али сва три пута побиједио га је Балша. У рату непобијеђен, а доцније, као млад човјек, Балша нађе се побијеђен од младе дјевојке прекрасне Марије, кћерке кнеза Лазара, којом се ожени и призна над собом покровитељство кнеза Лазара., Балша владао је Зетом, докле год је дошао до зрели година Стефан, син Јована Црнојевића. Овај Јован имао је за жену Марију, Ивана Кастриота кћер, с којом је родио сина, поменутога Стефана. Кад је Балша 1421 год. умро, тад је завладао Зетом и Црном Гором претпоменути Стефан (I) Црнојевић, који те исте године пође у Напуљу, да се договара с краљем напулитанским, и тамо остане 2 године, па се врати у своје отачаство 1423 године. Он је имао за жену Војисаву, кћер Ђорђија Кастриота, названог Скендер-бег, с којим је 24 године војевао против Турака, које су они у 63 битке разбили. Пошто умре Стефан, постане господаром његов син Иван (I) Црнојевић са својим братом Ђурђем. Овај посљедњи, т. ј. Ђурађ, изгубио је 1450 год. у Зети на Ћемовском пољу битку против султана Мехмеда и у тој битки погинуо је. Ђурађ био је ожењен Војисавом, кћерју кнеза Луке Дукађина, с којом је имао сина Стефана и кћер Анђелију, удану за деспота слијепога Стефана Бранковића. Иван Црнојевић узео је за жену Марију, кћер онога бана босанскога Стефана, с којим је Иван ратовао и отео му Рисан, Драчевицу, Конавле, Требиње и Попово, па

онда се с њим помирио. У Ивана су била два сина, Ђурађ и Станиша, и једна кћи Ана, удана за Радул-бега, војводу влашкога. Први син Иванов, Ђурађ, имао је за жену кћер дужда млетачкога Моцениго, а други син, Станиша, запао је у руке султану Мехмеду II, који га је млада потурчио и другим Скендер-бегом назвао. Кад Иван Црнојевић види, да се раширује турско царство, а он премијести свој двор у Црну Гору на поље Цетиње, те тамо постави и митрополитску резиденцију. У то време није било у Млецима наше православне цркве, па Млечићи допусте Ивану Црнојевићу, те он једну у славу св. Георгија сагради, коју и данас Грци држе; он је и свој двор направио у Млецима, а умро је на Цетињу у свом двору. Послије њега владао је његов син Ђурађ, који је умро без дјеце. За овим владао је брат му од стрица Стефан (II), сина онога Ђурђа Црнојевића, што је вишепоменуте 1450 године у боју од Турака погинуо. У овог Стефана био је син Иван (II), који је по смрти оца свог владао у Црној Гори до 1516 године, потом био је бољар млетачки (дакле преселио се у Млетке овај Иван II), а имао је за жену Катарину Орио, која му је родила сина Ђурђа (II). У Ђурђа овог била су три сина, Константин, Соломон и Илија. У Унгарији умро је Константин, а жена му је била од Контарина, с којом је имао сина Ивана, који је узео за жену Оресту Валерија. У овог Ивана био је син Виктор, ожењен Јеленом Балби, с којом је имао Ивана, који је 1621 године био на гласу. Црнојевићи су владали у Црној Гори до 1516 године, а од те године умјесто њи владају митрополити."

Уважавајући труд преосвештенога Василија, али држећи се истине, као главне ствари у историји, треба чистосрдачно исповједити, да је он у предизложеноме многе и многе погрјешке учинио. Као што смо видјели, он пише: Страцимиров

син био је Балша, који је трипут одржао побједу над кн. Лазаром, па онда је овога кћерку, дјевојку љепотицу Мару, узео за жену и у слједству тога признао кн. Лазара за свог покровитеља, а умро је 1421 године. — Не кажу тако Мавро-Орбини и наш историк Рајић, већ они, као што јест, веле овако: Страшимиров син био је Ђурађ, који је имао за жену кћер кн. Лазара, именом Деспу (Деспину), удовицу Шишмана, краља бугарскога. Па они не спомињу ни за бој какав између Страшимирова сина и кн. Лазара, нити за овога покровитељство над оним, него још Мавро-Орбини пише, да је кн. Лазар живио у миру с Балшићима; а да је Ђурађ Страшимиров ступио на владу при концу 1385, а умро 1405 године, и да је послије њега владао његов син Балша, који је 1421 (а по некима 1422) године преставио се, то се с историјском извјестношћу знаде. Дакле Страшимиров син није био Балша, него Ђурађ, и за овога Ђурђа, а не за Балшу била је удана кћи кн. Лазара, па и то Деспа, а не Мара, јер ова, по свједочби наши домаћи извора, још 1363 године удала се за Вука Бранковића, а онај Балша, који је 1421 (или 1422) године умро, био је син Ђурђа Страшимирова и Деспе, кћери кн. Лазара.

Не само преосвештени Василије, него и гдјекоји други, који су пре њега живили, пишу, да је за Стефана Црнојевића, Иван-бегова оца, била удана Војисава, кћи Ђурђа Скендер бега, али то бити не може. Познато је, да се Ђурађ Скендер-бег родио 1404 год. и да су га млада одвели у таоство Турци, од који се избавио и у своје отачаство вратио тек 1443 године. Па да речемо, да се он одма прве године свога ослобођења оженио, опет није могао постати тастом Стефану Црнојевићу, једно зато, што је овај, ако не старији од њега, а оно његов врсник био, а друго и зато, што је Стефан Црнојевић већ 1451 год.,

дакле само на 8 година послије ослобођења Ђурђа Скендер-бега, имао сина заробљена код херцега Стефана, као што се то јасно види из онога уговора, што је он поменуте 1451 год. закључио с дуждом млетачким. За чудо, како је преосвештени Василије, као владика православни, сродну крв у брак помијешао, казавши, да је за Јована Црнојевића, за Стефанова оца, била удана кћи Ивана Кастриота, сестра Скендер бегова, а опет да је за Стефана, за сина поменутога Јована, удана кћи Скендер-бегова, а то би било, да је Стефан Црнојевић узео за жену кћер свога ујака! У овој ствари највише вјере заслужује Барлет, који пише, да је Марија, кћи Ивана Кастриота, а сестра Ђурђа Скендер-бега, удана била за Стефана Црнојевића. Је ли пак овоме Стефану био отац Јован, то, мислим, нико и не каже, до владике Василија.

Ни то не може бити, да је 1450 године погинуо Ђурађ, брат Иван-бегов, а син Стефана Црнојевића. Та и сам преосвештени Василије каже, да је вишепоменути Стефан Црнојевић заједно с Ђурђем Скендер-бегом 24 године ратовао против Турака, које су они у 63 битке разбили, а Скендер-бег је, као што знамо, завладао својим отачаством 1443, а умро 1467 године, те тако и излази, да је владао и против Турака ратовао 24 године. Па кад је за то све време, до 1467 године, Скендер-бегу помагао, сљедовательно и надживио га Стефан Црнојевић, то овога син Ђурађ није могао погинути 1450 године још за жива свога оца, чему и сам преосвештени Василије противослови, казавши напред, да је исти Ђурађ са својим братом Иваном остао на влади по смрти свог оца Стефана Црнојевића; а да је овај био у животу и 1467 године, то се и из предреченога види. Је ли или није за Ђурђа, Иван-бегова брата, удана била кћи Луке Дукађина, Војисава, то је неизвјесно, тим неизвјеспије, што пишу други,

на пр. Мавро-Орбини, да је за истога Луку Дукађина удана сестра поменутога Ђурђа, а кћи Стефана Црнојевића, и то именом Војисава.

Такођер не може бити, да је Иван-бег, као господар народни, ратовао против буди кога бана или краља босанскога. Коме је год позната историја Босне, тај зна, и да је Босна пала под Турке 1463 год., дакле на 8 година пре него што је почео владати Иван-бег, који је, по гласу летописа црногорскога, постао господаром од Зете 1471 године. Да он није ни у Херцеговини никакви земаља отимао, ни са својом државом уједно састављао их, и о том нејма никакве сумње, јер познато је, да су синови Херцега Стефана, Владислав и Влатко, све до 1483 године владали Поповом, Требињем, Новим и Рисном, а тад су и ова мјеста пала под Турке. Напред је споменуто, како су Балшићи (од 1374 до 1378 г.) препирали се и ратовали за Требиње, Конавле и Драчевицу с Твртком, најпре баном а послије краљем босанским, који се називио и Стефаном, па преосвештени Василије, погрјешивши, пренео је тај догађај у касније време, у доба Иван-бегова.

Што се тиче родословија фамилије Црнојевића, преосвештени Василије, поведавши се ваљда по другима до душе мени непознатима писцима, одступа од онога описаног у Капитолију Млетачком у том, што он каже: 1) да су за Стефаном (I), Иваном (I) и Ђурђем (I) непосредствено ступали на владу опет Стефан (II) и Иван (II), и да је овај имао сина Ђурђа (II) (а о њима у Капитолију нејма ни спомена); 2) да је Иван-бег имао за жену Марију, кћер Стефана, некаквога бана босанскога (а у Капитолију стоји, да му је жена била Катарина Орио); 3) да је Иван-бегов син Ђурађ ожењен био кћерју дужда млетачкога Моценига (а по гласу Капитолија жена му је била кћи Антонија Ерица); 4) да је Иван (II) и-

мао за жену Катарину Орио (а у Капитолију стоји, да је то била жена Иван-бегова); 5) да су Константин, Соломон и Илија били синови Ђурђа (II) (напротив, по гласу Капитолија, то су синови Ђурђа, Иван-бегова сина); а 6) да је Иван-бегов син Ђурађ умро без порода и да су за њим владали у Црној Гори Стефан II и Иван II, па да је овај посљедњи, Иван II, оставио Црну Гору и преселио се у Млетке 1516 године (а у Капитолију стоји, да је Иван-бегов син Ђурађ имао порода и да се преселио у Млетке 1499 године), те од тога времена владају у Црној Гори митрополити, као народни господари.

У вишереченоме родословију, које је представио владика Василије о Црнојевићима, за свакојега од њи, који су порода имали, казано је, који је од које породице ожењен био, само што о томе спомена нејма за Стефана II и Ђурђа II, а то већ није најчистији посао. Па кад још примјетимо, да је у том родословију не само помијешана женидба Ивана I с Иваном II, него и да су синови Ђурђа I, Иван-бегова сина, против вјерне свједочбе његова тестамента, присвојени Ђурђу II, Иван-бегова брата унуку, онда очевидно је, да су и Стефан II, и Иван II, и Ђурађ II измишљена лица, и да је управо због тога, што су они уметнути у породицу Црнојевића, морало и у другом које чему одступити то родословије од онога у Капитолију Млетачком, по коме је ваљда и смишљано.

Што преосвештени Василије каже, да је Иван-бег сазидао у Млецима православну цркву и свој двор у тому граду имао, и што владика Петар I, не спомињући о том ништа, пише за Иван-бегова сина Ђурђа, да је имао једно своје добро (спахилук) у Италији и свој двор у Јакину (види Грлицу 1835 год. стр. 64), то све могло би се вјеродостојнима доказатељствима далеко пре опровргнути, него ли потврдити.

Прим. IV. Јаков П. Лукари (управ Лукаревић) Дубровчанин у својој књизи „Дубровачки љетописи“ (изданој први пут у Млецима 1605, а по други пут у Дубровнику 1790 год.), описујући дјела своји земљака, спомиње мимогред и укратко на неколика мјеста и Балшиће и Црнојевиће, и то овако: „Чим Балша, господар зетски, умре 1422 године, тај час Стефан, деспот српски, освоји Зету и преда је под власт свом нећаку Ђурђу, сину Вука Бранковића; али народ, избјегавајући власти над собом Србијанаца због тога, што је издајица био отац Ђурђев, смисли довести из Пуље Стефана Црногорца (којег су други називали Mauromonte), рођака Балшина, који је био прогнан. Овај, на позив Зећана, дође у Дубровник, па одатле осми дан отиде у Арбанију. Договоривши се о својој намјери с пријатељима, он освоји Уцин, Смоковицу и Црну Гору, област лежећу на крају Славоније. Послије тога стане нападати па Зету, али не уздајући се, да ће му посао, који је почео, за руком изићи, будући да је нашао тамо више Србијанаца на посади, него што је најпре мислио, или што је држао, да су војници барски близу, умори се брзо од војштења и повуче се у Црну Гору, па опаше дебелим зидом Жабљак на ријеки Морачи, а на концу године 1423 почне утврђивати Смоковицу и ту подигне двије тврдиње од морске стране. Од овога Стефана произашла је фамилија Црнојевића, која је владала Црном Гором до 1515 године. По неком времену он је окренуо оружје на Арбанасе, но разабравши за приправе, које су Турци и Иван Кастриот, господар од Кроје, чинили тамо, намисли живити са сваким у миру (стр. 144-145). Године 1483 синови херцега Стефана, Влатко и Владислав, побјегну од Турака у Дубровник, гдје је била и њиова сестра Марија, којој је на годину дана пре тога Иван Црнојевић, господар од Црне Горе, њен муж, заповједио да живи у Ду-

бровнику (стр. 195). Султан Селим покорио је мамелуке 1517 године (стр. 215). Потом отправи Селим у Славонију Балабана бостанџибашу, који измами Ивана Црнојевића, господара од Црне Горе, у поље Ћемовско у Зети, па га ту разбије и убије, а његова сина Петра пошље у Цариград, којега су Турци потурчили и надјели му име Скендер, а то ће рећи Александар. Године 1522, послан од Солимања, сина Селимова, он заузме своје отачаство у ползу Турака, прогнавши од туда Стефана. Будући да је Иван Црнојевић преминуо, а не уздајући се да ће моћи сачувати Жабљак и неке друге земље, Григорије његов брат побјегне у Дубровник, а остави Стефана, својега стрица, у Црној Гори. И тако влада, која је 1423 године почела се са Стефаном I, завршила се 1516 године у стрицу Григоријеву Стефану, који је био IV тог имена, а VII на реду господар од Црне Горе. Пошто је Григорије Црнојевић оставио Црну Гору, за њим је и Страшимир Балша, који је владао у једној части Зете, спасао се од Турака у Дубровник, те тамо је и умро и с њиме се затрла Балшина породица, здраво силна у обијема Зетама. Балшина породица произашла је од Балше старога, који је био поданик и вазал Уроша Неманића, цара српскога око 1367 године (стр. 221-222)."

Да је Лукари слабо знао црногорску историју, види се и по томе, што он каже: да су у Црној Гори владали седморица од Црнојевића фамилије, и то четири Стефана, један Иван и један Григорије, а једноме ни сам не зна за име; да је ова фамилија владала Црном Гором (упамтите) до 1515 године; да је Иван Црнојевић (примјетите) 1517 године, или још и доцније, погинуо, а његов син Петар потурчио се; да је Григорије Црнојевић, по смрти свог брата Ивана, „не бивши кадар сачувати Жабљак", побијегао у Дубровник, а оставио у Црној Гори свог стрица Сте-

фана; да је, послије бјегства Григорија Црнојевића из Црне Горе, и Страшимир Балша, који је владао у једној чести Зете, побјегао у Дубровник и тамо умро; да је препоменути Иванов син, Петар потурченик, (пазите) 1522 године освојио Црну Гору и из ње протјерао Стефана, и најпослије, да је у овом Стефану завршила се влада Црнојевића (чујте) 1516 године. — Све сама противорјечија и такова конфузија, из које се не може извести ништа истинито.

Прим. V. И у најновија времена писали су гдјекоји црногорску историју, разумије се, копирајући потоњи прве с додатком по гдјешто новога, а неки и своје гатке уплећући. Од такови гатки, жалибоже, није поштеђена ни повјест о Балшићима и о Црнојевићима, већ и о њима прича се: како је војвода спљетски, именом Хрвоје, син Вука Хрвојића, био господар и од једне чести Зете; како су господари зетски, Балша и Стефан Црнојевић, били синови истога Хрвоја; како је Стефан Црнојевић, брат Балшин, био прогнан из свог отачаства 1415 године; како је овај Стефан Црнојевић, пошто се вратио у Црну Гору и у њој владао, оставио након себе три сина: Ивана, Ђурђа и Петра, па да је „Селим везир, послије прозван бостанџи-баша“, 1450 године разбио Ивана Црнојевића на Ћемовском пољу, и да је ту Иван изгубио два рођена брата: Ђурађ погине, а Петра заробе Турци и послије потурче га; како је Ђурађ (по Лукарију Гргур) син Иванов, који је по смрти оца свога владао у Црној Гори, па не имајући порода, крену̀о се 1497 године из Црне Горе и дошао у Дубровник, а одатле у Италију и тамо умро. — Па и ако се све ово пришива Лукарију с увјеравањем, да он то исто пише у својој повјести о Дубровнику, т. ј. у љетописима Дубровачкима, опет треба то примити за шалу, а никако за истину, почем

видјели смо већ у примјечанију IV, шта и како о том предмету пише Лукари.

И она ничим недоказана новост: да је Стефан (II) Црнојевић доживио немоћну старост; да је овога Стефана старији син Иван (II) владао Црном Гором кратко време; да је опет овог Ивана син, Ђурађ (II) или Ђуро, такођер владао кратко време у Црној Гори, те је овај Ђуро 1516 год. предао свјетску власт ондашњему митрополиту и отишао из Црне Горе у Млетке, и да је син Ивана (I), Петар потурченик, којега су Турци још 1450 године у бољу заробили, ишао пред турском војском и ударао на Црну Гору 1522 године, и такова, велим, новост не само што не ће опровргн, него ће још боље потврдити, што је гори у примјечанију III казано, да су и Стефан II, и Иван II, и Ђурађ II или Ђуро измишљена лица, и посвједочиће јавно, како се и у наше време кроји по својој ћуди и на свој калуп дотјерује историја.

Ова примјечанија ни из каквог другог узрока нису написана, него само зато, да се с њима докаже, да је на истини основано, или барем да је са свим близу истине оно, што је пред њима о племену Црнојевића изложено.

ТЕОКРАТИЈА.

Митрополити од разни братства.

Ђурађ Црнојевић, Иван-бегов син, по свједочби његова тестамента, оставио је Црну Гору и преселио се у Млетке на крају XV вијека. Од тога времена у Црној Гори почињу владати над народом митрополити, од који први био је Вавила. Како овај узме свјетску власт у руке, а он нареди главарима свога народа, да се добро чувају од Турака и њиова лукавства, али у исто

време и да се клоне свега, што би могло Турке раздражити и њиову војску на себе навући. Санџак-бег (паша) скадарски, који је чуо за све што се догодило у Црној Гори, и знао да се у њој множи трага потурченика, проће се такође војштења на Црну Гору, већ почне тајно, преко исти потурченика, сијати неслогу и раздор у њој, надајући се, да ће тим начином она и сама подложити се Турцима (*). Ово турско лукавство доста је рана задало Црној Гори, а што није са свим пала, то се има приписати великој ревности њени владика, који су свесрдно трудили се о срећи свога народа и утврђивали га у слоги и јединству.

Послије митрополита Вавиле, до владике Данила Петровића Његоша, владали су у Црној Гори ови митрополити: Герман, Павао, Василије, Никодим, Ромил (око 1551 г.), Пахомије Команин (1568), Венијамин (1582), Руфин Његуш (1631), Мардарије Корнећанин (1659), Руфин Бољевић (1675) (**), Висилије Вељекрајски, Висарион Бајица (1689) и Сава Калуђеричић с Очинића (1695) (***).

(*) Грлица, 1835 год. стр. 67-68.

(**) С. Милутиновић у својој историји Црне Горе на стр. 25 пише, да је митрополит Руфин Бољевић повратио у православије Куче (разумијевајући Васојевиће), Братоножиће и Дрекаловиће, које је римска пропаганда превјерила била; но Болица, који је 1614 год. о њима писао, каже изриком, да су у његово време Братоножићи и Васојевићи били православне наше вјере, а Дрекаловићи римске. Дакле Руфин Бољевић, који је, по свиједочби цетињски хрисовуља, живио 1675 год., само Дрекаловиће имао је вратити и вратио је у закон наш.

(***) Код који су митрополита забележене године, њиова имена нашао сам заједно с тима годинама уписана у хрисовуљима цетињскога ма-

За времена владања предпоменути митрополита, за време читава два вијека, баш кад су Турци највише страха задавали великим христијанским силама — отевши од Мађара Биоград (1521), од јованьски кавалера остров Родос (1522), а од млетачке републике не само град Драч (1501) и многе мале острове у архипелагу грчком, него и сав полуостров Морију или Пелопонез (1499-1540) и градове Уцин и Бар (1571) па уз то и острове Ципар (1570-1571) и Крету или Кандију (1645-1669) — и кад су међу тим исти безвјерници харали, палили и робили готову сву, изван приморски градова, Далмацију, Лику и Крбаву с Удбином, Славонију, Срем, Бачку и Банат и већу чест Унгарије, и по тим мјестима ширили се, за то све време, за два вијека владе гори поменути митрополита црногорски и највеће силе отоманске порте, док јој није под Бечом (1683) почела тавнити звијезда њене славе, мало нам зна што казати историја о бојевима црногорским против Турака. То мало, што се овдје и ондје код неки писаца нашло, ево излаже се овдје по реду.

Скадарски паша (санџак-бег) Али-бег Мемибеговић, синовац онога бившег у Унгарији великог војсковође Фериз-паше, године 1604 дође у Подгорицу и ту скупи око 3000 војника, с којима се крене на Црну Гору, па прегазивши ријеку Морачу, уђе у Љешкопоље, те у њему похара и попали два села, Стањевиће и Горицу. Кад се за тим та турска војска пусти напред у гору, ту је дочекају Црногорци из бусија и тако страшно разбију и у бјегство обрате, да је и паша, рањен копљем, једва жив утекао на брзом коњу.

настира; а код који нема година, они се и не находе у поменутима хрисовуљима, па имена им оставио сам у оном реду, у ком су и пре печатана у Грлици за 1835 год. стр. 68-69.

Ту је његове војске исјечено у комаде око 100 Турака, ту је заглавио и његов намјестник, храбри Шабан-ћаја, па мало би му што и остало војске, да их није ноћ сакрила.

Додијавши порти отоманској многе тужбе на Брђане, који су се пуштали управо до Пловдина (Филибе), те харали села и вароши и разбијали на друмовима турске карване, султан Ахмет I отправи против њи 1612 године једног пашу (сина оног Мехмед-паше, што је убијен у дивану), ком је одређена била за пашалук Босна, у којој је столица Бања Лука (*), давши му санџак херцеговачки за арпалук, а то значи турски зоб. Кад паша дође у Подгорицу, ту он скупи с разни страна 25,000 војске, па након три мјесеца дана, пошто је узалуд више пута употребљавао свакојака средства, не би ли како год могао доскочити Брђанима, увуче се кријући у Бјелопавлиће и ту запали једно село; но кад се одатле врати, натисну се за њим брдски витезови, те му исијеку у комаде преко 300 коњаника и узму им коње и одору.

Сљедујуће 1613 године буде из Цариграда отправљен против поменути Брђана Арслан-паша и с њим удруже се седам паша са седам санџака, т. ј. призренски, пећски, дукађински, харанићски, елбасански, задримски и скадарски. Војске, што је с њим и из речени санџака дошло и што је с други страна прибрало се, било је у скупу до 60,000. Ова ордија стајала је 24 дана

(*) Док је у Будиму везир сједио (1541-1686). дотле је у Бањој Луки стајао беглер-бег, заповједник над свом Босном, али зависио је од везира будимског, послије од темишварског; но касније, кад Турци изгубе све у Унгарији, Босна добије за се везира, и овај сад пренесе столицу из Бање Луке у Травник, као на среду Босне. (Види Срб. Далмат. Магазин за год. 1848 стр 75.)

онако, па онда с њом, скупивши уједно коњанике и пјешаке, крене се Арслан-паша из Подгорице, те уђе најпре у Клименте, а послије у Васојевиће, но грдан и разбијен врати се кукајући у Подгорицу. Најпослије уђе та турска војска у Бјелопавлиће, али и од туда без обзира побјегне и у једној шуми, званој Косов Луг, зло пострада.

Више пута помињати Болица, који је ова три боја описао, каже, да је у то време било за оружје способни 8027 Црногораца и 3660 наши Брђана, па још вели, да многи од њи нису ни служили се дугим пушкама, већ им је оружје било копље, штит и мач.

Пошто је турска сила под Бечом 1683 године сатрвена, ријешти се и млетачка република ту згодну прилику употребити на своју ползу и Турцима осветити се, па сљедујуће 1684 године ступи у сајуз с Аустријом и с Пољском и објави рат отоманској порти. У сљедству тога, одма те исте године храбри Котарани, под својим поглаваром Стојаном Јанковићем, а за њима и Петропољци, Пољичани и Задварани, па и многи други Далматинци скоче на оружје и јуначки истисну из своји мјеста Турке, тадашње своје господаре (*). Није прошло много времена иза тога, а Турке не само што Млечићи под својим славним Морозини истисну из све Морије него их и аустријско оружје изагна из Лике, Крбаве и Славоније и готово из свију унгарски земаља. Међу тим 1687 године задарски генерал-губернатор Корнар дигне из Далмације око 12,000 војске, с којом се довезе у которски залив, те опколи град Нови и позове Црногорце, да му дођу у помоћ против Турака, природни и вјечни непријатеља христијанства. Висарион Бајица, који је

(*) Korabljica Pisma Svetoga, po fra Andriji Kačiću, u Mletcih 1760, str. 482.

у то време био владиком у Црној Гори (*), отправи у помоћ Млечићима подоста Црногораца. Ови засједну у кланцима код Каменога, па кад туда наиђе Топал-паша, који је из Босне и Херцеговине водио 4000 људи да одбије опсаду од Новога, Црногорци ударе на Турке и тако их разбију и разагнају, да је и сам Топал-паша једва жив са својом главом одатле изадро. Турци су ту изгубили седам барјака и триста људи, којима главе буду поодсијецане и на погледу Новога поређане. Послије тога трипут је јуришао Корнар на град Нови, који најпослије, не бивши кадар с гарнизоном од 1000 људи држати се, а не надајући се више ни од куда помоћи, преда се у Септ. мјесецу Млечићима (**), у рукама који (као и Рисан, који су још 1649 год. од Турака отели) био је све до пропасти њиове републике. — Говори се, да су гдјекоји Црногорци, као награду за ту помоћ, добили од дужда млетачкога златне колајне и пенсије (***). Те исте 1687 године држао је у опсади Будву Сулејман, паша скадарски, с 10,000 војске, но генерал Корнар, помоћу околни житеља, а то се разумије помоћу Црногораца, принудио га је дићи опсаду (†).

Млетачка република, увиђајући, од какве јој помоћи могу бити Црногорци, ступи с њима слеђујуће 1688 год. у сајуз и пошаље им доста оружја, а генерал Корнар даде им из Котора у помоћ 1000 момака, које је предводио потполковник Никола Ерицо. С овима у друштву Црногорци

(*) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1685 постависе Висаріонь Баица, епископомь Зетскимь.“

(**) Laugier, T. XII. p. 157-158. — Razgovor ugodni naroda Slovinskoga po fra Andriji Kačiću. U Mleci, 1801, str 237. — Влад. Василије. — С. Милутиновић, стр. 26. — Грлица, 1838 год. стр. 88.

(***) С. Милутиновић, стр. 26.

(†) Грлица, 1838 год. стр. 89.

и Брђани доста су јада задали Турцима не само у Арбанији, већ и у Херцеговини. Те исте године, али пошре него што ће војска млетачка с Црногорцима уједно заузети Грахово, потполковник Рицо Бевилаква, предводећи Брђане, одбио је и разбио турску војску од 15,000 људи, који су ишли у помоћ Грахову. (*)

Црногорци су и сљедујући година били сајузници у рату с Млечићима против Турака, а то је највише и разгњевило вишепоменутога скадарског пашу Сулејмана, те 1690 године (**) дигне

(*) H. Stieglitz. Ein Besuch auf Montenegro. S. LI. и 67.

(**) Што владика Петар I. у својој рукописној историји Црне Горе (види Грлицу, 1835 год. стр. 69-70) пише, да је Сулејман, паша Скадарски, 1623 године, у време владике Висариона Бајице, изишао на Цетиње и разорио манастир Иван-бегов, то је без сваке сумње нехотице, погрјешком пера, стављена година 1623-ћа. Да се то догодило много доцније, на то имамо неоспорима доказатељства, а ово су главнија: 1) сам владика Петар поставља тај догађај у време владике Висариона, и вели, како је овај, на позивање бивше републике млетачке, подигао Црногорце у помоћ млетачку против Турака, па да је турска сила под Сулејманом, пашом скадарским, обративши се на Црну Гору и послије жестокога боја, изишла на Цетиње, те развалила манастир, што је Иван-бег саградио био; а тим истим и владика Петар свједочи, да је годину разорења поменутог манастира погрјешно означио са 1623, јер њему није могло бити непознато, да млетачка република од 1573 па до 1645 године није се налазила у рату против Турака, те да би потребовала какве помоћи у војсци од Црногораца против Турака; а такођер морало му је бити добро познато не само то, да је Висарион Бајица, по гла-

војску на Црну Гору, и послије одвећ крвавога боја код брда Вртијељке (далеко од Цетиња по сата хода), гдје је и славни витез Бајо Пивља-

---

су љетописа цетињског, постао владиком тек 1685 год., већ и то, да је исти Висарион, по свједочби цетињски хрисовуља, био у живима и 1689 године. 2) Исти љетопис црногорски о разорењу поменутог манастира овако пише: „ва лѣто 1687 примишє Латини Нови, и то лѣто єпископь Висаріонь изведє Латинє на Цѣтинѣ у манастирь, провидура и кавалиера, и владику Висариона отроваше и умриє. Посемь Сулеймань, паша одь Скадра, скупи воиску велику и дође на Цѣтиње: наће Латинє у манастирь. па Латинє пущи навѣру а црькву раскопа.“ 3) Влад. Василије, у својој историји Црне Горе, пише, како су Млечићи завладали Новим помоћу Црногораца, који су 1687 године војску босанску и херцеговачку, у помоћ Новом ишавшу, разбили, и како је због тога више пута турска војска под управом славнога Сулејмана, паше од Арбаније, долазила на Црну Гору и доста штете Црногорцима учинила; па и ако на том мјесту преосвештени Василије не спомиње о разорењу манастира, али он исти на другом мјесту, у једном свом прошенију на млетачки сенат, вели изриком, да је због Млечића, и то 1690 године, Сулејман, паша скадарски, раскопао манастир Иван бегов на Цетињу. 4) С. Милутиновић у својој историји (стр. 26-27) приповиједа, како су Црногорци у доба владике Висариона Бајице помогли Млечићима узети Нови, разбивши Топал-пашу, и како је мало потом, у време истога владике, Сулејман паша скадарски ударио војском на Црну Гору и побивши се код брда Вртијељке, изишао на Цетиње, те у лагум дигао манастир и двор Иваном Црнојевићем сазидани. — Све ово јасно свједочи, да је Сулејман-паша послије 1687 године изишао на Цетиње

нин са својн 60 другова погинуо, изиђе на Цетиње и раскопа како манастир с црквом, тако и двор, што је Иван-бег саградио био Не налазећи никакве прилике, да би у овој кршовитој и неродној земљи могли Турци одржати се, а камо ли, као што су научни, зевкарити и узурити, Сулејман-паша врати се с војском опет у Скадар, али мали градић Обод остане у рукама потурченика, т. ј. домаћи црногорски Турака. По свој прилици Сулејман паша не би ни продро у срце Црне Горе, на Цетиње, да није одатле још пре бојa побјегао у Котор Зано Грбичић с 1560 војника, што је млетачка република послала била у помоћ Црногорцима (*), и да нису потурченици, Црногорци родом а мухамедовци душом, били у тајном договору с Турцима и учинили им на руку (**). — До овог времена не само што потурченици нису били претежнији од остали прави Црногораца, него им нису били ни равни, почем дотле ни једног потурченика није било у броју племенски или сеоски главара; а од тога доба окренуо се лист. Имајући у својој власти градић Обод, потурченици постали су господари и од пазара на Црнојевића Ријеки, до којег лађе из турске земље могу доходити, а то им је и почело прибављати све веће и веће првенство у народу, јер једно, што су им Турци арбанашки могли дати помоћ, кад би им год затребала, а друго, што многи Црногорци нису могли ни живити без тога пазара.

и манастир Иван-бегов раскопао. (Бој на Вртијељци био је 16 (26) септ. 1692, а Цетиње би разорено два дана касније. Види: Die freiwillige Theilnahme der Serben u Kroaten, стр. 200. Издав.)

(*) Грлица, 1835 год. стр. 69-70.

(**) С. Милутиновић, стр. 26-27.

ВЛАДИКЕ НЂЕГОШИ

од братства Петровића.

На самом свршетку XVII вијека, по смрти владике Саве Очинића (*), народ црногорски на главној скупштини на Цетињу изабере себи за митрополита Данила Петровића, иначе по оцу прозваног Шћепчевића. Од времена овога Данила почиње нова епоха у историји Црне Горе. Он је још дјететом оставио дом своји родитеља на Његушима (по чему се доцније и прозвао Његош) и дошао у манастир цетињски, те се ту постригао и узео име Данила мјесто пређашњега имена Николе. Није имао Данил ни пуни двадесет година, кад су га 1697 године (**), и то, као што се говори, преко његове воље изабрали за владику, а године 1700, у граду Сечују у Угарији, посветио га је за архијереја српски патријарх Чарнојевић Арсеније III (***)

Поменути патријарх Чарнојевић, који је 1690 године, на позивање ћесара Леополда I, побунио народ српски против Турака и превео у Угарију 37,000 фамилија, родом је Црногорац с Цетиња из Бајица, али није од лозе Црнојевића, него се тако прозвао, једно, да придржи још ово славно име негдашњег црногорског владаоца, а друго, да себи већу важност и код свог народа и код двора аустријскога придобије (†).

(*) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1692 поставі сѧ єпископомь Сава Очинићь и єпископствова 3 лѣта и умрѣ.“

(**) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1697 скупишѣ сѧ главари Чєрногорски на зборь на Цѣтинѣ и избраше себи за владику и пастира Данила Њѣгуша Сѣпчєвића.“

(***) Грлица, 1835 год. стр. 70.

(†) С. Милутиновић, стр. 33 прим.

Још кад је владика Данил вратио се из Угарије у свој завичај на Цетиње, гдје је године 1701 сазидао једну малу црквицу (*), био је намислио, чим му се згодна прилика појави, очистити Црну Гору од потурченика, који су се у мало времена здраво осилили и тако преобладали, да је слобода црногорски христијана готово са свим била пропала. Сљедујући пак догађај још је више побудио, или управо рећи принудио Данила, да своју намијеру у дјело приведе, па од тога доба сва историја Црне Горе његовог времена и будућа, тијесно је скопчана с његовим лицем. Тај догађај ово је: Зеђани, с допуштењем и на вјеру паше скадарскога, позову владику Данила у Зету да им освешта цркву; но кад он тамо дође, а Турци, безвјерници! ухвате га и свезана поведу у Подгорицу, те би га и на колац ударили, да се није паша, на велику молбу Зеђана, склонио, паче полакомио врћи га на откупе за 3000 дуката. Црногорци и Зеђани скупе 2000 дуката, а остали 1000 узајме од митрополита херцеговачкога Саватија, који је тад живио у манастиру званом Савина, близу Новога у Боки, и тако свог владику откупе и ослободе (**).

Чим владика Данил дође на Цетиње, а он призове к себи све поузданије главаре Црногорске, па им овако рекне: „Ви видите, шта урадиште од Црне Горе проклети потурченици, па промислите, шта још унапред мисле радити! Они су љуте и отровне змије, које ја никако у њедрима нашима трпјети не могу, па ако ове опаке

(*) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1701 сагради владика Даниль црькву вознесеније посем трапезарию.“

(**) С. Милутиновић, стр. 33-34, а има о том и пјесна.

мухамедовце, који се не би хтјели покрстити, не истребите из све наше земље, ја вашим старјешином и пастиром бити не ћу. Дакле, ако мене слушати хоћете, ја вам говорим, да што скорије Црну Гору од турскога духа очистите и да за повраћење своје слободе витешки радите.“ Главари пристану на то предложење, те једну ноћ, уочи божића (по свој прилици 1702 или најдаље 1703 године (*) сви потурчењици, који нису могли побјећи, буду поубијани; пет браће Мартиновића, из Бајица — јуначке колевке, били су први анђели давитељи. Врло мало, и то нејачи, остало је у Црној Гори од потурчењика, али и они су се покрстили, те њихови потомци и данас називају се турскима презименима; на пр. Мухадиновићи (од Мухадин), Алијћи (од Алија), Рамадановићи (од Рамадан), Хусејиновићи (од Хусејин) и т. д. (**).

Пошто Црна Гора очисти се од некрсти, владика почне утврђивати слогу и поредак међу народом и подигне 1704 године цркву, а потом и манастир, што је Иван бег саградио био а Сулејман-паша раскопао (***). Не прође много времена иза тога, а Херцеговачки Турци, 1706 године ударе на пограничко село црногорско Трњине у Цуцама; но Црногорци дочекају их јуначки и разбију, и тако их грднога гласа а црнога образа отправе кући, да је за причу остао тај бој, у

(*) То је било 1707. године. Види Гласник Д. С. Словесности, књ. XVII. Издав.

(**) Грлица, 1835 год. стр. 70-72. И о овом догађају пространо приповиједа претпоменута пјесна.

(***) Грлица, 1835 год. стр. 75. — Љетопис црногорски: „ва лѣто 1704 сагради владика Данило црьковъ велику храмь рождеству пресв. Богородице, посемь и вась манастирь сагради и кућу на Ловћену и у Махине.“

ком је пало мртви 157 Турака, осим многи заробљени, међу којима било је 36 отмјеније господе. Ове заробљенике нити су хтјели посјећи, ни за благо дати Црногорци, него за већу турску бруку и срамоту, вргну их на откупе за вепрове, иштући за свакојег по једног вепра, на што најпослије и пристану Турци из Херцеговине и тим начином откупе своју заробљену браћу (*).

Истребљење из Црне Горе потурченика и промјена заробљени Турака за вепрове, јасни су знаци, да је владика Данил имао цијелу узданицу у себе и у свој народ, те да ће кадар бити непријатеља одбијати од своји граница, а нове околности, које су га изазвале на бојно поље против Турака, давале су му надежду, да ће се размакнути границе Црној Гори.

Још‌т године 1700 запламтио је рат између Петра Великог, рускога цара, и Карла XII, шведскога краља. У том рату задуго је срећа помагала Карлу, али доцније изневјери га и пређе на страну Петрову. Руси 1709 год. разбију Шведе под Полтавом тако жестоко, да је Карл XII морао бјежати у Турску и тражити помоћи код султана Ахмета III.

По наговору Карловом порта отоманска објави рат Русији при концу 1710 године. Бивши у то време у руској служби граф Сава Владисављ, родом из Херцеговине, који је добро познавао и владику Данила и Црну Гору, предложи Петру Великом, да с осталима јужнима Славенима позове у помоћ нарочито Црногорце и с њима њиову оближњу браћу Херцеговце и да их побуди ударити на погранична турска мјеста, те тим да одвуче Арбанасе и Херцеговце од рата с Русијом. У слједству тога године 1711 дођу у Црну Гору руски посланици, полковник Ми-

(*) Грлица, 1835 год. стр. 72-73. — Једна црногорска пјесна и о овом догађају спомиње.

хаил Милорадовић, родом из Херцеговине, и капетан Иван Лукачевић, Подгоричанин, и донесу грамате од Петра Великога, патписане на име владике Данила и његова брата кнеза Луке Петровића (*). У тима граматама, писанима 3 Марта 1711 године, овако говори цар Петар:

„Турци варвари, Христове цркве и православнога народа гонитељи, многи држава и земаља неправедни завојеватељи и многи цркви и манастира разорителји..., видећи гдје ми христијанском народу добра желимо и помоћу Свевишњега у ратовима напредујемо, боје се, да ћемо им ми отети њиове неправедно завладане земље и помоћи христијанима, који под њиовим јармом стењу, па због тога исти варвари, сајузивши се с јеретиком краљем шведским, нама неправедно, без икаквог од нас данога им повода, рат објавише и посланика нашег, који у Цариграду сједи, у тамницу бациште, намјеравајући подјармити и остало стадо Христово. Из тога узрока, гледајући ми на такове њиове неправде и на гоњеније, које од њи трпе христијани, призвавши Бога на помоћ, нашли смо се побуђени сабрати не само нашу војску, него и остали с нама сајузни држава, па на прољеће у намјери смо не само непријатељу пексијану с војском отпор давати, него и силним оружјем на њега напасти и у средину његове државе ући, те да угњетене православне христијане, ако Бог допусти, од пексијанскога јарма ослободимо, на који рат полажемо и послједње наше таланте и с љубезном и искусном нашом војском ми главом излазимо против непријатеља

(*) Грлица, 1835 год. стр. 73-74. Љетопис црногорски: „ва лѣто 1711 дођезграматами оть Москвє оть цара Петра Михаило Милорадовићь ва Черную Гору ка владики Данилу и Черногорцима за вєлико зло манастирско и Черногорско који почєшє воєвати на Турскє градовє.“

вјере. Сви, у коме год добро, чисто и витешко христијанско срце куца, дужни су презрети страх и теготе, па за цркву и православну вјеру не само војевати, већ и посљедњу. кап крви пролити, које ћемо ми по могућности нашој и учинити. Будући смо се ми довољно увјерили из многи историја, како су стари ваши краљеви, деспоти и кнезеви, а и остала господа, не због тога само, што су од језика славенскога, па за славне били држани, него су и оружјем сами себе у свој Европи храбро прославили све до оног времена, кад су их тирани неправедно покорили; зато дакле у садашње од Бога послано време право је, да и ви, угледавши се на вишеречене своје претке, стару славу своју обновите, здруживши се с нашима силама и једнокунно на непријатеља наоружавши се, да војујете за вјеру и отачаство, за част и славу вашу, за слободу и независност вашу и насљедника ваши. У осталом ако тко од вас у овом праведном рату потруди се прискочити у помоћ христијанима, тај ће најпре добити од свеблагога Бога сваку добру накнаду, а од нас милост и награду и сваки вас биће обдарен повластицама нашима по заслугама и жељи вашој, јер ми себи друге славе не желимо, само да можемо тамошње народне христијанске од тиранства пексијанскога избавити, православне цркве опет украсити и часни крст подићи. И тако најпослије, ако сви једнокупно, сваки колико ко може, потрудимо се и за вјеру војевали будемо, онда име Христово већма ће се прославити, а пексијана Мухамеда насљедници биће прогнани у старо своје отачаство, у пјесковите пустиње аравијске.“

Одма по доласку руски посланика у Црну Гору, владика сазове Црногорце на скупштину и изговори им ово слово: „Ми смо, љубезна браћо Црногорци, чули да имамо, сам Бог зна колико далеко негдје на истоку, христијанскога цара,

и свагда смо желили за њега и његово царство знати; али како смо у овим горама са сваке стране затворени, тако нисмо могли ни од куда ништа разумјети. Нама се до сад чинило, да он за нас, као за једну шаку малога, међу змијама и скорпијама затвореног народа, не може ништа знати, и да његови посланици не би могли до нас доћи; али ево данас, благодарећи Богу, његове посланике видимо, ево његове царске грамате у рукама имамо, па посланике, велим, не туђинце, него нашу браћу Србље, који нам кажу, да је Петар Велики император и самодржац од све Русије и његово царство, Богом благословено, да је силније и пространије од свакојега царства на свијету. Он ратује с Турцима и не тражи друге славе, него да цркве Христове и манастире ослободи, на њима часни крст подигне и да род христијански испод љутога јарма турскога избави. Ми смо дужни молити Бога, да му буде помоћник, а сами, узевши оружје и здруживши се с њим, ићи против општега непријатеља. Ми смо с Русима једног племена и једне вјере, па да ако се и сусједством приближимо! Оружајте се дакле, браћо моја Црногорци, па и ја исти, не жалећи ни имања ни живота, готов сам с вама поћи на службу цару христијанском и нашем отачаству, молећи преблагога Бога, да нам буде помоћник и путоводитељ“ (*). За тим прочитају се грамате.

Црногорци су тај царски позив с усхићењем примили, па с Цетиња пјевајући и пушкарајући пођу својим кућама и стану набављати сваки за себе и за своје новце понешто праха и олова (**). Међу тим су владика и Милорадовић преписивали грамате царске и писали писма, те их у погранична турска мјеста шиљали, позивајући све

(*) Грлица, 1835 год. стр. 73-75.
(**) Грлица, 1836 год. стр. 41.

православне христијане, да се дижу на оружје, па да се здруже с Црногорцима и да заједно ударају на Турке.

Да се види, како су владика и Милорадовић у својима писмима побуђивали околне христијане против Турака, умећу се овдје уломци од неки такови писама. Позивајући Требјешане (*), да ударе на град Оногошт, владика, у једном свом писму од 15 Јулија, овако пише: „Ако имате љубав ко Христу и тако вам његове крви, коју је изліо на крсту нашега ради спасенија, и тако вам љубави пресвете Богородице, и тако вам била у помоћи и молитвеница на дан суда божија! устаните и крв пролите своју! не штедите него удрите на град, није ту одмицања!“ А у другом писму, које је тај исти дан писао на брду Ловћену, вели: „До недјеље да је град у вашим рукама . . . Ако ћемо ми наше ствари златне и сребрне продавати, војску ћемо скупити и с Арбанијом се поклати и нашу крв пролити заради јаднога и жалоснога и гладнога народа . . . Полак слова са сузама смијеша, пишући, Данил владика, жалостан и јадан, предават' себе на смрт Христа ради, сирјеч народа ради.“ А опет Милорадовић, на истом писму приписавши, овако вели: „Много је недјеља у години, него учините до најпрве недјеље да су град и Турци у вашим рукама . . . Послах данас хиљаду јунака, да се покољу с Арбанијом . . . И град ми узмите од Турака и нама предајте, и ја ћу с вама сједити у граду . . . Овамо је војска готова сва. Не бријте се, божија вам вјера, не ћу вас издати . . . Него удрите и ухватите капетана Кумрију . . . За свету Богородицу, узмите град и чувајте се, не идите никако на вјеру да вас не преваре: зашто су писали Латини томе Кумрији за све моје после . . .

(*) Требјеса је село у Херцеговини око по сата хода од Оногошта на исток.

И дођоше нам кнезови од Бјелопавлића и од Пипера и уговорили смо, ако бог да здравље, у недјељу ударити на Спуж доиста . . . И писао сам књиге у Грахово и у Риђане, и они су готови.“ (*)

На ове позиве како Зеђани, тако и сви из оближњи к Црној Гори херцеговачки мјеста христијани радо и весело пристану и дигну се на оружје, с којима саставе се Црногорци и Брђани, те попале турске куће око Оногошта, Спужа, Подгорице и Жабљака и затворе Турке у градове, да никуд нису смјели маћи. Баш кад се мислило, да ће Турци предати речене градове у руке Црногорцима, а дође владики писмо из Русије да је цар Петар, находећи се са својом војском у тјескоби и невољи, морао за себе доста неповољан мир учинити са великим везиром на ријеки Пруту, те је нужно, да се повуку у своје горе и Црногорци, који тако, но с тугом на срцу и учине. За невољу тјешио се и блажио владика и тим, што је барем учинио по жељи рускоме цару, те је Арбанасе и Херцеговце зауставио, да не иду у помоћ осталој турској војсци против Руса (**). Милорадовић је за дуго времена бавио се у Црној Гори, од куда је тек у мјесецу Апр. сљедујуће 1712 године вратио се у Русију, предавши најпре Црногорцима на скупштини цетињској једно своје писмо (***, у коме им обећава — мазно на празно.

Због вишереченога узрока није могло бити ни спомена за Црну Гору у трактату мира, који је 12 Јулија 1711 године закључен на Пруту, па зато султан Ахмет науми одма искалити срце на Црногорцима, који су се усудили и на турске градове ударати. По томе дана буде заповијед сераскеру Ахмет паши, да се те исте јесени дигне

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 117-120.
(**) Грлица, 1836 год. стр. 41-42.
(***) С. Милутиновић, стр. 55-57.

са силном војском на Црну Гору, те да је сву преда огњу и мачу; но показавши се рано зима, кад нити радо војују Турци, нити је у то време прилика војевовању на Црну Гору, истом сљедујуће 1712 године, у почетку љета, дође сераскер са 50,000 војске у Подгорицу, а одатле у јулију мјесецу преко Зете ушути се у Црну Гору. Како то чује владика, а он позове к себи главаре земаљске, те се с њима договори, а потом, пошто брже-боље скупи подоста војске, пође на сусрет Турцима до на воду Маршуљу. Ту он раздијели војску на троје: једну под Јанком Ђурашковићем пошље на десну страну, да у гори Пржнику западне; другу под Вуком Мићуновићем на лијеву страну, да се прикрије у планини Врањи, а с трећом остане он у средини поназад, да дочека на себе силу турску. Трећи дан послије тога дође глас владики, да је сераскер пао с војском на воду Влахињу и да се ту одмара. Владика не хтједне више чекати непријатеља, већ одма прву ноћ дигне своју војску и пред саму зору удари изненада на Турке, који спопадну оружје, те снажан отпор даду, но у толико рупе с ребара из потаје Ђурашковић и Мићуновић са својом војском и живу ватру оборе на Турке. Нашавши се том ненадном забуњени, Турци нагну бјежати, али у тој забуни и сметњи својој не опораве натраг, од куда су дошли, већ зађу у густу шуму и нагазе на липтице, те их ту Црногорци немилице потуку. И сам сераскер једва је одатле утекао и главу своју изнео. У овом боју пало је од црногорске стране њи око 300 мртви људи и међу њима Јанко Ђурашковић, а рана су допали многи, па и сам владика Данило рањен је; од Турака пак попадало је њи мртви без броја, као лазина, те од тада се то мјесто и прозвало Царев лаз. Ако је вјеровати, што се приповиједа, заглавило је ту преко 20,000 Турака, којима су Црногорци узели, поред многог богатог оружја и оди-

јела, 86 барјака (*). Ова срећна српска побједа, без сумње најсјајнија од свију, о којима је и стара и нова историја Црне Горе сачувала спомен, одржана је 29 Јулија (**).

Разабравши султан Ахмет, како му је војска у вишереченом боју сатрвена, распали се гњевом и осветом и науми загладити пред свијетом срамоту османском оружју нанесену, те малу, али крпну Црну Гору себи покорити, па макар га то колико војске стало. У слједству тога 1714 године он отправи на Црну Гору знатног родом и јунаштвом Нуман-пашу Ћуприлића и с њим преко 100,000 војске. У мјесецу Септембру приступи Ћуприлић на саму црногорску границу од херцеговачке стране; но знајући, да је тешко кроз црногорске кланце војевати и да Црногорци не жале за своју православну вјеру, за своје отачаство и за своју предрагу слободу гинути, употреби турску мајсторију — подлу превару. Он поручи владици и главарима црногорскима с увјеравањем, да он по наредби султановој жели ступити у преговоре с Црногорцима и с њима за њи доста полезан мир учинити, и заиште да му на његову чисту турску вјеру пошљу на договор неколико врсни главара своји, с којима ће он то свршити и погранично пријатељство утврдити. Ослањајући се на ријечи и тобожњу вјеру Ћуприлића, Црногорци отправе му у стан 37 главара своји; но чим му ови дођу, а он их даде затворити, па изнебуха са свом својом силом навали на Црну Гору. Поред све те нечајане преваре, опет дочекају

(*) Грлица, 1836 год. стр. 42-43.

(**) Љетоп. црногорски: „ва лѣто 1712 иулия 29 посѣкоше Черногорци Туркє у Царєвь лазь“ Кад наш народ не ће да остави без своје пјесне ни чарке какве, коју је имао с Турцима и побиједио их, наравно да и ова знаменита битка морала је бити прослављена пјесном.

Црногорци непријатеља, те се с њим витешки побију; но једно, што их је према непријатељу са свим мало било, а друго, што им је брзо нестало цебане, буду разбијени и већа их чест разбјегну се што по горама, што у оближње приморје бокељско. Сад Турци, прекривши већу чест Црне Горе, похарају и попале у њој многа села и цркве, развале до земље цетињски манастир и цркву, што је владика Данил био подигао, заробе доста народа, особито жена и дјеце, и повјешају претпоменуте главаре, на договор паши дошавше. Дичан и поносит у себи, што је, презревши искреност и поштење и употребивши подлу превару, опустошио Црну Гору, Ћуприлић дигне своју ордију и с њом сиђе у бокељско приморје, а одатле окрене преко Арбаније, те сљедујуће године састави своју војску с оном, што је предводио велики везир Али паша, и помогне му отети од дужда млетачкога Морију (*).

Тек што се Турци повуку из Црне Горе, а Црногорци изиђу из своји збјегова и почну на гаришта ма своји кућа нове направљати; но не имајући чим обновити цркви, пошљу сљедујуће године свог владику у Русију, у надежди да ће им она које чим помоћи, и у том се нису преварили. Петар Велики, знајући, да је Црна Гора пострадала управо с њега и за њега, отправи својим сајузницима нешто дара и пропрати са своје двије грамате, од 19 Јулија 1715 године, у којима овако пише: „Нама је познато, да сте ви, зато што што сте с Нама једне вјере и једног језика, на позив Наш у време посљедњег 1711 године Нашег с турским султаном ра-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 43 45. — Љетопис црногорски: „ва лѣто 1714 дође Чупрелићь везирь су 120 тисущь войске и пороби и пожеже Черну гору и раскопа црькву и манастирь на Цѣтиње.“ — И овомъ има пјесна.

та, скочили на оружје и храбро и славно војевали против оног општег христијанству непријатеља, и да је исти султан, пошто је учинио с Нама мир, послао у ваше предјеле војску, која је многе од вашег народа посјекла и заробила, а манастире и цркве похарала и попалила. Извјестивши се Ми о том и по христијанској дужности сажаљујући, заповједили смо, да се по свему Нашем православном царству у божијим црквама и манастирима спомињу они, који су пострадали за вјеру Христову и примили вијенац мученички. Вама пак војницима, који сте остали живи, хтјели смо средством ове наше грамате ваш у истоме раду ревности по христијанству и једнакости вјере с Нама устанак на оружје и борбу вашу похвалити, и за учињену у том случају Нама и свему Нашем царству помоћ благодарити. Истина, да Ми због садашњег дуго трајућег с јеретиком краљем шведским рата, не можемо по достојанству и заслугам вашим учинити вам награде; али опет за знак Наше к вама милости шиљемо сада по преосвештеном Данилу Његошу Шћепчевићу, митрополиту скендеријском и приморском, вашима главарима 160 златни медаља с ликом Нашим, у новцу 5000 рубаља у помоћ онима, који су том приликом највише пострадали и мучили се, а други 5000 рубаља дато је истом митрополиту да исплати дугове, које је у том случају поправио, и да обнови разорене у његовој митрополији цркве и манастире. Унапред пак, кад срећни мир учинимо и од претешки ратни трошкова опростимо се, не ћемо изоставити за ту вашу вјерну службу Нашом царском милости и више наградити вас. — Заповједили смо, да се митрополиту Данилу из Наше ризнице дају црквени сасуди, архијерејске и свештеничке одежде и цркви потребне за свету службу књиге. Такођер саизволјавамо, да се сваке треће године даје на манастир цетињски по 500

рубаља. — Почем смо Ми сад с турским султаном у миру и желимо тај мир с наше стране неповредно одржати, зато савјетујемо и вас, да с Турцима у миру будете; ал' ако би они опет на Нас и на Наше царство (чему у садашње време не надамо се) устали, у таковом случају желимо опет од вас, као од народа, који је с Нама једне вјере и једног племена, да оружју Нашем у помоћи будете. И обећавамо вам сваку Нашу царску милост и награду, и ова Наша царска милост унапред никад не ће вам се одузети."

Пошто владика Данил дође из Русије у своје отачаство 1716 године, сазове Црногорце на скупштину, те им царске грамате прочита и дарове подијели. Чувши о том погранични Турци, сневеселе се и почну слутити, да ће црногорски народ сад, као што су они говорили, од московског краља похваљен и обдарен, гледати осветити им се за превару Ћуприлићеву, па да им се та слутња не би догодила, намисле час пре навојштити на Црну Гору и тим у њеним житељима дух осветe заптити. И доиста те исте године два Ченгића, паше херцеговачки, с бегом Љубовићем скупе доста војске, те с њом ударе на село Трњине у Цуцама. Трњинани стану кликовати помоћ, те им како остали Цуце, тако и сви листом Бјелице, Чевљани и Велестовци дотрче и јуначки погнају се с Турцима, који послије крвавог боја загребу; но Црногорци отисну се за њима и триста јада почине од њи, посјекавши многе и заробивши обадва Ченгића заједно с Љубовићем и с њима преко 70 други Турака, које све доведу живе у Чево. Црногорци су хтјели дати на откупе ове заробљенике, но Крстина, удовица Мојаша Ђукановића, кнеза чевскога, укори их, говорећи: „Што држите те Турке, те их не сијечете? Знате, како ви ономлани хћасте откупити вашу браћу у клетога везира Ћуприлића, па вам их не даде на откупе, већ их све повјеша,

па он није вашу браћу заробио, као што сте ви те Турке, на јунаштво, него их је на превару домамио! Спомените се кукавни црногорски удовица, како им је без мужева кућити кућу! Да ли вам није срамота пуштати Турке на откупе?“ — Чувши таков укор од једне женске главе, Црногорци презру благо, па одма ту посијеку и Ченгиће и Љубовића и све остале заробљене Турке, те тако своју браћу, коју им је безвјерник Куприлић на превару погубио, освете (*).

Као што је пре споменуто, Турци су, и то од Јуниja до половине Августа 1715 године, отели од Млечића сву Морију, али тим су и покварили карловачки мир, међу портом отоманском и двором аустријским 1699 године учињени. У том миру Порта је признала била и потврдила, да Морија остане млетачкој републики. Тим прекршењем мира невјерни мусломана нашавши се увређена, Аустрија 1715 год. објави рат султану Ахмету III и даде помоћ републики. Принц Евгеније, предводитељ аустријске војске, разбије великог везира код Варадина 1716 године. освоји Темишвар и истисне Турке из Баната, а Млечићи такођер одрже неке побједе над непријатељем. Таково срећно напредовање христијанског оружја узроком је без сумње, те и владика Данил зажели узети учестије у том рату. Њега је и још једно, и то врло важно, морало побудити на тај корак. Његовој епархији, као што свједочи сингелија дана му од патријарха Чарнојевића, припадали су од старине не само Црна Гора и у њој Брда: Бјелопавлићи, Пипери, Кучи, Васојевићи и Братоножићи, него и у турској Арбанији Зета и у њој градови: Подгорица, Жабљак, Скадар, Уцин и Бар, па уз то и у Боки Паштровићи, Грбаљ, Кртоле и Луштица, са свима варошима,

(*) Грлица, 1836 год. стр. 50-51. — И о овом боју пјевана је пјесна.

селима и инорijама, што побројенима мјестима припадају (*), укратко рећи: припадала му је сва стара Зета.

Докле је год српски патријарх сједио у Пећи, дотле, као „православный архіепископъ Пекскій и всѣмъ Србльемъ и Бльгаромъ, Поморію, Далматіи, Босни, обоньполъ Дуная, и цѣлаго Илирика патріархъ“, имао је духовну власт и под млетачком владом у свој Боки, а тако исто и у Далмацији у предјелима од мора удаљенима, и у тима и под млетачком владом земљама стајао је наш народ под духовном јурисдикцијом свој надлежни владика, које је поменути патријарх посвештавао. Кад се пак патријаршка столица из Пећи у Унгарију пренесе, Млечићи закрате власт и патријарху српском и његовим владикама над православнима црквама у Далмацији, те у овој наш народ остане без свог архипастира. У слједству тога римско више духовенство у Далмацији присвојило је себи и над православним црквама и свештенством неку власт, која се састојала: а) у праву визитирати православне цркве и манастире; б) да сваки српски свештеник, пре него почне свештенодјејствовати, на то дозвољење од римскога епископа имати мора; в) дужности православног свештеника, пошто рукоположен буде, символ западне цркве пред римским епископом очитати (**).

Није било боље, или барем радило се да не буде боље по српски православни народ ни у Боки, него што је у Далмацији, а о том даје нам свједочбу и сам владика Данил, који у свом писму упућеном 1717 године на свог неког пријатеља у Млецима налазећег се овако пише: „Овамо је велика мутња и рат на цркву и закон, а

(*) С. Милутиновић, стр. 30-32

(**) Дра Т. Петровића Српско-далматински алманах за љето 1836, стр. 101-102.

не знамо, заповиједају ли ово господа млетачка, али тко од себе чини; радите да се црква у Будву огради и свака да с миром пое, како и у ћесара" (*). Овакова неправедна гоњења на наш закон и народ морала су принудити владику Данила, да се постара прибавити себи потпуно свештеничко господарство над својима црквама и својом паством не само у Боки, већ и у турској Арбанији, ако би пала под власт млетачку. Да ту своју цијел постигне, морао је владика пустити се у преговоре с млетачком републиком, и њу ма шта стало га, радити на своју страну добити. У први мах он није хтео то чинити ни у име своје, ни у име свега народа црногорскога, него ради тога и други народни потреба, па и ради договора о сајузу против Турака отправи у Млетке неколика посланика у име само катунске нахије.

Кад ови црногорски посланици дођу у Млетке, тамошњи сенат прими их љубезно и њиова предложења саслуша и готово сва уважи, а Јован Корнар, у то време дужд, даде им свој декрет од 13 Марта н ст. 1717 године, у коме пише, да је за црногорске општине, од који су посланици у Млетке дошли, закључено у сенату сљедујуће: 1) да се, што се тиче свршивања божкје службе у цркви св. Луке у Котору, дадуза то нужне наредбе управитељу которском, те да им се колико је могуће задовољи; 2) да не плаћају царине на своје домаће робе, које уносили буду у млетачку државу; 3) да изберу себи: једног губернатора и два сердара с мјесечном платом по двадесет дуката (сребрни) сваком, четири кнеза с платом по десет дуката сваком и други осам кнезова са платом по пет дуката сваком, и да ће им се осим тога надодати 24 војничке плате, рачунајући сваку по 21 либру, и то све

(*) Пјеванија црногорска и херцеговачка, собрана Чубром Чојковићем, 1833 год. стр. 63.

да им сљелује унапред и да им се издаје из млетачке касе, но с примједбом том, да плате сердарске у мирно време морају равнати се по мјерама, које би се држале са свима осталима покрајинама; 4) да би могли чувати стражу и држати заклоњену своју земљу од непријатељски нападања, потврђује им се да саставе једну компанију, тако да с оне двије прве, већ одобрене истоме народу (*), буду од исти Црногораца састављене три, остављајући им на вољу да сами избирају официре, али плате како официрима тако и простим војницима да се дају у време само рата и похода; 5) да би могли бранити државу млетачку, даће им се 300 дуги пушака и неколико барута и олова, и најпослије 6) да се набави и да им се даде прилична количина жита.

Као што се види из преднаведенога декрета, Црногорци су добру помоћ добили од млетачке владе и у њој доста јаку своју потпору нашли. Једна само, и то најглавнија жеља владике Данила, остала је неиспуњена. У Боки не само што није њему потврђена духовна јурисдикција, него ни нашем народу тамо није осигурана потпуна слобода богослужења. Владика је надао се, да ће и то другом згоднијом приликом задобити. Он је рад био, да међу тим и Црногорци дјелом засвједоче своју привржености к млетачкој републици. Прилика му се на то згодна представила и није је упустио. Те исте године у јесен пошла је из Далмације на Бар у Арбанији млетачка војска, коју је предводио Алоис Мочениго, генерал-губернатор од Далмације. С овим сједини се и владика Данил са својима Црногорцима (**). Тек

(*) По свој прилици морао је и о овом какав декрет бити, по мени је непознат.

(**) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1717 пође владика Данило и Черногорци на Барь но залуду сь ћенералом Муцинигомь.“

што се ова здружена војска тамо укаже, а околине Бара, више драге воље, него ли на силу, приступе к њој, само гарнизон што остане опсађен у граду, од куда није усуђивао се ни излетати. Мочениго исчекивао је муницију и топове да му дођу на лађама, но ове због противни вјетрова тако се задоцне, да је међу тим 15 Окт. сераскер арбанашки с 30,000 војске дотрчао у помоћ граду и к нашој здруженој војсци приближио се. Кад види Мочениго, да му је намјеру осујетио случај, њоме он није могао противостати, а он дигне опсаду од града и не бивши ни најмање узнемирен од непријатеља, враги се с војском у Боку, (*) а Црногорци *во своја си*.

Не чекајући да се рат овај сврши с Турцима, одма сљедујуће године пође у Млетке владика Данил и с њим неколико поглавара од ријечке и црничке нахије. Он је захтијевао од млетачкога сената своме народу нове помоћи, а себи духовну власт над нашим црквама и народом у Боки. Сенат му је и једно и друго потврдио, као што о том свједоче два декрета поменутога дужда Корнара. У првом од ти декрета, од 12 Маја н. ст. 1718 године, овако дужд пише: „Разабравши у сенату захтијевања ваша, закључили смо пристати: 1) да имате вашу духовну јурисдикцију у предјелима и мјестима у садашњем рату потпавшима под владу републике и слободно богослужење по закону грчко-српском, дајући вам такођер власт, да можете обнављати цркве, које би биле порушене, па још и нове зидати у сваком мјесту, које духовној вашој јурисдикцији потпада; 2) да дванаест кнезова, који управљају општинама ријечком и црничком, имају примати мјесечну плату, док су год живи, по пет дуката (сребром), које ће им се издавати из касе которске; 3) да је сваком од предречене

(*) Laugier, T. XII. p. 316.

двије општине слободно, не плаћајући царине, уносити у нашу државу домаће своје робе; а 4) да им се даде једно 400 дуги пушака и толико исто мачева на арбанашку.“

А у другом декрету, од 4 Јунија н. ст. исте 1718 године, ово су ријечи дужда Корнара: „На ново представљење епископа Данила закључено је у сенату: да поменутом епископу цетињском и скендеријском и његовима прејемницима остаје потврђена његова јурисдикција по смислу декрета од 12 маја ове године; да је поданицима закона грчко-српскога, који су у његовој епархији, како старе, тако и нове наше владе, допуштено признавати вишепоменутога за свог епископа и пастира. Ако би се пак догодило, да оружје републике наново освоји земље у Арбанији, поданици, који се налазе у његовој епархији, те би били закона грчко-српскога, треба да буду подложни у духовном њему истом, не узнемирујући јурисдикцију други епископа; тако исто да цркве његовог закона њему подвласне, не узнемирује ни један епископ латински, грчки или српски, и да су слободне од свакога намета, али тако да у мјестима старе владе не могу зидати се нове грађевине, ни цркве, ни манастири. Што се пак тиче канонички визитација, дају се нужне наредбе генерал-губернатору од Далмације да он даде извјестије, да ли је у земљама старе владе, које потпадају под епархију предименованога епископа скендеријскога, овај епископ, или и један од његови предмјестника чинио кад каноничку визитацију с одобрењем и учестијем сената (*).

(*) Оригинали од сва три горња декрета писани су на пергаминима и о сваком виси по један печат, а хранили су се под кључем покојног владике Петра II. П. Његоша, који ми је из њи преднаведено и дао у препису на италијанском језику. — Не само нахије црногорске, већ и Брда

Получивши све што је захтијевао од млетачке републике, владика Данил с поглаварима од ријечке и црничке нахије врати се задовољан у своје отачаство, гдје је само на удесну прилику изгледао, да опет своје Црногорце, у друштву млетачке војске, изведе на бојно поље против Турака. Прилика му се и на то у брзо појави. Знаменити маршал Шуленбург (који је у служби Августа II, курфиршта саксонског а краља пољског, против Карла XII, шведскога краља, војевао, а 1711 год. ступио у млетачку службу) био је довео од Крфа сухопутну војску у Арбанију. Ту у мјесецу августу сједини се с њим и владика Данил, који је предводио своје Црногорце, те заједно опсаде Уцињ(*). Начинивши шанчеве и намјестивши двије батерије, Шуленбург заопуца тући из топова град и у кратко време поквари у њему сва утврђења. Силна војска турска, која се улогорила била недалеко од сајузне наше, јуриши нагло; но послије жестокога боја, који је трајао пуни седам сати, буде узбијена, оставивши на бојном пољу преко хиљаду мртви. Баш кад је Уцин готов био да се преда, а дође заповиједь од сената млетачкога Шуленбургу, да прекине непријатељство с Турцима у слѣдству мира закљученог 9 Јулија у Пожаревцу. Маршал даде чрез трубу знати Турцима о том миру, али они не хтједну вјеровати. Сутра-дан пукне жестока бура, те све лађе млетачке, које су биле код обале, разбије или растура по мору. Шуленбург

у то време добијали су војене потребе од млетачке републике и за њу против Турака крв своју проливали. Таков један декрет, што су Млечићи Кучима дали, читао сам у препису.

(*) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1718 ходи влад. Данило у млетке и то лѣто ходише Черногорци шним на Уцинь но залуду, и разби бура армату принципову.“

нађе се сад у чуду: навести се није могао, а хране није имао. На срећу, послије неколико сати престане бура, те лађе, које су биле растуране, прикуче се к брегу још за дана. Сљедујућу ноћ одступи маршал с војском, но живо појуре га Турци, који су непрестано узнемиривали га. На освитак дана нађе се опкољен са свију страна непријатељима, али он, саставивши сву војску у један густи и затворени ред, срећно отвори себи пут к мору, гдје се с војском и са свима војеним справама навезе на лађе и пође у Котор (*), а Црногорци одатле у своје тврде горе. Помоћ Црногораца и на Бару и на Уцину износила је преко 5000 људи (**).

Пожаревачки мир колико је користан био за Аустрију, толико је опет штетан био за млетачку републику. Прва добила је Влашку до ријеке Олте, Темишвар с Банатом, Биоград с већом части Србије и једно парче Босне; а друга, напротив тога, морала је одрећи се за свагда Морије и оставити је Турцима, а као слабу накнаду за то добила је у Херцеговини градић Имотски и још пет или шест градића и варошица у Далмацији и Арбанији и уз то Грбаљ, који свакако није ни признавао над собом турску власт, већ се прибијао уз Црну Гору и с њом заједно јаде задавао Турцима.

И ако је послије тога времена, клонећи се сваког учестија у ратовима, република млетачка, силазећи с висине власти и славе, тихо проводила остале дане до коначног свог паденија, али за једно 30 година није пресијецала пријатељства с Црногорцима, већ им је за више времена издавала уредно и плате, које су споменуте у вишереченим њеним декретима, и исте декрете, први 1720 год. 20 Фебр. стила млетачкога, а други 1721

(*) Laugier, T. XII pag. 321-323.
(**) Грлица, 1836 год. стр. 51-52.

год. 21 Нов., потврдила је у Котору преко свог канцлера, званог Јован Франо Палина, нити је, докле је год у животу била, закраћивала црногорским владикама њиове духовне јурисдикције над нашим народом у Боки То је република чинила највише зато, да би јој лакше и сигурније под руком остале три црногорске општине, Мајине, Побори и Брајићи, које су поменуте 1718 године за њу остале. С тима општинама изгубила је Црна Гора своје непосредно саопштавање с морем.

Владика Данил мислио је, да ће барем послије пожаревачкога мира остати на миру и Црна Гора, те да ће и он провести у тишини остатак своји дана, па почне подизати неке грађевине, од који најважнија је црква, коју је 1724 године на Цетињу (*) од камења разваљенога манастира сазидао. У његовом тихом домаћем занимању опет навале узнемиривати га Турци. Већ 1727 године Бећир-паша Ченгић, желећи осветити своје рођаке, што су у Чеву погинули, скупи у Херцеговини повише војске, те с њом удари на Црну Гору, од куда се са свим разбијен и грдан вратио. Истина, он је тада са својом главом на рамену измакао, али су га Руси послије неколико година у боју под Очаковом упијехали (**). Тако је Топал-Осман-паша, румелијски беглербег, покупивши војску по Македонији и Арбанији,

---

(*) Љетопис црногорски: „ва лѣто 1724 сагради владика Данило на Цѣтинѣ црькву храмь благовѣщеніе пресв. Богородице, посемь сагради на Майсторе (брдо у Ловћену) кућу и на Станѣвиће кућу и на Добро (Добрско Село) гумно иуляникь.“ — Поменута црква ако је доцније и била опаљена, али је опет оправљена. Она је у манастиру и саборна је, а храм јој је, као и пре, благовјештеније.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 52.

1732 године ударао на Пипере, који су помоћу Куча одржали над њим сјајну побједу. По ријечима владике Василија, народ је приповиједао, да је бог своје чудество показао у време кад су се војске у бој пустиле, то јест христијанска војска угледала је пред собом на бијелом коњу човјека, подобна великомученику Георгију, који је најпре Турке устрашио, те је и сам Топал-Османпаша из Подгорице утекао, који је послије на војсци против Персијанаца погинуо (*).

И унутрашњи ред и управу није пренебрегао владика Данил. Он је губернатора и неке сердаре и кнезове још 1718 године намјестио да суде и стегу држе у народу, и то се обдржавало за све време његова живота.

Послије дужег и непрекидног труда за пользу свога отачаства, владика Данил, обновитељ слободе црногорске и дика свога рода, преселио се у вјечност у почетку 1735 године (**). Да је он био добар и много заслужан архипастир, мудар владатељ, вјешт у своје време политик, храбар јунак и срцем и душом одан своме отачаству, о том свједоче његова гори укратко описана дјела. Што у Црној Гори и данас влада дом Петровића Његоша, и то је заслуга владике Данила, који је први привукао позорност велике Русије на Црну Гору, која је у наше дане постала кнежевином.

За владиком Данилом ступио је на владу његов синовац, владика Сава Петровић Његош, којега је српски патријарх, Мојсеј Чурла, још кад је у Црну Гору долазио, 1719 године, посветио за архијереја. Сава је одма у почетку свога

(*) Грлица, 1836 год. стр. 52.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 52. — Љетопис црногорски: „ва лѣто 1735 прєстави сє влад. Данило мѣсєца иануариа 11.“

владања, 1736 године, сазидао једну малу цркву на Станьевићима (*).

Због кримски Татара, који су на руска пограничнa мјеста нападали и харали их, руска царица Ана Јоановна објави рат отоманској порти 1736 године. У том догађају ћесар Карл VI, као сајузник руски, дигне своју војску против Турака. Сљедујуће 1737 године Аустријанци освоје Ниш и Ужице и опсаде Видин, а руски фелдмаршал Миних, прозван од Руса Соко, покори Очаков и Хотин с Молдавијом. Међу тим патријарх српски Арсеније IV Јовановић, на позив ћесара Карла, подигне много Србаља на Турке; но Турци не само што разбију Србље тако, да је патријарх с малим числом народа једва утекао у њемачки стан, него још и од Аустријанаца преотму Ниш и Ужице. У то време било се подигло доста и црногорски Брђана из Куча, Васојевића и Пипера, па с њима и Клименте, и отимали су од Турака Нови Пазар, Рожај, Бјело Поље, Пећ, Ђаковицу и Призрен. С овима Брђанима били су се сложили и Турци у Хасу из градова Плаве и Гусиња, с обећањем, да ће се покрстити. Брђани су се тукли с Турцима и у драгачевачкој кнежини, но залуду, кад предводитељ аустријске војске маршал Секендорф није хтио испунити своје обећање, те им послати у помоћ војске. Кад је сљедујуће 1738 године хрватски бан Јосиф Естерхази ударао на Турке босанске, тада су и Херцеговци и Црногорци били скочили на оружје и хтјели су сајединити се с Хрватима, но то им оштети босански паша, који дотрчи с војском у Херцеговину, те у њој главаре исијече и почне угњетавати народ горе него што је пре чинио. Неповољне околности по-

(*) Љетопис црногорски: ва лѣто 1736 сагради владика Сава на Станѣвиће црькву храмь живоначелние троице и манастирь састави.“

буде Аустрију, а с њом и Русију, те учине мир с Турцима у Биограду 1 Септ. 1739 године. Аустрија врати Турцима Биоград са Србијом и Влашку (*), што је пре 20 година задобила, а Русија није ништа изгубила али није ни добила, не гледећи на све њене побједе и жртве.

Поменуте 1739 године нападао је на Куче војском Худаверди-паша Махмутбеговић, али они су везирову војску разбили и око 70 најзнатнији Турака у једној кули спалили (**).

Од како је Петар Велики преставио се (1725), од тога времена нико из Црне Горе није био у Русији да прими милостињу, коју је он одредио манастиру цетињском, па тим послом пође владика Сава у Москву 1742 године. Њега је царица Јелисавета благонаклоњено примила и добро обдарила, као што о том свједочи њена црногорском народу послана грамата. У тој грамати, писаној 1744 године, између осталога ово стоји: „По Нашем императорском премилостивом благоволењу — за усрдност, коју је народ црногорски пређе к Његовом императорском Величаству, блаженог и вјечно славног спомена Нашем господину родитељу показао — подарено је из касе Наше и по преосвештеном митрополиту Сави послано је вама за награду и на обнављање свети цркви и манастира новаца три хиљаде рубаља, истоме митрополиту дано је, за одређену манастиру цетињском милостињу за све прошасте године до 1743-ће три хиљаде рубаља, уз то по истоме митрополиту отправљено је у Црну Гору архијерејска обука и свештеничке и ђаконске одежде, такођер црквени сасуди од сребра и књига довољно число, а на по се истоме митрополиту и који се с њим налазе, за путне трошкове до овамо и тамо дано је хиљаду рубаља. Ми се

(*) Ј. Рајића, Историја славенски народа, Ч. IV. стр. 198-208.

(**) Грлица, 1836. год. стр. 53

надамо, да ћете ви све ово примити с благодарношћу, а у осталом Наша императорска милост к вама не ће никад одузета бити.“

Враћајући се из Русије у своје отачаство, владика Сава удари на Берлин и ту од краља пруског Фридриха Великога добије на дар напрсни златан крст (*), па како дође у Црну Гору, а он по жељи народа, наименује за свог помоћника и пријемника Василија Петровића Његоша, свога другобратучеда, и пошаље га у Пећ српском патријарху, Атанасију Гавриловићу, да се код њега поучи. Пошто је Василије више година провео учећи се код поменутога патријарха (**), овај 1750 године посвети га за архијереја с титулом: митрополита епархије скендеријске и приморске и ексарха светјејшега трона пећскога патријаршије славеносрпске (***).

Те исте 1750-те године, али пре него што се владика Василије вратио у своје отачаство, ударали су Турци босански и херцеговачки на границу црногорску, али су крвави глава од туда морали вратити се (†).

Како је владика Василије дошао у своје отачаство, он је одма примио се управљања народним дјелима; а владика Сава, који је одвећ тихе и благе нарави био, изабрао је себи за живљење манастир на Стањевићима, гдје се бавио економијом (††). Власт, коју су главари у време владике Данила имали над народом, била је са свим пала. Како је народ раздијељен на јака племена и братства, тако свако племе, свако братство држало је, да нико други нема права судити му, нити за преступке казнити га. Од туда су

(*) С. Милутиновић, стр. 111.
(**) С. Милутиновић, стр. 78.
(***) Грлица, 1836 год. стр. 54-55.
(†) Грлица, 1836 год. стр. 53.
(††) Грлица, 1836 год. стр. 55.

породиле свађе, дерачине, преузами, а с њи убиства и крвне освете. Владика Василије науми доскочити томе злу, па установи суд. Чланови тога суда били су сердари и кнезови, од који неке, који није било у гдјекојим окружијама и племенима, сам је засердарио и закнезио, а поглавар им је био у то време знаменити Стано (Станислав) Радопић с Његуша (*). Овај је прије био сердар, па му је уступио губернаторство своје Вукота Вукотић из Чева, а овоме је он дао умјесто тога своје сердарство и уз то поклонио стотину дуката.

У надежди да ће ти главари с владиком Савом заједно бити кадри држати народ у слоги и послуху, владика Василије 1752 године отиде у Русију рад' познате милостиње цетињском манастиру и ради други важни послова народни. Царица Јелисавета примила га је премилостиво и управ штедро обдарила новцем, архијерејском обуком, свештеничким и ђаконским одеждама и црквеним књигама, и поклонила му је панагију украшену скупоцјенима брилијантима. Ови су дарови пропраћени царском граматом од 8 Маја 1754 године. Сам владика Василије прибиљежио је у једној књизи, да је тада од царице добио на дар у готову новцу много више од 5000 дуката *мађарлиахъ* (**).

(*) А. Н Попова Путешествије в Черногорију. С. Петербург 1847 стр. 91.

(**) На што су ови новци издани, о томе сам владика Василије у напоменутој књизи пише и вели, да је дао: Црногорцима, Приморцима, Зећанима и Брђанима 2000 дуката: за нову цркву у Мајинама и друге грађевине 670 дук.; за подмирити манастирске дугове, што су у гладне године почињени, 520 дук.; за баштине, које су купљене, преко 500 дук.; за путне трошкове, од како је пошао у Русију и из ње вратио се

С таковима, у то време доста знатнима даровима похити владика Василије у своје отачаство, да свој народ царском милости обрадује; али на своју велику тугу и жалост нађе Црну Гору у највећем растројству. Неки од главара били су између себе позавађали се и у народу такав раздор заметнули, да се најпослије и такови отпадника нашло, који су до те подлости дошли, те су 1754 године пошли к везиру босанском Мехмед-паши, а од њега у Цариград, и обећали се султану, да ће они његовој власти потчинити Црну Гору и да ће Црногорци од своје добре воље плаћати данак порти. Што пре ни једном и од они султана, који су се трудили силним оружијем покорити себи Црну Гору, није изишло за руком, то је сад султан Осман III надао се да ће од лаке руке средством неколицине издајника постићи, а доиста и постигао би, да му то није осујетио владика Василије, који је на време, 1755 године, у свој завичај вратио се и који ни свог труда ни посљедњег новца није зажалио, док је опет сложио главаре у својој земљи и у народу јединство повратио.

Кад султан разбере, да му је владика Василије осујетио надежду, а он изда заповијед босанском везиру, да настоји, било на добре, било

на Цетиње, 1500 дуката. За овим одма слиједују ове ријечи: „А оть когда изь Россие пришель ни оть кого никое никаке аспре неполучиль, но еще горше всего некотори . . . . . кь везиру Босанскому и вь Цариграде кь двору султанскому противь меня на разорение Чернои горы всуе трудились, за кою причину я многие денги потрошиль уничтожить ихь намѣрение. Писаль я владика Василіи вь лѣто 1756. марта втораго дня во убогомь монастиру на Цетине.“

силом оружја покорити Црну Гору под власт отоманске порте. По томе поменути везир 1756 године отправи писмо владики Василију, иштући му харач од Црне Горе и претећи му у противном случају војском. Таковим писмом нађе се владика увређен, па и ако је био оскудан и у новцу и у џебани, али опет опор и подругљив одговор даде непријатељу. На то везир босански отправи свога ћају и с њим 40,000 момака из Босне и из Херцеговине, да похарају, попале и поробе Црну Гору и њу ухараче. Црногорци дочекају ову турску војску на граници према Оногошту. Они су се с њом јуначки били за петнаест дана, па онда буду принуђени повући се натраг, јер им је нестало било џебане, а добити је нису могли ни од куда из тога узрока, што дужд млетачки, познајући слабост своје државе спрећу Турака и од ови бојећи се, био је строго забранио продавати Црногорцима барут и олово. И тако Турци дођу до у Чево, те га похарају и попале и ту табор учине. Баш кад су у највећем очајању били Црногорци, не знајући шта од себе радити, нађе се један добар Србин из Боке (штета, што му се не зна име!), који им дода кријући неколико хиљада фишека. Обрадовани том ненадном помоћи, Црногорци зором 25. Нов. навале изненада на Турке, који поплаше се и забуне, па побјегну, оставивши у Чеву шаторе, пртљаг и џебану. Црногорци нису хтјели пустити Турке да бјеже на миру, већ пристану за њима и испрате их живом ватром из пушака управо до Брођанца близу Оногошта, од куда тек у сами мрак врате се. Овога пута много је Турака испогибало, а заглавио би и сам ћаја везиров, да га рањена нису Турци на леђима однели у Оногошт (*). Послије овога боја зазирали су околни Турци од

(*) Грлица, 1836 год. стр. 53 54 — Има и пјесна о овом боју.

владике Василија тако, да више за његова живота, ма се он и у туђој земљи налазио, нису смјели ударати на Црну Гору.

Знајући да ни честите уредбе, ни правога суда не може бити, гдје нема просвјете, владика Василије узме 15 црногорске дјеце, те с њима и још с 4 главара пође у Петербург. Ту дошавши, даде дјецу у школу, да се науче, како би временом од користи могли бити свом отачаству (*), а он 1758 године, добивши од царице Јелисавете нешто дара, врати се у Црну Гору с поменутима главарима, осим губернатора Стана Радонића, који је у Петербургу умро. По овом свом повратку провео је Василије више година међу Црногорцима, па и ако им није могао какве важне помоћи од Русије прибавити, а он је знао их у слоги одржати. Ишао је једном и у Млетке, не би ли од тамошњег сената извадио познате плате црногорским главарима, но и од туд вратио се без успјеха.

Још једном, и то трећи и посљедњи пут, пође владика Василије у Русију 1765 године, да поздрави царицу Јекатерину II, што је ступила на престол сверуски, а том приликом и да моли од двора новчану помоћ на заведеније редовног правитељства и народни школа у Црној Гори, па и да вишепоменуте младе Црногорце доведе с наука из Петербурга (**); но пошто тамо дође и неко кратко време проведе, разболи се и 1766 године 10 марта престави се у Петербургу (***) у 57-ој години свога живота. При његовој смрти десио се синовац му, јеромонах Петар Петровић Његош и један стари калуђер из Маина, те обадвоица те исте године врате се из Русије и дођу у Црну Гору, донесавши са собом све иза покој-

(*) С. Милутиновић, стр. 90.
(**) С. Милутиновић, стр. 91.
(***) Грлица, 1836 год. стр. 55.

ника заоставше ствари, међу којима се налазила и једна архијерејска митра и одежда, што му је поклонила била царица Јекатерина II, а допрате их два руска официра (*).

Пред јесен године 1767 изиђе на глас у бокељском приморју неки чудноват човјек — Шћепан Мали, назови-цар. Он је на двије године пре тога, под видом тобожњег лекара, обишао сву Црну Гору и том приликом познао живовање и обичаје Црногораца, па и увјерио се о њиовој привржености к престолу руском, а потом настанио се близу града Будве у општини Маинама, гдје је дуже времена проводио у сиромаштву свој живот, недостојан никаквог јавног внимања. Његове лекарске лагарије отворе му у почетку љета 1767 године улазак у кућу неког Вука Марковића у Маинама, који је у то време био слаба здравља. Одатле почну просипати се двосмислене ријечи, да би под оним сиромашним рухом могло бити сакривено лице од највише знатности и важности.

Дух новости и несвијести, који лако заврти мозгом простога народа, представи у варалици лекару житељима од три општине, Мајинама, Поборима и Брајићима, збаченога с престола и преминувшега (1762) рускога цара Петра III. Ту мисао у народу потхранити највише се старао неки Марко Тановић, капетан мајински, који је и свој живот подлагао, ако Шћепан Мали не буде прави руски цар. Прост народ вјеровао је са свим Тановићу, једно, као главару од општине, а друго, што је он био у Русији с покојним владиком Василијем, па по њиовом мнијењу морао је цара, још као несљедника рускога престола, познавати у главу. О истини тога што је Тановић говорио, још је једно увјерило народ: у ма-

---

(*) С. Милутиновић, стр. 92-93.

настиру Маинама био је цара Петра III лик, коме је много сличан био Шћепан Мали.

У кратко време разнесе се глас и даље по Боки и Црној Гори о назови-цару, те му жители залива которскога, крију̂ћи од власти млетачки, пошљу на дар царски грб и скиптар, а главари црногорски дођу му јавно и поклоне му се. Овом приликом брдски главари из Бјелопавлића, Пипера, Куча и пр. поднесу му на поклон овнова и масла. Црногорци изјаве му своју жељу, да су ради знати и чути из његови уста, тко је; но он им одговори, да ће им се казати онда, кад њихова племена, која су у то време била између себе позаваћана и закрвљена, учине мир међу собом на главној скупштини.

Око 20-га септ. састану се Црногорци у Цеклићима на скупштини, на којој, или желећи кушати Шћепана Малога, или на подговарање владике Саве, не учине мир, него само примирије и то до Ђурђева дне. На тој скупштини, између други главара, били су и из Маина већ помињати Вуко Марковић и Марко Тановић, први као канцлер, а други као ађутант Шћепанов и као заступници од три вишеречене из приморја општине. Црногорци отправе с неколико својн главара истога Тановића, да поднесе њихово закључење Шћепану Малом. Кад овај разбере, шта је на скупштини свршено, узме љутито ону хартију што су му предали, па сву издере је и ногама згази, говорећи да је он заповједио мир, а не примирје да се чини, и да им унапред он не ће давати својн савјета ни наредби, ако они стану измењивати, ма и најмање било што од онога, што им он нареди и заповједи.

Народ, као и сваки други народ, што се обично боји, кад од њега други не зазиру, од тог гордељивог поступка назови цара промијени своју упорну ћуд и стане све то више почитовати Шћепана Малог. У том и владика Сава, желећи

да му сестрића Арсенија Пламенца призна народ за свог будућег владику, посјети Шћепана Малог и препоручи му се, а то је овом код Црногораца још већу важност дало. Шћепан је то знао добро, па одма пише Црногорцима и строго им заповједи, да наново држе скупштину и да на њој учине међу собом мир, опростивши један другом све дојакошње заћевице, било дерачине, или преузаме, било ране, или главе, и препоручи им, да Арсенија Пламенца признају за свог будућег владику. Како је Шћепан рекао, тако су Црногорци учинили, и са скупштине отправе му у Мајине 60 својн главара и старјешина, да га у име свега народа црногорскога и брдскога признаду за цара рускога и свога господара, које су ови то и учинили. Он је врло учтиво дочекао те заступнике народне, па похваливши дјело скупштине и препоручивши им, да настоје држати међу народом мир, слогу и добро владање, обећа им, да ће скоро чути и од њега истога, тко је и шта је. У цијелом његовом разговору нити је он показао да грамзи за царском титулом, нити да је одбија од себе. По кратком времену иза тога, негдје први дана по Митрову дне, добјежи у Црну Гору посљедњи српски патријарх Василије Бркић. Њега су Турци, пошто су Грци закупили српску патријаршију, збацили и хтјели су га послати некуд у заточеније, но он дочувши то, умакне. Њега је Шћепан Мали врло радо примио, а он је Шћепану поклонио свог коња брњаша. Мало доцније, на молбу владике Саве, а по заповиједи Шћепановој, патријарх је рукоположио за архијереја Арсенија Пламенца.

Млетачка република бојала се, да и сва Бока, у којој су по већој чести православни Срби, не пристане с назови-царем, па то зло да претече, пошље свог генерал-губернатора од Далмације да сједи у Котору. Како овај ту дође, а он призове к себи по неколика човјека из вишере-

чене приморске три општине и заповједи им, да без свакога одлагања удаље из млетачке државе назови-цара, па онда опет да дођу у Котор, те ће им се свима за све прошасто опростити. И ако ту заповијед није послушао нико из поменуте три општине, али је она доста ваљала за друге бокељске општине, из који су се многи главари пријавили у Котору, изјавивши своју готовност на покорност и послух у свему млетачкој, својој законитој влади.

У половини мјесеца јануара 1768 године изиђе Шћепан Мали на Цетиње, гдје сабравши народ из Црне Горе и Брда, прогласи се за цара рускога Петра III, али рекне, да се он и унапред не ће звати царем, него Шћепаном Малим. На неколико дана послије тога отиде он с главарима народнима у манастир на Стањевиће, од куда све калуђере истјера, а владику Саву метне под стражу и узме му 100 овнова под тим изговором, што је исти владика затајао толике новце послане из Русије Црногорцима, а говорило се, да је прави узрок томе био тај, што је владика некаквом свом тобожњем пријатељу писао, да је Шћепан Мали лажа и варалица. Црногорци не само што нису жалили свог владике, него су га том приликом неки и тужили, говорећи, како су му још 1741 године, кад је велика глад била, продали у безцијење неке своје земље. Саслушавши те тужбе, Шћепан Мали пође и види мјестимице те земље, па кад их главари нађу да ваљају много више него што је за њи плаћено, он их врати онима, чије су и биле, а владику одсуди да изгуби новце што је дао био. Тек први дана марта мјесеца ослобођен је владика из затвора испод страже.

Обично је сједио Шћепан Мали у Мајинама, у кући поминатога Вука Марковића, и ту држао је неколико стражара, а само је кад и кад ишао у Црну Гору и у њој по које кратко време ба-

вио се. Млечићима је одвећ тешко падало, што он у њиовој земљи стоји, а при том и бојали су се јако, да их због тога Турци не обиједе. Истјерати га на силу нису усуђивали се, да се не би од туд каква буна у Боки родила, него су му по својима чиновницима поручивали и молили га учтиво, да се из њиове земље уклони, те тим да њи од напасти избави.

Било на молбу Млечића, или из каквога другога узрока, еле Шћепан остави Маине 12 априла и пресели се на Цетиње, а одатле послије неколико дана пређе на Његуше, те се намјести у кући губернатора Јока (Јована) Станова Радонића. Ту су му често долазили главари земаљски, с којима је он о важнијим народним дјелима договарао се и судио, а држао је уза се 18 људи страже, који су извршивали његове заповијести. Одатле је он заповједио, те су при концу истога мјесеца априла мушкетали (стрељали), а потом објесили некога Шуја Радановића из Долњег Краја на Цетињу, који је свог рођеног брата у свађи убио; одатле је Шћепан заповједио, те је поред друма, којим се иде на пазар у Котор, стављено 10 дуката, и премда су дуже времена ту стајали, али нико није се усудио у њи дирнути (*); одатле је он и више наредби издао, препоручујући народу да држе међу собом слогу, а с млетачким поданицима погранично добро пријатељство, и претећи преступницима тога глобом и примјерном казни. Такођер забранио је, да се недјељом и празницима не иде на пазар пред Котор, као што је пре обичај био у те дане ићи.

Док је Шћепан Мали сједио у Мајинама дотле много ни марили нису за њега Турци херцеговачки и арбанашки, само су били забранили, да се храна и џебана не продаје Црногорцима и Брђанима; али од како је он преселио се у Црну

(*) Грлица, 1836 год. стр. 57.

Гору, од тога доба даду се у бригу и почну оправљати градове и у њи довлачити понешто хране, цебане и војске. Аге из Бара, Уцина, Жабљака, Подгорице и Спужа тужили су се писмено преко скадарског паше у Цариград дивану, да они због Шћепана Малога, који је готов дићи на побуну рају у околинама Црне Горе, налазе се у великој опасности и искали су помоћ у војсци. У томе истом смислу писали су у Цариград и аге из херцеговачки градова Никшића, Кључа (у Гацку), Клобука и Требиња. И млетачки посланик у Цариграду Јустинијани, по налогу своје републике, која се трудила отклонити од себе сваку сумњу подозријевајућег дивана о њеном споразумијевању с Црногорцима на подбуњивање раје, такођер представљао је преко великог везира султану, да појављење у Црној Гори Шћепана Малога под именом рускога цара могло би не мало дати посла Турцима у Арбанији и Херцеговини.

Ова извјестија даду повода Мустафи III, султану мудром и радином, да и он завојшти на Црну Гору. Већ на љето почне дизати се турска војска, па пошто се доста јака сила окупи, при концу августа мјесеца навали на Црну Гору с три стране: Босански везир Сулејман-паша с 20,000 људи од Никшића; румелијски беглер-бег с 20,000 људи од Подгорице, а скадарски паша Мехмед Бушатлија и с њим још два паше, дукађински и ђаковички, с 27,000 људи од Плавнице. Бој се крвави заметне; Турци су наваљивали са свом јарости својом на Црногорце, но и ови су својом вјештином свуд храбро дочекивали непријатеље, одупирали им се и тукли их. Тако је та борба дуже времена протезала се и свуд је за Турке погибна била; али најпослије нађу се Црногорци принуђени оставити мејдан, те и босански везир и беглер-бег уђу с војском у Чево и ту логор учине, попаливши Бјелопавлиће, Пјешивце и Бје-

лице, а скадарски паша продре у Црницу, те и он њу попали (*).

Поред свега тога што је турска сила око 100,000, или у најмању руку, као што гласе млетачка извјестија, 67,000 људи износила, опет би Црногорци, од који заједно с Брђанима није могло у бој изићи више од 10 до 12,000 људи, ту бројну слабост своје војске према непријатељској сили, што својом храбрости, што положајем свога завичаја надокнадили и имали би побједу на својој страни, да им није нестало џебане, коју Млечићи нису пуштали уносити у Црну Гору. Млетачка република, не само од турскога страха, већ и као неутрална држава, морала је тај износ џебане из своје земље забранити, као што је, бојећи се турске преваре, била поткријепила војском својом цијелу бокељску границу од Херцеговине до Арбаније турске (**).

Турци су знали, у каквом се биједном стању, без џебане, налази Црна Гора и надали су се, да ће им се она сва и сама брзо и без пушке предати. У том надању поручи беглер-бег цетињским и његушким главарима, да му пошљу час пре Шћепана Малога жива, но они му одговоре да је, Шћепан бијући с Турцима бој погинуо, и за свједочбу тога пошљу му Шћепанова коња брњаша (***). На то опет им поручи беглер-бег љутито, нека њему и његовој војсци приправе конаке на

(*) Грлица, 1836 год. стр. 58.

(**) Тко је завиривао у историју млетачке републике тог времена, тај је познао, како је она тада јако зазирала од Турака и од њи бојала се, ако не да јој отму јонске острове, једини остатак од свију њени освојења на истоку, а оно да јој не закину и себи присвоје она неколика града у Арбанији, или у самој Боки Которској.

(***) Грлица, 1836 год. стр. 59.

Цетињу и на Његушима, да ће он сам наћи тога, по његовим ријечма, московскога краља.

По видимом никакве прилике није било за спасеније Црне Горе, једно зато, што су Турци наумни били да је са свим затру, а друго и зато, што су Црногорци били са свим без џебане; но ненадни случај промијени стање ствари. Други дан мјесеца новембра удари гром у млетачку војску близу Будве и запали џебану, а други гром тај исти дан тресне у војску паше скадарскога, те та турска војка, уплашена тим небесним гњевом, распрши се. Уз то још једна срећа прискочи Црногорцима, те отму турску џебану, која је ишла везирима у Чево. То здраво охрабри Црногорце, па стану нападати од свуда на турску војску у Чеву. Разабравши беглер-бег и босански везир за све што се догодило, а при том будући већ и зима на вратима, не падне им на памет ићи у потрагу за Шћепаном Малим, већ побјегну с војском из Чева, а Црногорци отисну се за њима те их поштено избију (*).

За Шћепана Малог неки кажу, да није ни био у том боју, већ да се негдје сакрио, чим је турска војска приближила се к Црној Гори. Други опет говоре, што је и прилика, да се и он тукао против Турака, па кад ови из Херцеговине провале преко метериза, које је он исти био начинио под планином Острогом да Турке заустави, онда он измакне се. Било макар које од тог двога, извјесно је то, да се он није показао јуначки у боју и да је потом склонио се код

(*) Грлица 1836 год. стр. 59. — О овом боју имаду двије, између себе доста различне пјесне. Прва, у историји Црне Горе С. Милутиновића на стр. 96-100, права је то истинита; а друга, у Огледалу Српском. под бројем 24-м, смишљана је недавна, па у чему одступа од прве, у томе није јој вјеровати.

једног калуђера у селу Грађанима, те ту провео пуни девет мјесеци.

Наскоро послије поменутога боја дао је млетачки сенат похватати и затворити неке од коловођа из три често спомињате општине, које су 1718 год. одвојене од Црне Горе и састављене с млетачком државом, па са Шћепаном Малим пристале биле. По исљедовању учињеном, двојица су од ти коловођа погубљени, а други отправљени у заточеније и куће им попаљене (*). И дан данашњи зјапе цијели зидови наврх Мајина од куће тад запаљене, у којој је сједио Шћепан Мали.

Послије биоградског мира око 30 година нити је било правог пријатељства, ни рата између Русије и Турске. Премда је порта не једном давала Русима повод к незадовољству, допуштајући кримским Татарима да харају јужне земље рускога царства; но царица Јекатерина, обраћајући сву своју пажњу на Пољску и на унутрашња дјела свога царства, клонила се непријатељства са султаном. Турцима пак никако није било по ћуди, што се Русија мијеша у дјела пољске републике, па због тога, а још више на подстицање француског посланика графа Вержења, султан Мустафа III објави Русији 1768 године рат; али га је скупо стао. Од тог времена почела је са свим падати отоманска порта, дотле све још страшна Европи (**).

У почетку 1769 године почне приправљати се Русија, да отпор даде отоманској порти. У то време граф А. Г. Орлов, налазећи се ради опорављања у Италији, разбере да су не само Срби у Далмацији и у Боки под Млечићима, већ и сви Грци у Архипелагу под Турцима незадовољни са својом владом, и да су Црногорци, као и свагда, готови буди с којом христијанском др-

(*) С. Милутиновић, стр. 100.

(**) Руска Историја, Н. Устрјалова.

жавом уједно ратовати против Турака. Јавивши о том своме двору, Орлов је споменуо, да би добро било обратити пажњу на ове народе и њи у таковима околностима употребити на своју пол зу, и поднесе своје услуге, ако се пошље флота и војска у Архипелаг. У сљедсву тога отправљен буде у Црну Гору с царском граматом кнез Ј. В. Долгоруки. Овај, пробавивши неколико времена у Италији под именом трговца Баришникова, извезе се 31 јулија код Спича (племе у нахији барској близу границе црногорске). С њим су у друштву били још три штапска официра, Лецки, Херсдорф и Розенберг, један капетан родом Црногорац а презименом Пламенац, секретар Миловски, граф Војиновић из Новога у Боки, тад млетачки поданик, а доцније вице-адмирал и начелник каспијске флотиље, два гвардејска унтерофицира, 2 слуге и 26 Срба̂ља, које је он накупио у Италији. С том дружином и с неколико новаца, медаља, чохе, праха (око 50 товара) и олова (око 100 товара) кнез Долгоруки у пратњи с повише Црногораца изиђе тај исти дан вечером у Црницу (*), а 5-ога августа дође на Цетиње, гдје главари од све Црне Горе (који су напред знали за његов долазак и ради скупштине ту дошли) дочекају га, како су знали и најбоље умјели.

(*) Сам кн. Долгоруки у својима Записка̂ма каже: „Мы несли деньги, медали, порохъ, свинецъ (олово) и прочее.“ А управитељ которски Чикоња под 16-м августа 1769 год. пише свом дужду овако: „Овога мјесеца 11 га числа (по нашем календару 31 јулија) извезло се код Спича не колико иностранаца, за које се говори да су Руси, и донели су силесију пртљага, праха, олова и кеса новаца. Праха могло је бити сто барила, а олова сто коња . . . Тог истога дана сишли су на море код Спича око 600 Црногорца с товарним коњма да пренесу од туда прах, олово и пр.“

Сутра-дан, лицем на преображеније, прочи та се на скупштини царска грамата, која у преводу овако гласи:

Божіомъ милости Мы Єкатерина друга Императрица и Самодржица сверосијска и пр. и пр. и пр.

„Преосвештеним митрополитима, архиепископима, епископима и свима осталима духовнима властима, благороднима, почтенима и храбрима кнезовима, војводама, сердарима, арамбашама, капетанима, арматолима и осталим војеним и грађанским поглаварима, такођер и свима христољубивима општинама благочастиви грчки и славенски народа, нашима једновјерцима свете источне цркве; свима вама, по стању чина и званија свакојега, желећи славе и среће и сваке друге благодети, објављујемо овом императорском граматом превисоку нашу милост и благовољење.

„Из дјела прошастога, па и садашњег времена познато је нама и свему свијету, с каковом ревности и с каковим мужеством бранили су, а и дан данашњи бране православни грчки и славенски народи праву своју вјеру и стару своју од предака наслијеђену слободу, и кавове морају они готово сваки дан подносити страшне увреде, патње и муке од опаки мухамедоваца и вјечне њнове на христијанство мрзости. Не пролази готово ни једнога дана, у који не би из мрзости на вјеру и на закон проливала се потоцима крв по Христу браће наше и ваше и сугрђана ваши, и у који не би и сад макар гдје оскврњен или опушћен био какав храм, који је одређен да се у њему поје служба Христа спасителја нашега. Помишљајући на такову вашу витешку невољу, цијепа се од туге човјекољубиво и топло к правој вјери љубављу препуњено срце наше, па из ови исти богоугодни побуђења, да би ту невољу вашу једном за свагда одвратили и предупредили, хо-

ћемо и желимо ми дати свима вама, благочастиви грчки и славенски народи, руку снажне помоћи и употребити све силе и средства, која је свевишњи промисао даровао нашем царству, које је с вама једне вјере, да вас ослободимо из чељусти тешке невоље и од угњетавања варвара.

„Ми се находимо сад у јавном с портом отоманском рату, који је она против нас са свим преко вјере и с прекршењем освештани веза вјечнога мира само зато почела, што смо ми настајавањем и покровитељством нашим успјели, да православни источне цркве житељи у земљама сусједне нама републике Пољске добију своја пређашња на законима и свечаном трактату царством нашим основана права и преимућства пуне с римскима католицима једнакости, из које су их ови силом на срамоту са свим искључили били; називајући речена порта ово наше дјело, које смо по правици и по дужности, као стража цркве Христове, изнудили, да оно тобож смјера на угњетавање слободи исте републике, каоно да би обновљење законите једнакости међу грађанима њенима могло бити јој на какву штету.

„Храбра, добро уређена, свим изобилно снабдјевена и на побједе навикнута војска наша прибрала се већ близу турске границе, а кад ви добијете ову нашу царску грамату, у то време већ она ће сасвим на двије многобројне армаде раздијељена, налазити се у боју против општег нашег непријатеља.

„Будући да је наша ствар праведна, а при том имајући свету цркву и сам закон за нераздвојне бранитеље оружја нашега, без сваке сумње ми се надамо, да ће благослов свевишњега, који управља ратом и миром, бити свагда с нашим оружјем и да ће он још увјенчати славним и полезним успјехом све наше предузетке, који се њему једноме на част и славу чине. А ви, благочастиви грчки и славенски народи, ако хоће-

те да сметнете са себе и да згазите тешки јарам пексијански, ако хоћете да подигнете за себе и за потомке своје цркву Христову на тврдом камену и да је приведете у савршену унапред безопасност, па ако још хоћете не само да заштитите остатке старе и скупоцјене ваше слободе, него и да је још распространите до највишег степена, који пристоји старима завојевателима и обладателима веће чести тад познатога свијета, од који ви сви произлазите родом, језиком и јунаштвом, сад имате најбољу и најзгоднију прилику, која, ако је сад узалуд пропустите, може бити не ће се никад више појавити, да добијете та три главна предмета опште ваше цијелости и среће под обраном оружја нашега у овдашњој чести непријатељски земаља и под заклоном наше помоћи у истим вашим домовима.

„Успјех је сада у вашим рукама и управо зависи од вас сами. Призовите само с вјером и надеждом Бога и здружите се међу собом, задавши један другом тврду божњу вјеру, да ћете бити сложни, па онда ударајте одма на општега вашег непријатеља сложнима срцима и заједничкима силама, продужујући и простирући борбу и побједе ваше чак до самога Цариграда, као старе грчкога царства столице и града прослављенога светињама, које на небо ваниу! Истисните од туда остатке пексијана са свим њиовим незнабоштвом и обновите православну вјеру у том њој посвећеном граду! Та слава вама сад припада, па ће вам свевишњи доиста бити невидими и непобједими вођд! Настало је за то з одно време, јер сва грдна сила невјерника биће удаљена од вас к нашој страни, гдје ће их све од Бога нама дароване силе са свим забавити. Осим тога што је христијана како на тврдој земљи, тако и на острвима Архипелага свуда далеко више, него ли је невјерника, и што ће христијани, радо и весело придружујући се к вама, силе ва-

ше собом и имањем својим далеко више умножити, ми вам свима обећавамо сваку од нас, у колико је по даљини мјеста могуће, потпору и помоћ, и одређујемо вам још поузданога и знатнога предводитеља освједочене неустрашимости и искуства, који је при том својом топлом вјером и побожности на ову ради православне цркве службу двоструко побуђен са способнима под њим војничким поглавицама.

„У осталом ми вас још увјеравамо најсилнијим и торжественим начином, да ћемо од сад за свагда признавати за вјерне и праве пријатеље нашег царства све оне народе, који се у садашњем рату, сопствене своје ползе, слободе и среће ради, приме општега с нама дјела, и да ми за такав њихов у дјелу предузетак, кад усчинимо мир, не ћемо доиста изоставити уписати их у њега, с уговором, да уживаіу довољну безопасност и друга добра, а такођер и потпуну слободу вјере.

„Светост царске наше ријечи, којом ми ово увјеравање потврђујемо, може свима вама благочастивима грчкима и славенскима народима служити за вјеран и непокретан залог, да ће бити испуњена, јер она ни у какво време не пориче се, нити се друкчије толкује.

„Да можете вјеровати свему, што је у овој грамати написано, ми смо заповједили утврдити је државним нашим печатом, које је и учињено у престолном нашем граду С. Петербургу јануара 29, године 1769, а нашег владања седме године.

„По свемилостивом њеног императорског величаства указу граф Н. Панин с. р. кнез Александар Голицин с. р.“ (М. П.)

Ову грамату царице Јекатерине с највећим задовољством и весељем примили су Црногорци, који и тако нису били у миру с Турцима. По жељи кнеза Долгорукога закуну се главари у име

свега народа црногорскога, да ће бити вјерни руској царици (*). и да су готови свагда и у свако време своју крв проливати за христијанску вјеру, само кад имаду за ратовање нужне ствари. За тим прочита се још једно писмо. У овом је руски двор објављивао, да је Шћепан Мали варалица и да га не треба признавати за рускога цара. Главари одреку се и од Шћепана (који је дотле све једнако у Грађанима живио), и обећају се, да унапред више неће за њега знати, већ да ће слушати заповиједи, које им давао буде кн. Долгоруки. Овај, пун задовољства, похвали главаре и даде им неколико дуката, а они, такођер задовољни, проведу добру част ноћи частећи се, пјевајући и пушкарајући.

Сутра дан, док је још Долгоруки у својој соби сједио и у радости пливао, што је њему наложено дјело тако лако и срећно извршио, зачују се пушке у брду Заграбљу, на погледу Цетиња. Главари, који су испред манастира сједили, тргну се на тај пуцањ пушака, па угледавши Шћепана Малога, гдје на коњу и с неколико Црногораца спушта се к пољу, оборе оган из пушака и потрче му на сусрет, вичући колико их грло доноси: „Благо нама данас и увијек! Ево нам иде господар!“ — Долгоруки, оставши зачуђен тој брзој промјени у мислима главара (што је јасно свједочило укорењену привржености и љубав њиову к Шћенану Малом), ражљути се жестоко, па кад му они са Шћепаном уђу у собу, а он их укори, говорећи им, како су јучер заклели се, да ће бити вјерни руској царици и слушати заповиједи њеног посланика, а данас на ње-

(*) „Въ сію ночь и на другой день Черногорцы собрались. Тутъ имъ прочли, на ихъ языкѣ, манифестъ, и они приведены были къ присягѣ нашей императрицы.“ Записки князя Ю. В. Долгорукаго.

лове очи газе своју заклетву и скитницу опет за свог господара признају. На то један од њи повиче: „А зар он није цар руски?“ а Долгоруки одговори: „Та то и јест његова кривица, што је узео таково свештено име;“ па онда погледа мрко на Шћепана Малога и рекне му: „Признај пред свима, да ти не само што ниси Рус, него ниси никад ни био у Русији.“ — Шћепан уплашен одговори, да он себе није никад ни издавао за цара рускога. Тад два — три главара, који су имали пизму на њега, што их је негда глобио, повичу, да би га требало убити; но Долгоруки то не потврди, већ му дигне сабљу и затвори га у једну собу до своје.

Сви паметнији главари жалили су јако Шћепана Малога и бојали му се животу. Они су међу собом говорили: „Долгоруки мудар је човјек, али он ће нас данас или сутра оставити, а за владику Саву знамо какав је — ни с њим боље, ни без њега горе; па кад останемо и без Шћепана, онда ћемо остати са свим без главе, те ћемо се помрзјети и искрвити се са свим, а тим ћемо таман учинити на вољу Турцима, који и онако раде о нашој пропасти и да могу попили би нас у чаши воде. А Шћепан тко је, да је и какав је год, опет је за нас бољи од свакога. Он зна држати нас у миру и у слоги, зна доброга бранити, а злога давити, а док је тога начина међу нама и док нам је напи крша, могу нас непријатељи похарати и попалити; али покорити нас и међу нама настанити се, ље не могу никад.“

Кад Долгоруки види, да му главари црногорски угађају по његовој жељи, а он им даде 400 дуката и неколико џебане, па их отпусти кући с наредбом, да опет дођу, кад им он поручи да приме његове заповијести, препоручивши им, да међу тим гледају заметнути бој с пограничнима Турцима.

На поменутој скупштини цетињској био је и

патријарх српски, коме је Долгоруки врло велико почитаније одавао, а владика Сава није био, већ се начинио болестан у манастиру на Стањевићима.

Чујући, шта се догађа у Црној Гори и да се на Цетињу и у Црници савијају фишеци за војску, уплаше се херцеговачки и арбанашки заповједници, па поставе свуд на својој граници дуж Црне Горе пандуре и потпуне градове своје ратним потребама. Све ове од турске стране за обрану узете мјере мало су сметале Црногорцима. Они су вјешто упадали у турска мјеста, те их харали и из њи плијенове догонили, често с пандурима турскима чаркали се и понеког Турчина сјекли, и тим по вољи чинили руском посланику, који је сваком окружију дао по 100 дуката.

Већ је и трећи мјесец био настао, од како је кнез Долгоруки у Црну Гору дошао, а руска флота, којој се он по обећању графа Орлова надао, још није била појавила се у Архипелагу. То је њега доста узнемиривало, али опет тјешио се тим, што је свој посао у Црној Гори добро свршио. Он је својима очима видио, да су Црногорци заратили се с Турцима, и увјерио се, да војска из Арбаније и из Херцеговине није могла поћи против Руса, па и сами Бошњаци изговарали су се, да им је непријатељ на кућнем прагу (*). Наступајућа зима принуди Долгорукога помишљати о одласку. Најпре отправи он графа Војиновића, да крцјући најми или купи какву лађу у Боки, па онда ослободи Шћепана Малоја испод страже, те му даде патент на чин руског штабског официра и према томе чину мундир и преда му што је заостало било праха, о-

(*) „Паши окрестностей Черной горы въ армію не пошли, даже и Босняки отговаривались, что непріятель на ихъ границахъ.“ Записки књазја J. В. Долгорукаго.

лова, чохе, па и нешто новаца, оставивши написану заповијед на народ, да он предаје власт над Црном Гором Шћепану Малом (*). Тек што се почне мрак хватати 13-га окт., а Долгоруки и сва дружина му, па и српски патријарх и Шћепан Мали крену се из Црне Горе и ту ноћ сиђу у Грбаљ к мору у мјесто названо Јаз, а одатле сутра-дан зором навезу се на море и пођу за Русију сви, осим Шћепана Малога, а он се врати у Црну Гору.

По одласку кнеза Долгорукога узме наново власт над народом Шћепан Мали и почне управљати још боље него пре, јер је имао за то ако ће и мала средства. Путови су кроз Црну Гору били тада, као што су и данас, рђави, па он почне гдјекоје оправљати. Тако у мјесецу јунију 1771 године разваљујући крше минама за пут у Црници, прикучи се он једној мини, која у тај мах пукне, те му зада 62 ране. Кад су га одатле дигли на носилама, да га понесу у манастир у Брчеле, кажу да је запјевао! (**) Он је послије крат-

---

(*) „Потомъ изъ подъ караула призвалъ я Степана Малаго, далъ ему патентъ россійскаго офицера, наряднвъ его въ русскій мундиръ, отдаль ему привезенный мною порохъ, сукно и прочее, оставивъ письменное повелѣніе что поручаю управленіе Черной горы Степану Малому.“ Записки князя Ю. В. Долгорукаго. — У ово време споменуо је и Волтер Црногорце, укоравајући њима Европу. Тај његов укор, колико се сјећам што сам у преводу на руском језику читао, од прилике овако гласи: „Отачаство Темистокла и Милцијада, издалека гледајући на орлове Јекатерине II, кида своје окове, али их није кадро прекинути. Шта, зар нема у Европи народа осим шаке Црногораца, мравињаку подобни, који би дао помоћ Јекатерини?“

(**) С. Милутиновић, стр. 107.

кога времена ране преболио, али, по гласу млетачки извјестиja, остао је слијеп у једно око и сакат у једну руку и у обадвије ноге.

У то време налазили су се Дубровчани у великом страху. Они су јако нешто замјерили се били графу Орлову, кад је он прошасте године покоравао острове у Архипелагу и турску флоту под Чесмом спалио. Орлов је дубровачкој депутацији у Ливорну претио, да ће доћи с флотом и град им сравнити са земљом. Дубровчани су се надали, да ће им Шћепан Мали, којега је кн. Долгоруки потврдио за господара од Црне Горе, ваљати код Руса, па чујући за његово плачевно стање, пошљу му на дар подоста кафе, шећера, воштани свијећа, розолије, конфекта и уз то златали одијело и једну прекрасну носиљку (тетриван, portantina), која је стала 60 златни дуката. У тој носиљки он је, као какав римски диктатор на курилској столици, излазио кад и кад у шетњу.

Због рђавог стања здравља Шћепан Мали није могао ићи кроз народ и зла предупређивати, па да не би народна дјела пренебригнута остала, он је поменуте 1771 године установио суд и ућ поставио 12 главара. Од ови неки су код њега у питомој Црници сједили и народу с њим заједно судили, а неки су ишли кроз народ, кад и куд је требало. Он је рад био знати, колико може имати у случају нужде за бој способни Црногораца, па је послао пет комисара с једним калуђером, те су идући од села до села сав народ пописали. Радећи омести пограничне Турке, да не могу ићи против Руса, он објави народу, да ће скорим временом доћи у Црну Гору неколико руске војске, па заповједи, те се речене 1771 године сазида у Црници, на Виру код скадарског језера, једна велика кућа, која је намијењена била за квартире (конаке) поглаварима руске војске.

Тако је Шћепан Мали, владајући народом и

живећи све у Црници, а пограничним Турцима задајући страх, проводио свој живот до 1774 године; а те године у мају мјесецу закоље га по ноћи тајно неки Грк, који се код њега као слуга био удворио и којега је на то злочинство наговорио и подмитио скадарски везир, Мехмед-паша Бушатлија (*).

Шћепан Мали био је згодна раста, прикладна лица, смеђе боје, а мрке косе, бркова и очију; кад је дошао у Црну Гору, имао је око 30 година (**). Од куд је родом био, то се нкје могло никад знати. По млетачким извјестијама, он се, на питање кн. Долгорукога, казивао да је из Далмације од породице Рајићевића; а Долгоруки у својим Запискама говори, да је Шћепан Мали човјек угледан и врло ваљан, родом из Босне, и да га је архимандрит Теодосије Марковић наговорио, да се изда за цара рускога. Овај архимандрит, који је такођер био негда у Русији, родом је из Мапна, и сва је прилика, да је он, наравно у споразумљењу и други одличнији главара, познајући владику Саву за неспособна владаоца народног, наговорио Шћепана, да узме на себе име рускога цара.

Што неки описују Шћепана Малога, да је био лакомислен, дјетињаст, простачина и да није ништа разумијевао о политики, то се тешко даје вјеровати. Да Шћепан није од сваког у то време у Црној Гори био разумнији и за управљање народом способнији, нити би га кн. Долгоруки остављао да влада народом, нити би народ, барем пошто га је познао да није цар, признавао га за свог господара. При том они исти, који га називају слабим владаоцем, кажу да за његова владања није смјело нпком бравчета погинути, а камо ли веће зло какво да се учини. Довести до

(*) С. Милутиновић, стр. 107-108.
(**) С. Милутиновић, стр. 108.

тога један слободан, али у исто време и самовољан и свагда оружан народ, као што су Црногорци, па још довести га до тога без икаквог новчанога средства, ту је требало доста ума и разума и доста рјешитељне воље. Млечићи су по-најбоље могли оцијенити Шћепана Малога, какав је. Они су с њим доста посла имали, и премда су на њега мрзили и због њега морали умиљавати се Турцима, опет су за његова живота свом дужду о њему овако писали: „Ријечи су му свагда о миру, слоги и наравствености, поведенија је красног, одговори су му готови и паметни, главе је бистре и није без појатија о управљању државом.“ Оваковима својствима могао је и без руског имена задобити себи првенство у оном народу и у оно доба (*).

Те исте године и истог мјесеца кад је Шћепан Мали преминуо, а мјесто њега постао опет за управитеља народног владика Сава, т. ј. у мају мјесецу 1774 године, удари Мехмед-паша Бушатлија с 30,000 војске на Куче, те им доста кућа похара и попали и стоку им поплијени, али и он изгуби више од 1000 људи (**), те тако с већом штетом него ли добитком врати се у Скадар.

Сјајне побједе, које је руска војска и на суху и на мору одржала над Турцима, принуде најпослије порту, те 1774 године 10 јулија закључи мир у селу названом Кучук-Кајнарџи, недалеко од Силистрије. У овом миру порта се обвезала: признати за независне Татаре кримске, бу-

---

(*) О Шћепану Малом печатано је и у Грлици за 1836 год. стр. 55-59; а ово садашње узето је нешто из извјестија, која су о њему Млечићи из Котора свом дужду достављали, а нешто из Записки кн. Ј. В. Долгорукога. Дакле ово садашње основано је на истини, а она је у историји главна ствар.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 59-60.

џачке (у Бесарабији) и кубанске; уступити Русији Азов, Керч, Јеникале и Кинбурн; допустити руским трговачкима лађама пролазак из Црнога мора у Средиземно; дати руским поданицима да у Турској уживају сва права они народа, који су највећма покровитељствовани; даровати свеопште опроштење њој подвласним Грцима и Славенима; признавати право руског покровитељства над христијанском вјером и ове црквама у Турској; владати с кротошћу у Молдавији и Влашкој; не мијешати се у дјела пољске државе; признати руске цареве за императоре или падишахе и платити Русији за војене трошкове 4,500,000 рубаља. — С овим миром, који се зове кајнарџијски, не само Русија, него и све христијанство у Турској добили су много; па ако Црногорци и нису ништа поособ за себе добили, а они се задовољавају и тим, што је свијету познато, да су и они у рату, који је тај мир донео, учествовали и задржали на својим границама у Арбанији и Херцеговини, па и у самој Босни Турке, да не иду против руске војске.

По смрти владике Саве, 1782 године, постао је за владаоца Црне Горе његов синовац, архимандрит Петар Петровић Његош (*). Он је, као што је споменуто, био у Русији с покојним владиком Василијем, а по смрти Шћепана Малог помагао је у народним дјелима свом стрицу, владики Сави, који би га још за свог живота био завладичио, само да је било томе згоде, јер владика Арсеније Пламенац, који је у то време још живио и у Црници сједио, није имао никакве способности за народног управитеља нужне, а при том био је тако слаб, да је и он у брзо послије владике Саве преставио се (**).

По жељи народа црногорског отправи се архи-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 60.
(**) С. Милутиновић. стр. 110.

мандрит Петар из свог отачаства 1782 године, да се гдје завладичи. Он је желио примити архипастирски жезал у Русији, но руски посланик у Бечу, кнез Голицин, не дадне му пасоша, те но најпослије пође у Карловце, гдје по предварителном допуштењу ћесара Јосифа II. митрополит Мојсеј Путник саборно посвети га за архијереја (*), а то је било 1784 год. 14 Окт.

Вративши се из Карловаца у Беч, ново постављени владика Петар мислио је, како би набавио неколико праха и олова, да понесе у Црну Гору, јер је чуо, да кани на њу ударити скадарски везир Махмут-паша, а као што га на оним крајевимм зову Карамахмут-паша Бушатлија (**). Овај је наслиједио везирство 1784 године по смрти свог оца, већ спомињатога Мехмед-паше. Као што је отац на много година пред своју смрт одметнуо се од султана, свог законитог господара, тако је син, докле год је живио, био противник порти и самовластан и независим господар, због чега је султан више пута, али узалуд шиљао на њега војску.

Не имајући новаца, а не могући без њи пожељено получити, владика Петар пише у Шклов у то време знаменитом и богатом Србину, генералу Симеону Зорићу, с којим се још отпре у Русији познавао, и јавивши му своју нужду и свог народа опасност, замоли га за новчану помоћ. Зорић му на то одговори, до дође к њему у Шклов, те ће по могућству помоћи му. Пун радости похити владика свом санароднику и давнашњем знанцу; но пошто проведе код њега узалуд неколика мјесеца, не нашавши никакве помоћи (***), отиде у Петербург, у надежди да ће без сумње наћи помоћ код славне царице Јека-

(*) С. Милутиновић, стр. 110.
(**) С. Милутиновић, стр. 111.
(***) С. Милутиновић, стр. 111.

терине II. По несрећи ни ту не нађе владика што је желио, већ га снађе чему се није надао! По заповиједи ћудљивог љубимца среће, кнеза Потемкина, који је у омразк с генералом Зорићем живио, и с њега, по свједочби С. Милутиновића, на све Србље мрзио, буде владика принуђен изићи у 24 сата из Петербурга и Русију на вијеки оставити.

С владиком био је у Петербургу и његов секретар, римскога закона свештеник. у то време својом науком, а доцније својом несрећом познати дон Франо Долчи. Овом је Потемкин говорио, да остане у Русији, гдје ће својим просвјештеним умом учинити себи срећу; но Долчи на ласкаво предложење одговори Потемкину смјело: „Желите ли мени среће? учините добра владики црногорском, па ето мени одма среће.“ На то Потемкин не хтједне одговорити ништа, већ слегне раменима.

Док је владика по свијету лшао и помоћи узалуд тражио, међу тим роди се смутња у Црној Гори; главари умјесто да држе слогу и ред у народу, помрзе се и позаваћају међу собом. Скадарски везир Махмут-паша знао је добро за ту неслогу главара, знао је, да је земља остала од давно без свог господара, па ту згоду употреби на своју ползу. Године 1785 он дигне из подручне му Арбаније војску, те с њом пређе преко љешанске и ријечке нахије и у јунију мјесецу дође на поље Цетиње, гдје манастир похара и запали. Тако је исто похарао и попалио у катунској нахији племена: Чево, Велестово, Бјелице, Ћеклиће и Бјелоше, а од Његуша узео је 1700 дуката глобе (*). О овом свом доласку у Црну Гору извјестио је Махмут-паша управитеља которског а овај опет њега у име млетачке републике поздрави том побједом и на његово искање пошље му неколико хране на Цетиње за војску.

(*) Грлица, 1836 год. стр. 60.

Послије неколико дана крене везир војску с поља цетињског и с њом преко Ловћена сиђе у млетачку државу, те у Брајићима преноћи и неколико колиба запали, а сутра-дан окрене преко Паштровића, па пошто у њима учини доста квара и зла житељима, од који многи су морали и у Будву бјежати, врати се опет у Арбанију (*), не бојећи се ни освете млетачке, ни гњева султанова за пакост учињену Брајићима и Паштровићима.

Говори се, да су три-четири црногорска главара, Бог их клео! и довели у Црну Гору скадарског везира (**), који је више од половине ње под своју власт притиснуо (***).

У таковом жалосном стању нашао је владика Петар Црну Гору, кад се у њу у јесен 1786 године вратио. Нови владика морао је узети на себе труд готово онакав исти, као што је и владика Данил, па и показао се да је достојан продужитељ дјела свог славнога претка.

У самом почетку свога повратка у Црну Гору владика Петар употребио је читаву годину дана и више, да изнова пробуди слогу и јединство у својим земљацима; он је дневи и ноћи ишао редом кроз сва племена и братства и главаре скупљао, укоравајући их за неслогу, што су се без нужде, без боја и без крви срамотно упустили и једном бунтовном везиру, заклетом непријатељу вјере христијанске, подложили, учећи их у исто време да одреку данак и подложност Турцима, па да се сложе, задавши један другом вјеру, да се издати неће, и да се приготове на бој за слободу и независност свога отачаства, ако би опет на њи ударили Турци. Народ је свога владику љубио и послушао, па одрекавши Тур-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 60.
(**) Грлица, 1836 год. стр. 60.
(***) С. Милутиновић, стр. 112.

цима подложност и покорност, прогласе своје отачаство изнова слободним; а владика оправи цркву и манастир, што је Бушатлија запалио. Тако се обнови опет и славно и свијетло подигне српски Израиљ (*).

Састанак Јекатерине велике с ћесаром Јосифом II у Херсону (1787) смутио је јако Турке. Диван мислио је, да је на том састанку уговорено било истиснути Турке из Европе, па у њој подићи ново грчко царство, давши га једном од унука Јекатеринини, и начинити од Молдавије, Влашке и Бугарске независну државу под именом Дакије, а остале турске земље саставити с Аустријом. Нашавши се том мисли увређен, а при том и подговорен од енглескога двора, султан Абдул-Хамид ријеши се предупредити опасност, те објави Русији војну (13 августа); а Аустрија, као руска сајузница, опет од своје стране огласи рат порти (1788 год. 25 јан.). Оба сајузна христијанска двора одреде послати своје људе у Црну Гору, да наговоре Црногорце заратити се с пограничнима Турцима и тим још већма развући турску силу. По томе у мјесецу мају 1788 дође у Црну Гору аустријски мајор, Филип Вукасовић, са својим другом Лудвиком Пернетом и с 400 војника, донесавши са собом новаца (око 100,000 дуката), хране, нешто џебане и грамату од ћесара Јосифа II, писану речене 1788 године 17 априла (**).

У поменутој грамати објављује цар Јосиф, да је његова намјера избавити народе од тиранства турске власти, поставити их у христијанску слободу и учинити их учесницима свију они достојанства, преимућства и слобода, које мирно и спокојно уживају срећни житељи његова царства, препоручујући Црногорцима, да вишеречене офи-

---

(*) С. Милутиновић, стр. 111—112.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 60—61.

цирє, Вукасовића и Пернета, лијепо дочекају, да им вјерују све што им они у име његово предлагали буду, да им у свему чине на руку и помоћ даду (*).

Црногорци, желећи пружити руку помоћи оближњој својој браћи христијанима да се ослободе од мусломанскога јарма, под којим од давна пиште, и мислећи, да ће том приликом и границе Црне Горе раширити се, обећају Вукасовићу, да су готови за таково богоугодно дјело крв своју, а још више непријатељску проливати. Напротив владики Петру није никако у вољи било упуштати се у рат с Турцима, једно зато, што од Русије још није имао никаква позива на ту борбу, а друго и зато, што се није од тог рата надао никаквој користи за Црну Гору. Док се владика затезао пристати на позивање ћесара Јосифа, у том дође извјестије од рускога посланика код млетачке републике, Александра Мордвинова, да Русија у договору с Аустријом почиње рат против Турака. Одма за тим дође и полковник Тутолмин, донесавши како грамату од царице Јекатерине, која позиваше Црногорце у помоћ против Турака, тако и писмо од генерала Заборовскога, писано 11 маја 1788 године. Због важни послова Заборовски остане на неопредијељено време у Петербургу, а царску грамату и панагију, коју је по њему царица шиљала владики, отправи по полковнику Тутолмину. Та панагија послана је, као знак божијег благослова, да се почиње рат за славу његова светог имена и за обрану вјере и отачаства (**).

Примивши грамату од руске царице и панагију, владика и сви главари у име свега народа црногорскога даду ријеч Тутолмину, да ће они

(*) Грлица, 1836 год. стр. 61—63.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 63–64. С. Милутиновић стр. 115—118.

драговољно, у колико су кадри, војевати против општега христијанству непријатеља. Пошто Тутолмин види, да је дјело, које је њему било наложено, извршио као што треба, онда препоручи народу Вукасовића, да га у свему слушају, а он се врати у своје отачаство (*). Ево како поменута царска грамата у преводу гласи:

„Божіомъ милости Мы Екатерина Друга Императрица и самодржица свероссійска и пр. и пр. и пр.

„Преосвештенима митрополитима и осталима архијерејима и свему духовенству, благороднима, почтенима и нама љубезновјернима, управитељима, поглаварима, војводама, кнезовима, племићима (дворјанима) и свима грађанима славни и храбри Црногораца и остали њима једноплемени народа наше императорско благоволење и милост.

„Већ вам је познато, каквим је вјероломним и дрзновеним начином непримирими непријатељ крста господња опет изазвао нас на бој, и да смо ми опет принуђени нашли се на обрану цркве православне и за осветy увређеног достојанства царске круне наше, кренути на њега по суху и по мору војску.

„У очекивању докле флота наша и на њој одређена војска под главном заповијести нашег адмирала Грејга (**) стигне у средиземно море и у оближња тамо мјеста, да сатре непријатеља нашега, те да избави народе христијанске испод јарма пексијанскога и да обезбиједи слободу и

(*) Грлица, 1836 год. стр. 64.

(**) Због рата, који је те исте 1788 године шведски краљ Густав III на подстицање енглеског министарства објавио Јекатерини и ударио на руску чест Финландије, а својом флотом у финском заливу задавао страх и самом Петербургу, нити је у средиземно море дошао с флотом Грејг, ни опамо, куд је одређен био, Заборовски.

безопасност они, који храбросћу од својн предака наслијеђеном и сад једнако отпор дају варварима, отправили смо ми по суху у Италију нашега генерал-лејтнанта Заборовскога, снабдјевши га нашим вјеродавним писмом и настављењем, не само да приготови све што је нужно за нашу војску, већ и да разбере прозбе и жеље народа христијански на тима крајевима, па да им те колико је год могуће испуни и њи да утјеши.

„Храбри Црногораца и остали њима једноплемени народа усрдност к вјери православној и привржености к рускима самодршцима, који са свим својим царством исповиједају ту исту вјеру, познате су свему свијету, особито од времена бесмртно-славног императора Петра Великога. Освједочени будући о таковима склоностима речени народа, наложили смо поменутом генерал-лејтнанту, да се с вама договори и да вас увјери о нашој царској милости и благовољењу к свима вама, па ако вјера, коју невјерници срамоте, ако слобода, којој они прете и њу угњетавају, ако безопасност и тишина, које они повређују, удахну у вас ревност, да заједно с нама учествујете у рату против непријатеља имена христијанског, онда о начину наоружања и о помоћи, која вам је у том случају нужна, он ће с вама споразумјети се, па вјерујте му што вам рекне и будите увјерени зацијело, да ћемо ми свагда на памети имати старати се да вас обезбиједимо, колико је год могуће; а оне, који за опште добро покажу одличну усрдност и храброст, не ћемо пропустити нашом царском милосћу и наградом одликовати. Богу свемогућему у свима благима намјерама препоручујући вас, остајемо вам нашом царском милости свагда благонаклоњени. Дано у престолном нашем граду Светога Петра марта 14. године 1788, а нашег владања 26-те године. (М.П.) Јекатерина с. р. Граф Иван Остерман с. р.“

Још први дана свог доласка у Црну Гору Вукасовић отправио је свог друга Пернета у Скадар, не би ли како наговорио Махмут-пашу, везира скадарскога, да и он помогне Аустрији против султана. Показавши се везир на то склоњен, Вукасовић брже боље даде о том извјестије бечком двору, а овај без одлагања пошље Брујарда с многима скупоцјенима даровима и 50,000 дуката Махмут-паши. Кад је Брујард приспио у Црну Гору, савјетовали су њега и владика и многи главари црногорски, да се прође пријатељства с везиром Бушатлијом, који, као Турчин, не ће никад ступити у сајуз с христијанима против султана; но Брујард не хтједне тај савјет уважити, већ с капетаном Пернетом, с лајтнантом Шенпфлугом и с Дебељом, калуђером од нашег закона, отиде у Скадар. Везир дочека весело и дивно ћесаровце, на њиов предложени му сајуз пристане и утврди га писмено, потом даде им неке дарове, а за ћесара Јосифа једну дугу пушку и двије леденице (мале пушке оковане сребром), а ћесаровци опет од своје стране предаду њему са собом донесене дарове и 50,000 дуката. Брујард и дружина му крену 9 га јунија из Скадра, но кад буду близу Сеоца на скадарском језеру, недалеко од Црнице, ту их пристигну Турци и по заповиједи везировој све до једнога потуку, па им главе поодсијецају и донесу заједно с хаљинама, писмима и даровима Махмут-паши у Скадар (*).

На тај начин остане од господе аустријске у Црној Гори сам Вукасовић. Владика није могао никако да се с њим сложи, па с неколико главара црногорски уклони се на Стањевиће, а Вукасовић остане на Цетињу готово као господар народни.

(*) С. Милутиновић, стр. 115. — Geschichte des Fürstenthums Montenegro, von A. Andrić, стр. 58-59.

Желио је Вукасовић наговорити не само Црногорце, него и Брђане (који су тада држали се скадарског везира, самовласног Махмут-паше, срећног противника порте отоманске, и с њим заједно против султана ратовали), да час пре ударе на Турке, но у том не послужи га срећа. Истина било је много Црногораца, који су његове заповиједи радо слушали и испуњавали, а било их је, но до душе мало, који су слабо и марили за њега; али Брђани чујући, да он с владиком није у слоги, једногласно рекну, да они неће ни једног јединог фишека изгорити на Турке, докле год их на оружје не позове владика својим писмом. По томе Вукасовић 14 јунија пошље владики на Стањевиће писмо овако гласеће: „Будући ви још доћи неморете, а вријеме се приближује да с помоћи бога напријед мислимо, тако налазим за добро и молим понизно, да бисте се достојали написати једну књигу у Црницу, другу у ријечку, трећу у катунску, а четврту у љешанску нахију, а једну на Острог игуману и Брђаном, Пјешивцима и свим Херцеговцима, како су ова два двора уједно и како росински двор даје на разум сваком крштену човиеку, да се за своје добро дигну и удариду на злотвора, то ће вного помоћи и вама поштења при обадва двора учинити; јере пук мисли, да сте ви противу двора аустријанског и нама непријатељ, а када то виде, битће све другачије, а видитће бог и дворови, да није онако, како наши злотвори жуде. Ја ту милошћу понизно молим, и уздам се по истом књигоноши такове књиге задобити; ма да буду мухури на књиге, које ћу ја сваку на своје мјесто послати. Препоручам се“ (*) и т. д.

Владика учини по жељи Вукасовићу, те му достави искана писма, која овај са својима уједи-

(*) Ово писмо латинским писменима писао је Вукасовић својом руком.

но разашље по свој Црној Гори и у Брда. У Бјелопавлиће острошком игумну Јосифу Бошковићу писао је Вукасовић овако: „Моја несрећа ми потврђе, да си ми како прави пријатељ истину зборио, ема свакојако да ћаше мој покојни друг мене слушат, не би ово догодило се, ема хвала је богу. Но сад или већ никад, оче, напути Брђане да сијеку Турке: Божа ти вјера, бити ће за њих боље, јере пријевара није А како свега, фала богу, доста имам, да се сједине Црногорци и Брђани, сав христијанлук би к нама окренуо и све бисмо с помоћи бога учинили . . Саде, оче, мореш посве срећан и честит твоје данке учинити; јере, божа ти вјера, све што себи желим, то ћу тебе учинити, само не упусти ову згоду, но ако мош, утврди и један дан да упремо на Спуж, али Подгорицу; ако ли ладе Бог да узмемо, теби ће бит сто цекинах, а Брђаном велик дар. Тко ми донесе главу Мећикукића (тако се звао презименом заповједник од града Спужа), иматће другијех сто цекинах, а теби и тако дар велик. Учини, како те бог учи, и дај ми одговора“ (*). — А Пиперима у писму вели: „Видјет можете из књиге гда владике Петра слогу и јединство двијех најсилнијех дворовах (**) и силу, коју од бога и истијех дворовах свакоме, који у Христа вјерује, ова два двора шиљу, брез онога што сте разумјели, да ја, фала богу, од честите круне ћесарске досле свега доста донио јесам. Ово и још сто путах оволико бит ће онијех, који буду вјерно бога и ова два двора служит, који дворови за ваша одкупљенија не маре благо похарчит и својијех судитах (т. ј. поданика) крв пролит. Даклен, витезови, ево згоде, која нити је била, ни-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 67-68.

(**) Још у Грлици ја сам ово поправио, као што се говори у Црној Гори; а у оригиналу стоји: „двијех најсилнијаго двора.“

ти ће бити док свијет буде. Ово благо, које имам, мислим свијем вјернијем једнако дијелити, божа ви вјера, а који гођ буде бољи јунак, имаће бољи дио. Ви сте досле турској вјери силом доста помоћи дали, еле немојте саде без невоље, но се дижте да ископамо скот барбарски; то ми јутрос ласно учинит можемо, кад Турци помоћи не имаду, а ми, фала богу, свега доста имамо, а веће нас је но Тураках. А не мислите, божа ви вјера, да је пријевара: ја док сам жив оставит вас не ћу; а кад буде мир, учинитће за вас тврди мир, како и за себе, ова два царства. Устајте, ако ћете себи добра, да ви дам што и друзијем. Гледајте да се не будете кајат, а Бог ви у помоћ" (*).

Црногорци и Брђани, примивши писма од владике и од Вукасовића и добивши од овог посљедњег цебане, хране и нешто новаца, изиђу на границу Арбаније, те затворе Турке у градове. На то одма и скадарски везир дигне нешто војске и удари на племе Пипере, но овима дотрчи помоћ, понајвише из Куча, те везир послије јаког боја повуче се разбијен у град Спуж. Ту он постоји неколика дана, па оставивши војске, колико је нужно за обрану тога града, врати се у Скадар. У том изиђе неколико турске војске од Херцеговине на границу према Пјешивцима и Бјелопавлићима, и тим се облакша Арбанији. Вукасовићу донесе глас на Цетиње неки поп Гојко Пипер, да Бјелопавлићи намјеравају предати се Турцима и да би ови могли доћи и до Цетиња лако. Тај глас узнемири јако и забуни Вукасовића, па у тој забуни напише и пошље на Станјевиће владики ово писмо: „Ви знате, у каквом сте ме перикулу (т. ј. опасности) овде пустили,

(*) Грлица, 1836 год. стр. 68-69. Ова два писма Бјелопавлићима и Пиперима написана су такођер руком Вукасовића, но српском азбуком.

да уздишем дан и ноћ, кад ћу вас видјет. А ето иде к вама један калуђер, који, мени се чини, од некуд је послат. За бога, господине, не стојте, него ту господу — коју ја поздрављам — амо водите, да се договоримо и да чинимо што се може. Ја и ово оволико душа висим се о вашој души и поштењу и обећујем од стране нашега двора, да ће вам ваш труд и мука надарена и плаћена бити. Зато бога ради! ходите амо, и ако тај калуђер што зна, немојте од мене тајит; ја се у вас уздам и на вас се путтам" (*).

На ову молбу Вукасовића владика с оно неколико што је код њега било главара црногорски крене се са Стањевића на Цетиње, а одатле с Вукасовићем заједно отиде у Бјелопавлиће. Црногорци и Брђани овеселе се доласку свога владике, па уједно с оно што је било аустријске војске опсаде Спуж и стану на њега ударити; но не имајући ни топова, нити и какве справе, чим се градови узимају, не могну му ништа учинити (**). Тако је стајао Спуж више дана у опсади, од куда су Турци неколика пута излетали и кушали одбити опсаду, но сваки пут са својом штетом морали су опет уњ затворити се.

Пошто Вукасовић види, да се не може узети ни Спуж, а камо ли остали у Арбанији и Херцеговини градови, а при том дознавши, да Латини у Арбанији не ће да пристану с њим, да руска флота не долази у средиземно море и да војска ни аустријска ни руска не чини још никаква успјеха, а он науми понајлакше и вјешто изићи из Црне Горе, па дигне опсаду од Спужа, те пође са својом војском на Ловћен, као одмора ради.

(*) И ово писмо латинским писменима писао је својом руком Вукасовић. Сва вишенаведена и уз њи разна друга писма његова у оригиналу су и хране се у избраној архиви на Цетињу.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 69.

Ту је он провео десетак дана, док му се војска опоравила, па на концу августа мјесеца, узевши ноћ на главу и неколико Црногораца са собом, крене војску и сиђе у Котор а одатле послије навезе се на море и пође од куд је и дошао (*).

Док је Вукасовић још у Црној Гори био, долазио је у њу и руски потполковник граф Марко Ивелић, родом Србин из Рисна, и донео је печатане манифесте, у којима је царица Јекатерина позивала „све Србље, Црногорце и остале житеље славнога народа славенскога", да се дижу на оружје против Турака. Сљедујуће 1789 године писао је Ивелић из Рисна житељима села Требјесе, да ударе на град Оногошт и да га разоре. Требјешани врло радо на то пристану, али како нису кадри били сами то извршити, тако на њиову молбу пошаље им владика у помоћ под губернатором Јоком Радонићем 2000 Црногораца и Брђана, који 17 августа пред само вече приближе се к Требјеси. Опазивши сутра-дан ту војску, Никшићи (Оногоштани) затворе се у град; но кад виде, да ту неима војске руске, него да су само Србљи, онда они изиђу из града и ударе на Требјешане и на Црногорце и Брђане, који бијући се и закриљујући међу собом жене, дјецу и нешто стоке требјешке, измакну се на црногорску границу у Пјешивце. Пошто се растави тај бој, Турци се врате и запале Требјесу, а Требјешани, 35 породица, остану најпре у пјешивачким селима Стубици и Повији, а послије од тјескобе разиђу се по Бјелопавлићима код своји рођака и пријатеља (**).

Још од како је Вукасовић отишао из Црне Горе, владика је једнако мислио, како би, док су сајузни дворови у рату са султаном, набавио џебане, којом би могао не само бранити своју

(*) Грлица, 1836 год. стр. 69.
(**) Казивање стари Требјешана, стр. 31—33.

земљу од Турака, него ако се згодна прилика покаже, и на њи ударати. Он се надао, да ће најпре ћесар Јосиф помоћи Црногорцима у џебани, па ради тога године 1790 отправи у Беч неколика главара црногорска и даде им за савјетника и руководитеља у томе свог секретара абата Долчи; но док су они тамо дошли, Јосиф је већ био преселио се у вјечност, а на његово мјесто за цара постао је брат му, Леополд II. Блага душа овога монарха смилује се на црногорски народ и утјешни га, заповједивши, да се у Црну Гору без паре и динара достави довољна количина муниције. Ту је муницију поменуте 1790 године 1 јулија н. ст. упутио по једној лађи из Тријеста генерал мајор Дон-Карло Јозепе од Хенци (?), командант аустријскога приморја, пропративши је својим писмом, управљеним на владику, на главаре и на сав народ црногорски и брдски.

Поменуто писмо у изводу овако гласи: „Његово величаство ћесар Леополд други, мој пресвијетли господар, уваживши представљење, које су господа губернатор Радонић и сердар Пламенац из Црне Горе у име ваше поднели предименованом његовом величаству, да би смиловао се дати вам нужну помоћ, како за обрану вашу личну, тако и да можете штету наносити општему непријатељу и гонитељу христијанства, благоволио је премилостиво ријешити, да вам се међу тим достави разне муниције, која вам се данас по једној лађи, пропраћена царским кутером, и отправља, т. ј. 31725 литара дебели млетачки барута, 63609½ литара олова, 137.000 комада кремења, 315 риса (ризми) хартије за фишеке, 2 топа с лафетима и са свом осталом њиовом оправом и 300 дуката за кирију, што ће се све пренети од мора до ваш:га мјеста Ову муницију ви ћете по разлики нужде тако раздијелити међу ваше двије провинције, Црну Гору и Брда, и у племена, да је сви доста имаду и да сви сло-

жно кадри буду разбити силе непријатељске. За ову царску милост ја се надам, да ћете ви сви показати се благодарни и вјерни пресвијетлом ћесару и да ћете дјелом засвједочити, да заслужујете добити од високог његовог покровитељства и веће помоћи и вниманија унапред. — Почем право добро свију ти храбри народа не зависи само од помоћи, него и од вашега јединства и слоге, па у то уздајући се и даје вам се ова помоћ, а ту слогу и јединство најбоље ће вам знати улити у ваша срца ваш митрополит и остали ваши главари.“ (*)

Ову џебану чувао је добро и штедио владика; он је знао, да су Црногорци не једном страдали само због тога, што нису имали довољно џебане, па је од ње сад издавао колико је нужно било, да Црногорци и Брђани чувају своје границе, на које свакако нису ни усуђивали се ударати околни Турци, али нису смјели ни поћи никуд на другу страну.

У течају овог руско-аустријског рата против Турака ови посљедњи изгубили су многе градове. Руси су покорили Очаков, Акерман, Бендер и Исмаил. У овом посљедњем граду многа је крв проливена; готово 25,000 Турака пало је мртви од освете побједитеља; читави осам дана требало је да се мртваци укопају. И Аустријанци такођер одржали су сјајне побједе, освојиши не само у Крајини босанској Дубицу, Нови и Градишку, већ и Биоград с већом чести Србије, гдје су им од велике помоћи били тамошњи Срби, које је ћесар Јосиф позвао на оружје. По својој прилици овда би Турци истиснути из Европе били, да није томе на пут стала прерана смрт ћесара Јосифа II и пакост енглескога министарства, које је наговорило шведскога краља отво-

(*) И ово писмо у два ексемплара налази се у избраној архиви на Цетињу.

рити рат Русији. Због смутња у Нидерланду ћесар Леополд II поспјеши свршити рат с Турцима и већ 24 јулија 1791 године закључи мир у Свиштову с портом, којој поврати Биоград и све остале освојене земље, осим старе Оршаве, и уговорено буде, да се свима Србима, који су против султана устали на оружје, опрости. Царица Јекатерина, изгубивши у ћесару Леополду свог снажног сајузника и побојавши се Енглеске, Прусије и Пољске, које су се против ње на обрану порте оружале биле, пристане такођер да се учини мир с Турцима. Предварителни договори о том буду потписани у Галацу 1 августа, а мир утврђен у Јашу 29 дек. вишеречене 1791 године. Рат овај тим се за Русију свршио, да је она послије велики жртви једва одржала у својој власти пређашња завојевања и с муком к њима придружила само један Очаков, који је стао Руса читаве армаде.

Послије овога рата имао је владика још једно искати и искао је 1792 године од аустријског правитељства, да наплати 6480 форинти сребром, што је издао стражанима, који су џебану, од како је у Црну Гору дошла, чували. На препоруку његову то му наплати врсни генерал-мајор Паулић, који му о том 13 Окт. н. ст. овако пише: „Примивши с радошћу поштено вашега пресвијетлога господства писмо од 12 јунија, ја сам одма предао посао у канцеларију војену, али због велики послова који су слѣдовали по смрти покојнога ћесара (Леополда II) и због рата францускога није се могло пре ништа свршити. — Речено ми је, да онај муницион, што га још има код вас, сасвим се вама предаје и дарива за потребе, које би вам од њега могле бити, па зато се и оставља вама; а ја од моје стране савјетујем, да га за вашу потребу сачувате, тко зна да вам он брзо не устреба. Од овога пак двора не може се никакав трошак унапред више плаћати

на стражане, које бисте да га чува ставили; то ваше пресвијетло господство по себи разумијева, да у време мира то не може бити и да та стража на рачун овога двора није се могла од онога времена бројити, од кад је мир учињен; при свем том премилостиви ћесар (Франц II, доцније назван I), на упут мој и канцеларије војене, одмах је заповједио, имајући призрење на ваше пресвијетло господство, да вам се одмах плати из касе војничке прорачуњени 6480 форинти за све трошкове, а да се ти новци дигну, повео сам јучер вашег синовца Ивановића у касу војничку, гдје је он на вашу квиту исте новце потпуно примио. Ја желим, да ваше пресвијетло господство тим у ово време задовољите се, а вашу муку, скрб и труд тко може платити? то ваља како ваше господство, тако и многи други вредни људи да ставите на рачун среће, која у овом посљедњем турском рату није нам хтјела добра. Али поред свега тога ја се не сумњам ни мало, да ваше пресвијетло господство своју добру вољу и склоњено срце овоме двору, као и мени своје мило пријатељство и љубав, промијенити не ће, јер не ћемо вавијек бити худе среће" (*).

На двије године пошто је Требјеса разорена, Требјешани преселе се из Бјелопавлића у доњу Морачу. К њима је ту дошао из Србије, из манастира Студенице, рођак њихов, архимандрит Авксентије Шундић. Пошто се Требјешанима и ту не свиди стајати, а они 1792 године предигну се одатле у горњу Морачу међу Ускоке, на границу дробњачке земље, па у тој новој својој домовини подијеле с Ускоцима земљу Љевишта и на њој начине куће, а сердар Малиша Буњић (којега је владика Петар засердарио и који се послије прозвао Мина Лазаревић), као главар њихов,

---

(*) Ово и уз њега још два писма генерала Паулића налазе се у избраној архиви на Цетињу.

имао је кулу на Чепића Главици, гдје је послије било главно зборно мјесто свију Горњоморачана и Ускока. Ту је Требјешанима добро било, јер су имали за ливаде планину Јаворје, а за пасиште планину Лолу. К њима су ту ускакали многи храбри јунаци како из Херцеговине, тако и из Босне, међу којима је врло гласит био Гаврило Шибалија, родом из Дробњака (*).

Свагда су у страху били колашински и никшићски Турци од ускока, па пошто се ови јако умноже, онда они уговоре ударити на Морачу и до темеља истребити их. Сав христијанлук под морање и сви Турци, који су само могли носити оружје, дођу на Морачу да учине што су наумили. Војске је турске у десеторо више било, него Морачана и ускока, на које је она ишла. Ползујући се мраком ноћи и великом тамом јутра, а највише услугом неког морачког одметника, Турци се полако привуку к селима. Опазивши их стража морачка и ускочка, не смједне ни пушке избацити против толике силе, и једва даде знати о њој у села. Дан 30 јулија 1795 године био је свједоком ужасног пожара. Не само куће, већ и колибе савијаче све попале Турци. Кад послије пожара, весеља и шемлука Турци с пљачком и робљем почну издизати уз планине, онда двојица од наши, угледавши их, почну по шуми дозивати и слободити један другог и ускоке. Шума и планина удвојавали су јуначко кликовање и додавали му братски одговор. Но од свију ускока и Морачана, који су се сабрали, није више од 30 људи доспјело на једно тијесно ждрело, куда је ваљало да прођу Турци. Кроз ове Термопиле морачке шака људи витешки је пропратила своје старе пријатеље и незване госте. Овдје су стотине турске војске бјежале од десеторице Срба. Послије боја овога 37 глава ускоци и Морачани до-

---

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 35-40.

нели су на Чепића Главицу. Осим тога у течају године дана и више налазили су много мртви тјелеса турски у морачкој планини Врагодолу. Рањени Турака, који су с јадом и чемером једва издрли из боја на Морачи, било је у троје више, него убити. Од Морачана и ускока погинуло је само 5 људи (*)

Гордошћу надувени везир скадарски Махмут-паша није могао никако трпјети да с Црном Гором остану опет сајединьена она Брда, која је он недавно, више митом него силом, знао себи потчинити, па почне свакојака средства лијепим начином употребљавати, не би ли их наново себи примамио и потчинио; но кад види, да му је тим начином суједан труд, а он науми силом постићи своју цијел, па у прољеће 1796 године почне купити војску, не дајући на глас, куда ће с њом. Нагађајући, неки су говорили, да он намјерава с том војском ударити на Црну Гору, а други су казивали, да не ће, него на Брда. Како чује владика Петар о том, а он 28 маја напише писмо везиру и замоли га, да му одговори, куд он мисли с том војском окренути, па ако је, вели, наумио ударити на Црну Гору или на Брда, да се прође сиротиње. На то Махмут-паша одговори, да он не купи много војске, нити ће с њом на Црну Гору, већ на Пипере и Бјелопавлиће, који су се осилили, те путове затвориште и градове турске забун учиниште, и препоручи владики, да им не даје помоћи, нити да их пусти бјежати у Црну Гору; јер ако им, вели, помогне, а он ће и њи и онога који им помоћ даде, ћерати *љутом Арбанијом* (**).

Кад владика види, да Махмут-паша збиља

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 43-45.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 70. — Ово и још једно писмо Махмут-пашино храни се у избраној архиви на Цетињу.

мисли ударити на Брда, а он му 10 јунија отпише овако: „Што ми пишеш, да Брђанима помоћ не дајем и да их не пуштам у Црну Гору, то ми немој говорити, што ми закон и моја душа не да учинити: Брђани су моја браћа, као и Црногорци; што ли кажеш твоју љуту Арбанију, ја видим, да се ти у твоју силу уздаш, али се сиомени, да је сила само у једнога Бога, којему се ми предајемо и молимо, да нам буде у помоћи. Знаш, колико си зла и срамоте Црногорцима учинио и како си ми цркву и манастир на Цетињу опалио и разорио, кад сам ја био на пут у Русију, пак и то бјех све заборавио, и за оно зло чинио сам ти добро, кад ти од цара бјеше мука дошла, и нијесам Црногорце пуштио да супроћ тебе иоћу. Сад те опет молим, проћи се сиротиње брцке, да се права крв не пролијева; ако ли не ћеш, хвала да је Богу! а ми ћемо се од твоје силе и напасти с помоћу божијом бранити, докле један тече“ (*).

На ово писмо не хтједне ни главе обратити Махмут-паша, већ одма почне кретати војску пут Подгорице, од куда је намјеравао напасти на Пипере и Бјелопавлиће, те да њи најпре освоји и похара, па да су му тим плећи сигурне, кад би на Црну Гору послије навојштио. Пипери и Бјелопавлићи пошљу хитно неколико своји старјешина к владики, да ишту од њега дебане и да га зову да им сад или икад дође у помоћ с војском. Кад ове старјешине дођу на Цетиње, владика сазове на скупштину главаре црногорске, који разабравши за јуначку невољу, договорно обећају се помагати својој браћи Брђанима, и то обећање потврде својом заклетвом и овим писмом:

„Ми сви главари и старјешине и вас збор

(*) Грлица, 1836 год. стр. 70-71. — Копија од овога и још од једнога писма, што је тада владика Петар писао везиру скадарском, налази се у избраној архиви на Цетињу.

(скупштина) од Црне Горе, будући на данашњи дан (20 јунија) сабрани на једно мјесто, а то чујући и видећи, да се Турци справљају и готове са свом силом и јакости супроћ нас и наше браће Брћанах, радећи и жудећи, по ваздашњему њихову лукавоме обичају и мрзости супроћ христијанства јавнијем или тајнијем начином, како би нас разурили и у вјечно поданство и невољу подложили. Зато разбирајући и мислећи на све оне несреће, које су се славено-српскоме роду нашему од издаје и неслоге догодиле, сви једнокупно рекосмо и одлучисмо и темељито, заклетвом утврдисмо, цјелујући часни и животворешти крст Христа Господа и Спаситеља нашега и свето евангелије, да хоћемо сви супроћ општега христијанскога непријатеља за православну вјеру и за свети закон и за нашу предрагу слободу и вољност нашу и за љубезно отачаство, за своје цркве и манастире и за жене и дјецу нашу војевати и трудити се са свом снагом и крјепошћу, да би не допустили на себе и на послеђње наше тешки и жестоки јарам агарјански, од којега смо се до садашњег времена, с превисоком помоћи свесилнога Бога, по изгледу и примјеру блаженопочившијех родитељах и прародитељах нашијех, оружјем својијем бранили од времена и разорења нашега српскога царства. и потом од доба посљеђњега принципа и господара нашега Ивана Црнојевића. И како се праведно и истинито заклињемо, тако нам у свачему Бог помогао. Амин, амин, амин" (*).

Сутра-дан послије те заклетве, владика отправи с брдскима старјешинама подоста ђебане, па за њима и он с неколико Црногораца крене се пут Бјелопавлића, те 25 јунија учини табор

(*) Грлица, 1836 год. стр. 72-73 — Оригинал овога писма храни се у избраној архиви на Цетињу.

на лијевој страни ријеке Зете, у мјесту названом Слатина. У мало дана окупи се ту војске, што Црногораца, што Брђана, око 8000 људи и разреде се по свом обичају на племена и барјаке, а међу тим Махмут-паша с 20,000 војске своје приближи се и смјести под главицом Височицом, више самог града Спужа, а далеко од владичина шатора 2 сата. За девет дана стајале су обадвије војске једна насупрам друге, а нису заметали боја. Паша је мислио, да српска мала војска, видећи његову силу, не ће смјети очекати га, и да ће он, не опаливши пушке, принудити Брђане да му се предаду; но кад види, да се у свом рачуну вара, а он 11 јулија отвори бој. Српска војска дочека Турке храбро, с њима јуначки потјера се по мејдану и пред само вече, послије јаког окршаја обрне их преко села Мартинића и у Спуж угна везира и с њим многе, а остали Турци побјегну даље. Тај дан пало је Црногораца и Брђана мртви 23, а рањени 26; Турака пак погинуло је главне господе ага и бегова 67, а остале војске до 1500 људи, осим многи рањени, а међу овима био је и Махмут-паша (*).

Послије красне ове над непријатељем одржане побједе владика је саставио један закон у 16 параграфа, који се односе највише на истребљење убијства и од туд произлазеће самовољне освете. На скупштини, која је 6 августа 1796 године на Цетињу држана, главари и старјешине од све Црне Горе и Брда једногласно и договорно у име свега народа приме тај закон и завјере се испуњавати све што је у њему написано.

Не прође много времена, а везир скадарски оздрави од ране, па желећи загладити срамоту своју и своје, по његовим ријечма, љуте Арбаније, с којом је кадар био отпор давати султановој

(*) Грлица, 1836 год. стр. 73-74, а има и пјесна о томе боју.

сили, опет скупи што је највише могао војске, до 30,000 људи, и те исте 1796 године први дана септ. мјесеца изиђе с њом у Зету на Дољане, како би одатле могао преко љешанске нахије продрети на Цетиње, као што је то негда пре чинио. Кад владики дођу о том гласови, а он распише писма свуд по својој земљи, позивајући народ да се час пре дижу на оружје, те да се бране од непријатеља. На тај позив дође на Цетиње око 400 Катуњана, с којима владика 9 септ. крене се и то вече приспје на Вучји Студенац. У неколико дана ту му се још прикупи Катуњана до 4000 људи, а у том изиђе везир са својом војском на ријеку Ситницу у Љешкопољу. Брђани нису смјели доћи ни састати се с Катуњанима, јер су Бјелопавлићи мислили да ће везир ударити на њи, а Пипери су га очекивали на себе, као што је он доиста и био отправио од своје војске против једни и други по 2000 људи, да их тим омете, те да не могу дати помоћ војсци, која је с владиком. Кучи пак, нешто подмићени, а нешто заплашени од везира, нису помагали владики, већ Махмут паши (*).

Владика крене своју војску од Вучјега Студенца 22 септ. и намјести се код брда Бусовника. Ту он Црногорце поучи својим архипастирским словом, да не зажале умрети за православну вјеру и за слободу свог отачаства. По кратком времену иза тога удари једна колона турске војске на Крусе, село у љешанској нахији гдје је Љешњани с неколико Катуњана храбро дочекају и с њом потуку се; но не могавши турској сили одољети, повуку се натраг, а Турци пусте се палити и харати село. Међу тим удари друга колона под везиром на владичину војску, која је такођер морала мало уступити. Владика опет побуди своју војску и ободри на храброст марти-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 74-75.

нићском побједом и славом, која их сад још више очекује, ако надвладају Турке. На то Катуњани снажно навале на турску колону под везиром стојећу и узбију је, а у том прискочи и војска из ријечке и црничке нахије, те заједно с Љешњанима ударе на ону прву колону турску, што је палила и харала Крусе, и потисну је. Сједињивши се сад уједно сва црногорска војска, јуришти живо на Турке, који не бивши кадри ставити се у бојни ред, нададу бјежати, а Црногорци натисну се за њима, те их са свим разгрухају. У овом боју, који није трајао више од три сата, пало је мртви од турске стране њи до 2000 људи, а међу њима и сам везир Махмут паша Бушатлија, којега се глава, као трофеј побједе, и дан данашњи храни у манастиру на Цетињу. Од стране црногорске пало је мртви мало, свега 32 човјека (*).

Сјајна ова побједа јако је Турке заплашила, самосталност Црне Горе и Брда са свим је утврдила, храброст црногорског народа надалеко је по свијету разгласила, а мудрог владике заслуге орденом св. Александра Невског увјенчала је. Сва ова опет слава задобијена је цебаном, коју је ћесар Леополд II, као што је и пре казано, даровао Црногорцима, па тим даром он је оставио себи у народу црногорском вјечно-славни спомен, о чем и владика Петар II овако пише:

„Франца првог син велики
„И Вијене трономосне
„Владац збиљски по дјелима,
„Цар Леополд бесамртно

(*) Грлица, 1836 год. стр. 75-76, а има и о овом боју пјесна. — Пре неколико година слушао сам од људи, који су у овом боју били, да су Кучи, пошто су Турци почели узмицати, обрнули пушке на Махмут-пашу, те њега и његову тевабију поубијали, па да се од тога турска војска највећма и забунила.

„Живи славним спомињањем
„У народу црногорском
„За прах, што им даде исти
„У витешку њину муку,
„Којим силу те аждаје
„Од Бојане тихоносне
„Раскрхаше, посјекоше (*).

У западној Европи пламтио је рат, који је упирила француска револуција још 1792 године; старији ред ствари промјењивао се, државе су падале, а нове постајале. Бонапарте, љубимац побједе и среће, ком је суђено било да се по неком времену сав свијет од њега страши и да му се диви, године 1797 освоји Млетке и утамани републику; њена судбина имала је уплив и на подвласну њој Боку Которску, коју Французи те исте 1797 године по кампо-формијском уговору 5 окт. даду Аустрији (**).

Которани су од 1367 године налазили се под покровитељством унгарски краљева, но кад 1420 године падне сва Далмација под млетачку републику, онда и Которани, не имајући већ ни чем великом надати се од Мађара, поменуте 1420 године предаду се Млечићима својевољно и с овим између остали условијем: „Ако република млетачка ма због каквог политичног догађаја не буде кадра бранити Котор, а она да га не може ником другом ни уступити ни продати, већ да га остави у његовој старој слободи.“ Из овог узрока тешко је било Бокељима признати нову владу без њиовог сагласија. Главари од општина бокељски скупе се на договор, па не знајући на што ријешити се, пошљу искати савјета од владике црногорскога. Овај им одговори, да установе привремену управу земаљску и народну гвардију и да држе суд и поредак, па ако вас-

(*) Слободијада. стр. 175.
(**) Грлица, 1836 год. стр. 76.

крсне млетачка република, она им на томе не ће забавити; ако ли пак речена република не васкрсне, а они нека признају власт императора римскога, али под оним условијем, као што су негда признали власт млетачку. Бокељи тај савјет уваже, а Будвљани намоле истога владику, те међу њи дође и изберу га за свог привременог покровитеља, као што се види из овог с матице (оригинала) превода:

(М. П.) „У име Христово, амин. 1797 године јулија 14. дана

„Будва од давни времена била је потчињена аристократској млетачкој влади, којој се својевољно предала, и поред свију разни и тужни премјена ратни, остала је свагда вјерна. Сад, кад је њен владатељ већ одрекао се аристократске власти, град Будва са својима околинама на данашњи дан свечано, своје- и драго-вољно предајући се, предаје се његовом Ћ. к. величаству Францу II, краљу унгарском, чешком, хрватском, далматинском и пр. и пр. и пр., од којега милости царске проси и просећи нада се добити оне повластице, које је и пре уживала. А дотле, докле под покровитељство пресвијетлога Њ. Величаства примљена буде, изабира за свога покровитеља, заштитника и судију Петра Петровића, многославнога архиепископа и митрополита црногорскога (*).“

Ово писмо прочитано је у недјељни дан у саборној цркви с амвона, а потом у присуству многога народа предано је владики.

Већ 16 јулија приспје с флотом у Трогир генерал аустријски барон Рукавина и заузме сву Далмацију. Убрзо за тим дође и опуномоћени комисар аустријски, граф Рајмунд Турн, да заведе судове по аустријском начину у Далмацији. Ба-

(*) Грлица, 1836 год. стр. 76-78. — Овај акт храни се у изабраној архиви на Цетињу.

рон Рукавина писао је из Далмације неколика писма владики црногорском у Будву. Од ти писама довољно ће бити навести овдје неке уломке. Под датумом 1-га августа (н. ст.) писао је барон Рукавина владики овако: „Примивши једно писмо од стране мога двора за ваше превасходительство и извјестивши се о вашој племенитој привржености к мом премилостивом господару у стварима вама познатима, радујем се напред, што ћу имати задовољство саопштити вам, кад дођем у Боку, даља чуствовања његова величаства у призрењу они, која је ваше превасходительство посветило његовом величаству; међу тим ствари стоје добро у вашим свештеним рукама.“ У другом пак писму од 17 авг. генерал Рукавина вели: „Много ми је пријатно било вашег превасходительства писмо, које ми је предао преч. Стефан Вучетић (*). Будите увјерени ваше превасходительство, о мојој лојалности, да пред славни престол мог пресвијетлог господара ни једно друго лице не ће вам бити претпостављено...“; а у писму од 22 авг. ово су ријечи барона Рукавине: „Ваше превасходительство како својима племенитима дјелима у случају кад се предао народ будвљански његовом апостолском величаству, тако и тим. што су се свечано развили његови славни барјаци у том граду, задобили сте велику љубав и почитаније од свакога вјернога поданика његовог величаства нашег

(*) Стефан Вучетић, иначе Вукотић, родом је из Грбља у приморју бокељском. Он је врло млад запопио се, а по кратком времену за тим ступио је у монашески чин. Због своје велике привржености к руском двору морао је 1789 год. од млетачког правитељства уклонити се у Црну Гору. Њега је по неком времену владика црногорски произвео за архимандрита и као заступника свог и народног на разне стране пошиљао.

пресвијетлог господара, а још више од мене, ком је ваше превасходитељство облакшало најтежи посао, да се доврши заузеће све Боке“ (*).

Пошто виде Бокељи, да је за свагда пропала млетачка република и да су Аустријанци запремили војском сву Далмацију, а они пошљу своје депутате на Корчулу барону Рукавини, који 11 (н. ст. 22) августа дође у Котор, а потом и сву Боку војском заузме (**).

У окт. мјесецу појави се на дубровачким водама француска флота, којом је заповиједао генерал контра-адмирал Брис (Brueys). Овај отправи графу Турну, који се тада налазио на Росама, свог курира с наредбом, да Аустријанци час пре изиђу из Боке, и претећи, ако то не учине, да ће их он истиснути. У таковим незгодним околностима нашавши се, граф Турн обрати се к владики Петру и замоли га, „да он са својима храбрима Црногорцима не одрече дати снажну помоћ Боки против општега непријатеља и разорителя закона и најсветији друштвени веза, и да изволи преписку имати о тој важној и хитној ствари с његовим превасходитељством господином командантом Бради, или с најближим командантом.“ На свршетку свог писма граф Турн вели: „Како садашњу војску Њ. величаства, тако и ону која ће доћи, ја остављам препоручену отачаском побожном старању и мудром располагању вашега високопреосвештенства с надеждом на добар успјех.“

Ову надежду графа Турна потпуно оправдао је владика, коме он због тога у име свога цара поднесе на дар једну бурмутицу, пропративши је 27 окт. писмом својим, у ком између осталога ово пише: „За оно што сте изволили послати од-

---

(*) Ова писма чувају се у избраној архиви на Цетињу.

(**) Грлица, 1836 год. стр. 78.

ма ваше Црногорце у помоћ овом народу, коме су Французи претили формалним објављењем, да ће га као непријатеља покорити, допустите ваше високопреосвештенство, да вам ја у име његова величаства могу изјавити признателност, подносећи вам као мали спомен бурмутицу од порфира, коју је врло вјешта рука израдила, представљајућу у одвећ красном мозаику изворни храм Слоге у Риму, символ, који са свим приликује оном, што сте ви у садашњој згоди показали" (*).

Још кад је Русија 1791 године закључила мир с Турцима и Херцеговина опет остала турска, Требјешани наумили су, ако им могуће буде, преселити се из горње Мораче у Русију. Тим послом године 1794 отправе се архимандрит Авксентије и сердар Мина Лазаревић у Петербург, па дошавши тамо, 1795 године предаду двору, као депутати требјешки, једно прошеније и уз то препоручително писмо од владике црногорског. Из политични узрока одложи царица Јекатерина сеобу Требјешана на друго време, а њихове депутате награди новцем и обдари их, архимандрита брилијантним крстом, а сердара Мину златном медаљом, па и народу, који је исте депутате послао, да покаже јавни знак своје превисоке милости, обдари и владику Петра, као њиовог архипастира, панагијом скупоцјеним камењем украшеном и препоручи му преко графа И. Остермана, да Требјешанима по могућности помогне (**).

Требјешани проведу иза тога још једну го-

(*) И ова писма налазе се у избраној архиви на Цетињу. — Осим вишепоменутога дара добио је владика од аустријскога цара напрсни брилијантни крст с дивно израђеним златним ланцем и уз то један скупоцјени прстен, но које године и зашто тај дар причослан му је, то нисам могао ни из каква писма дознати.

(**) Казивање стари Требјешана, стр. 56-58.

дину у Морачи, но кад виде, да немају ни од кога помоћи, а они 1796 године, али без знања владике Петра, отправе опет свог сердара Мину у Русију, не би ли умолили царицу да допусти преселити се у њено царство не само њима и некима другима из турске, већ и осталима Морачанима, Кучима, Пиперима и Бјелопавлићима, као да би тобож била у Херцеговини и та мјеста, па да су из њи многе породице од зла турскога избјегле и населиле се у горњој Морачи. Кад сердар Мина дође у Петербург, а он заста не мјесто Јекатерине цара Павла I (који је ступио на престол 6 нов. 1796). Овај побожни монарх милостиво прими сердара, обдари га златном медаљом и прозбу морачки ускока уважи, као што о том свједочи с оригинала преведена сљедујућа грамата:

„Божијом милости Ми Павао Први, Император и Самодржац Свероспјски и пр. и пр. и пр.

„Благороднима и препочтенима старјешинама, кнезовима и војводама српскима и свој осталој господи духовнога и свјетскога чина, који су Херцеговину, своје отачаство, оставили, а сад живе у Морачама: Никшићима, Требјешанима, Кучима, Пиперима, Пивљанима, Дробњацима, Граховљанима, Бањанима, Ровчанима, Горњо- и Дољно-Морачанима, Бјелопавлићима и осталима наша императорска милост и благоволење.

„Писмо ваше на име блаженог спомена љубезне матере наше госпоје императрице Јекатерине Алексијевне, послано по депутату вашем сердару Мини Лазаревићу Никшићу Требјешанину од 23 јулија 1796 године, и прозбу, коју нам је предао исти сердар, нисмо изоставили ми примити с особитим нашим благоволењем. Ми узимамо искрено учешће у свему што се вас тиче, и усрдно желимо, да би вам свевишњи дао да се ваше стање поправи. Што се тиче допуштења, да се многе од ваши фамилија преселе у наше

царство, ми драговољно због једнакости вјере примићемо их под власт нашу, и чим настане удесно за то пресељавање време, не ћемо изоставити снабдјети посланика нашег у Бечу, а тако исто и пограничне војничке и грађанске поглаваре о свему, што за безопасно путовање ваше помоћи може. А ову нашу грамату примите за знак, који ће вас увјерити о поузданој к вама и свима народима вашима царској нашој милости и правом доброжелатељству.

„Дано у Павловску, 30 априла 1798 године, а нашег владања друге.

„ПАВАО с. р.“ (*).

Поред ове царске грамате предао је сердару Мини дјествителни статски савјетник Лашкарев 7 златни и 10 сребрни медаља с ликом његова величаства, да се по заповиједи царској раздаду одличнијима поглаварима и кнезовима херцеговачкима, и пропратио је те медаље својим писмом.

Пошто сердар Мина на свршетку 1798 године дође из Русије у Морачу, он покаже народу царску грамату и старјешинама преда медаље. Усхићен народ том царском милости, почну из свију Брда справљати се да се селе у Русију, и одма 200 фамилија приготове се за тај пут. Чувши о том владика Петар и бојећи се, да ће тим начином онејачати Брда, стане одвраћати Брђане од тог њиовог пута, у чему је и успио тако, да су тек 1804 године, и то само 22 фамилије Требјешана преселиле се у Русију, а од осталога народа не пође нико (**).

Послије друге и савршене побједе над везиром скадарским владика је обратио своју пажњу на унутрашње устројство. Године 1798 окт. 18 држана је у манастиру на Стањевићима народна скуп-

---

(*) Казивање стари Требјешана, стр. 165-168.
(**) Казивање стари Требјешана, стр. 165-168.

питина, која је потврдила закон од 1796 године и поставила судије, да тај закон у испуњавање приводе и преступнике казне, те тим да се самовољства и остала зла у народу, колико је могуће, претеку и искорене.

Лишен будући средства, која би могла стално утврдити како унутрашњи ред и устројство државе, тако и њену спољашњу безбједност, владика у име свега свога народа отправи у Петербург архимандрита Стефана Вучетића иначе Вукотића, с прозбом на пресвијетли двор о новчаној помоћи за унутрашње устројство Црне Горе и да је закрили од пограничних држава. Великодушни монарх руски Павао I пристане на ту прозбу народну и пошље у Црну Гору своју грамату, која, преведена с оригинала, овако гласи:

„Божијом милости ми Павао први, император и самодржац свероспјски и пр и пр. и пр.

„Преосвештеноме господину митрополиту и почтеној господи губернаторима, војводама, кнезовима и сердарима и осталима духовнима и свјетскима главарима, такођер и свему народу црногорске и брдске славеносрпске области наша императорска милост и благоволење.

„Снисходећи на прозбе ваше, које сте нам послали од 19 маја прошасте године по архимандриту Вукотићу, премилостиво саизволјавамо потврдити како пређашње грамате, које су високославни предци наши дали црногорском народу, тако и благоволење наше, које смо изјавили у нашој грамати пређе посланој истоме народу. Ми не држимо, да би се од стране римскога императора и порте отоманске могла чинити вама буди каква угјесњења у законитим правима вашима, али опет, старајући се за ваше благостање, ми смо заповједили посланику нашем у Бечу и министру у Цариграду, да о том извјести се код претпоменути дворова Што се тиче необузданости погранични народа, које само једно самовољ-

ство, без свакога знања и учешћа њиовог правитељства, на непослух побудити може, ми се надамо, да војска црногорска, по храбрости својој и јединству, помоћу свога правитељства, моћи ће лако то отклонити. У осталом тим мање можете сад изложени бити ма каквој опасности и зато, што наша флота — која је одређена да стане на пут народу, који се стара свуд истребити законите власти и поткопати вјеру христијанску — сад се налази у средиземном мору, па не ће изоставити дати вам у нужди сваку помоћ; а да покажемо удвојено монаршеско наше благоволење к народу црногорском, ми смо премилостиво заповједили, да вам се из касе наше отпушта од 1-га јануара ове 1799 године у напредак, по свршетку сваке године, по хиљаду дуката, претполажући, да ће ти новци употребљавани бити на општенародне потребе, а особито на свакојака полезна заведенија, која утврђујући у народу христијанске добродетељи и прибављајући му просвјету, помоћи ће за цијело благостање земље. Што се тиче премилостивог нашег благоволења, које смо изјавили на остале прозбе ваше, ми смо заповједили нашем вице канцлеру, дјејствителном тајном савјетнику Кочубеју, да вас о том он извјести. За увјерење чега ми ову грамату, сопственом руком потписавши, заповједили смо утврдити државним печатом.

„Дано у Санктпетербургу 11 јануара 1799 године, а нашег владања треће.

(М. П.) „ПАВАО с. р.

Вице-канцлер ВИКТОР КОЧУБЕЈ с. р.“

Ни ова новчана царска помоћ, која је почела примати се уредно, ни закони одобрени општим сагласијем народа, ни ауктортитет судаца изабрани између први главара, ни примјерна ка-

штига двојице Црногораца, који су за преступке своје тад мушкетани, ништа то није кадро било задржати у покорности и послуху Црногорце и Брђане, већ су се међу собом свађали, крвили и тукли, докле им је год срце хтјело, и пограничнима христијанима у турској плијенове узимали.

Таково самовољство народа принудило је владику, те је опет на ново 1803 године 17 августа сазвао на Цетињу народну скупштину, која је пређашње законе попунила и суд под именом *кулука* установила. Скуп свију ти закона састоји се из 33 члана и зове се *Законик* (*).

И ако су ови закони, као што је о њима у *Грлици* за 1835. год. казано, написани по оном правилу: Законе треба принарављати народима, а не народе законима, али опет за мало су времена имали своју силу, а неки од њи нису никад у живот ни ступили. На примјер, 20-ти члан Законика овако гласи: „да свака кућа даје порезе на годину по 60 пара или динара (30 крајцара), а на ове новце биће садржани људи, који ће по закону судити“; на поред свега тога што је народ и на овај закон пристао и заклео се испуњавати га, али опет како време порезе дође, а то је врло брзо било, 8 ога септ., стану сви противити се томе и одреку се од сваког и најмањег давања данка, сматрајући порезу или данак као какав харач, који само раја Турцима плаћа, и изговарајући се овима ријечима: „Та ако

(*) Овај законик црногорски — којега се оригинал, у коме су први 16 чланова написани соптвеном руком светопочившег владике Петра I, храни у избраној архиви на Цетињу — преписао је А. Н. Попов, кад је у Црној Гори 1842 године био, и печатао га је на српском језику у свом дјелу: „Путешествије в Черногорију. С. Петербург 1847,“ књига на највећој осмини у 20 табака.

ћемо давати харач, боље је плаћати Турцима, па с њима у миру живити и трговати.“ Овом противљењу највише су узроком били народни главари и јача братства; први, народни главари то јест, имајући старјешинство и неку власт у својим племенима, а јача братства преимућство над слабима, па бојећи се, да то утемељењем закона и суда не изгубе, трудили су се не дати утврдити се никаквој власти над собом, знајући да без данка или пореза не ће кадар бити одржати се суд. И доиста, неиспуњавање овога закона имало је за слѣдство то, да нити су закони о крвној освети правилно испуњавали се, нити је суд како ваља могао бити устројен (*).

Како је цар Александар ступио на престол руски (12 марта 1801 год.), он је потврдио, да се даје, што је његов блаженопочивши родитељ одредио, по 1000 дуката црногорском и брдском народу у помоћ; али та помоћ за кратко време трајала је. Већ у јесен 1803 године дође глас Александру, да владика црногорски не само што је занемарио сваку своју архипастирску дужност испуњавати, него још у договору са својим секретаром абатом Долчи намјерава предати Црну Гору за 25,000 дуката Французима. То је побудило цара Александра послати у Црну Гору већ пре поменутога графа Марка Ивелића, давши му своју грамату и наредбу, да обавијести Црногорце и Брђане о опасности, која им прети, и да их изведе на пут спасенија. Уз ту царску грамату, писану 26 окт. 1803 године, предано је Ивелићу и саборно синодално писмо, управљено на владику Петра. Ево како поменута грамата у главном гласи: „Узнемирени смо били, кад су нам дошла достовјерна извјестија, која су нам показала, да властољубије иностранаца — који-

(*) А. Н. Попова, Путешествије в Черногорију, стр. 134.

ма чине на руку својима опакима умишљајима неки злобни људи исред Црне Горе — прети нападенијем своим народу црногорском и брдском и тежи утаманити му независност... Жеља наша одвратити ту опасност побудила нас је отправити у Црну Гору повјереника у лицу нашег генерал-лајтнанта графа Ивелића, с налогом, да увјери Црногорце и Брђане о свагдашњем к њима благовољењу нашем, да им открије погибел, која им прети, и да им покаже пут, направљен за њихову ползу и славу. Ми се надамо, да ће у овом дјелу нашем досле толико вјерни нама народ црногорски и брдски наћи нови покушај старања нашег за њихово добро, и да ће вјеровати све, што им поменути граф Ивелић у име наше предлагао буде"(*).

У овој грамати, као што се види, само су благи отачаски савјети рускога монарха, који је рад да сачува од зла и пропасти народ, због једнакости племена и вјере њему сродан. Напротив тога, писмо св. Синода врло је у оштрим изразима састављено и изговара од прилике овако: „Руски цареви за знак свога покровитељства даривали су премилостиво и дарivају народ црногорски и брдски својима граматама, а цркве црногорске скупоцјенима оправама (утварима), па угледајући се на то, и св. синод шиљао је истом народу како св. миро и антиминсе, тако и разне поучитељне књиге; али ви сте сад то све на зло употребили: драгоцјене оправе црквене предали сте у туђе руке; св. миро, антиминсе и поучитељне књиге нисте употребили на ползу народну, нити за њи народ знале, него дјеца на св. крштењу остају непомазана св. миром, а цркве за свршивање божије службе своји нужни ствари нејмају: манастире забаталили сте, те су остали пусти без калуђера; народ не поучавате у вјери и

(*) А. Н. Попова, Путешествије в Черногорију, стр. 105.

у закону, па још што је горе, по читаве године пропустите без службе божије. Таково жалосно стање, које прети опасношћу христијанској вјери у Црној Гори и Брдима, обратило је на себе пажњу св. синода, који вас сматра за учитеља зла и опачила, па зато св. синод, по вољи и заповиједи великог цара, позивље вас овим саборним писмом пред свој суд, да се, ако сте невини, оправдате, или ако сте погријешили, очистите покајањем. Ако ову заповијед не послушате, онда ће св. синод примити ваш непослух за јавни знак ваше намјере против вјере и закона и против вашег отачаства и за знак ваше привржености к народу непријатељском, па због тога ће св. синод принуђен бити вас, као недостојног сина свете цркве и издајника вашег отачаства, лишити чина и одлучити вас од цркве, а понудити православни народ црногорски и брдски, да изберу себи другог достојнијег пастира и да га пошљу у Петербург да се завладичи."

Кад граф Ивелић у јануару мјесецу 1804 године дође у Котор, он у договору с архимандритом Стефаном Вучетићем, који је с њим заједно из Русије дошао и владику Петра, с којим се пре нешто помрзио, оптужио цару Александру и св. синоду, не хтједне ноћи у Црну Гору и ту јавити, зашто је послан, већ стане призивати к себи у Котор главаре црногорске и брдске и јављати им устмено и писмено садржај како царске грамате, тако и синодалног писма, казујући некима на уста, да ће он владику црногорског ухватити и у Сибир у заточење послати.

Нешто поступком графа Ивелића и архимандрита Вучетића, а нешто писмом св. синода нађе се владика жестоко увређен, па у жару своје љутости саставком свога секретара абата Долчи, а потписима губернатора Вука Радонића и други главара црногорски и брдски, 3-га јулија одгово-

ри Ивелићу пространим писмом, које поукраће гласи од прилике овако:

„Добивши копије од грамате св. синода, разаслане у околни народ, видјели смо у њима изразе рускога синода, који су народу црногорском и брдском врло неповољни, почем св. оци руски оснивају се само на клеветама и неправеднима доношенијама непријатеља и злотвора на нашег архипастира, и не гледајући ни на нашу привржености к истом архипастиру, ни на његову вјерност свом отачаству и преданост к најмилостивијем нашем покровитељу, заповиједају му, да се за оправдање представи њиовом суду, називајући га противником вјере и закона и издајником свог отачаства.

„Није никаква чуда, што је руско царство — које је границама пространо и толиким милионима народа насељено, па благочастијем и наукама цвјета — чрез дуго време с великим трудом и трошковима своји самодржаца у садашње благостање доведено; већ је нама за чудо, што св. руски синод истражује благе уредбе од архијереја, који њему нису подвласни и захтијева, да таково благочастије, као што је у Русији, буде и у нас, гдје нејма за то средства, нити је судаца, ни судејске власти, нити школа и томе подобнога. Нека св. оци погледају на прошасто стање своје паства, у каквом је до Великог Петра налазила се, па ће видјети, какав је ту коров био израстао, који ни дан данашњи није са свим истребљен; а овдје у нас ако нема просвјете, а оно нејма ни јереси никакви, него је само чиста православна грчко-српска вјера.

„Пошто је српско царство пало, ми смо се од силни непријатеља христијанства склонили у ове горе и у њима се населили, не зависећи ни од кога, само што смо слушали настављења и покоравали се власти наши митрополита, као наши архипастира, који су нас научили бранити православну вјеру и своју слободу. А садашњи

наш архипастир више је од свакојега за нас трудио се и труди се, и што нисмо остали под јармом, који нам је нашом неслогом арбанашки паша навалио био, то је заслуга нашега садашњега архипастира, коме вјечно за обновљену нашу слободу имамо благодарити.

„Свети синод руски, који не зна за наше околности, мисли да и овдје наш архијерej живи у величију, као они у Русији што се на позлаћеним колима са славом и луксусом возају, па имају кад само у светој служби упражњавати се; али ов. је је другојачије, јер наш архијерej ваља да прелази пјешице с крвавим знојем велике стрменице, кад је год, а готово је свагда потреба да мири и учи народ, а свету службу тек онда отправља, кад се од народни послова смири. Па и овај покој за њега ријетко бива, почем у народу судејске управе до сад није било, него његовим неуморним трудом уређен је суд и управа прошасте године, и тим су се пресјекла у нашем народу самовољства и разна злочинства.

„Ми смо од прећашњи руски самодржаца помиловани многима високима граматама, од који само двије имају, које одређују поред благоволења и новчану годишњу помоћ нашем народу, а те су двије грамате блаженопочивши и бесмртног имена достојни царева Петра Великога и Павла I; а граматама царице Јелисавете Петровне и Јекатерине II дароване су нашима митрополитима (за ови и наше вјерне услуге и за усрдност и привржености к великом руском двору) архијерejске обуке и свештеничке одежде с надлежећом округом архијерejском, на тима великолепнима обукама и округом и данас, кад служе, наши архијерejи украшавају се за славу, част и спомен велики своји покровитеља, и те скупоцјености нису у туђим рукама, него се налазе под нашом руком.

„Свети синод није никад давао нашим црквама нужне ствари, него што треба нашим цр-

квама, то нешто од нашег митрополита добијамо, а нешто, колико смо кадри, и сами набављамо. За пошиљање св. мира и антиминса с најчуствительнијом благодарношћу обвезани смо св. руском синоду, јер то је по његовој милости учињено. Наши младенци на св. крштењу помазују се св. миром, које наше свештенство прима од архијереја нашега у алавастровима сасудима, за то нарочито начињенима, и са свим је лажно јављено св. синоду, као да се наши младенци на крштењу св. миром не помазују.

„Истина, да наши манастири немају много калуђера, али према средствима, којима се издржавају, опет их је доста. Ми смо слушали, да су и у Русији у некима епархијама манастири опустили и да се у жалосном стању налазе, па још гдје благочастијем и наукама руско царство цвјета, и да су калуђери излињали као овце без хране; па за чудо је да св. оци синодални у својој пастви не виде недостатка, а у туђој виде несавршенство. Народ у Русији, гдје су још наука и просвјештено свештенство, не разумије боље од нашега народа вјеру и закон, па тко нас у закону и у вјери учи, тко ли нас наставља благочастију и добродјетељи христијанској? — доиста наш добри архипастир, а не руски проповједници. — Зашто св. руски синод у само садашње време не сажали се, као што се пристоји св. оцима сажалити се, на христијане у турској Србији, гдје Турци немилице истребљују христијанство и архијереје божије кољу мачем? Тамо, гдје је православно христијанство угњетено и гине, нужна је велика помоћ, а не овдје, гдје ми, благодарећи Богу, ни од кога нисмо угњетени, већ уживамо потпуну слободу под владом нашег доброг архипастира.

„По својој прилици није познато руском синоду, да је народ српски православни имао свог патријарха, коме су српски архијереји били под-

власни све до 1769 године, а тада, пошто је запламтио рат између порте отоманске и рускога царства, патријарх српски и свега Илирика, Василије Бркић, уклонивши се у наше крајеве од предстојавше му погибели, пође у Русију и у Петербургу преставио се, на којем се и пресјекла битност славено-српски патријарха, а столица пећске патријаршије и данас је упражњена; по томе дакле наш господин митрополит остао је сам за себе у овдашњој цркви, независан ни од какве власти. А при том, кад смо ми у прастара доба примили вјеру христијанску, нисмо је примили од Руса, него од Грка. Ми до сад нисмо чули, да има власт св. руски синод над славеносрпским народом изван руски граница живећим и да о њему води бригу, па и над нама не може имати никакве власти, зашто ми народ црногорски и брдски нисмо поданици рускога царства, него само стојимо под његовим моралним покровитељством, па и то не из каквог другог узрока, него само због једнакости вјере и племена привржени смо, вјерни и усрдни двору руском и такови ћемо остати вјечно. Па баш да би нас Русија и одбила од себе, чему се ми никад не надамо, опет зато ми народ црногорски и брдски, докле год у Русији православна вјера узвлада, остаћемо на вијеки Русији вјерни и усрдни; но с тим уговором, што ми у поданство, као други житељи који у Русији живе, ступити не желимо, и слободу, коју су наши прародитељи добили, до саме крајности бранићемо, и ради смо с мачем у руци умрети, него ли у срамно ропство и једној сили предати се.

„До сад наше архијереје није нико вукао руском синоду на одговор, па и овог нашег архипастира не ћемо пустити, да ико над њим тријумфира и да му суди. Кад би он у чему преступио и био крив, као што је неправедно оклеветан, ми бисмо сами могли му судити, не као ар-

хијерејy, него као најпростијему грађанину међу нама; јер ми народ црногорски за овај чин изабрали смо њега, а да буде за архијереја посвећен, не бивши тад у Србији патријарха, послали смо га у Унгарију к православном митрополиту, који га је саборно с другима епископима и посветио и предао му врховно пастирство над нама. Ми бисмо могли, кад би он тога чина недостојан био, збацити га, па изабрати другог достојнијег и представити га гдје треба; но ми достојнијег и брижљивијег за наше душе нигда имали нисмо, и док је он жив, другога не желимо имати, по томе дакле послове о нашем архипастиру нејма нико водити.

„Ви сте, оклеветавши нас неправедно код рускога двора, желили најпре удаљити од нас нашег доброг архипастира, највјернијег нашем отачаствy и најприврженијег руском императору, како бисте Вучетића за нашег архипастира поставили, а својој заповиједи народ потчинили. А ми народ црногорски и брдски вас добро познајемо и увјерени смо, да од онога, што ви нама обећавате, не би за нас никаква ни слава, ни част, ни срећа посљедовала. — Па баш и да сте у почетку вашега доласка са својственом руском политиком с нама и с нашим архипастиром поступали, опет по настављењијама, која имате, не бисте ништа учинили; али барем те деневе не би биле толико разглашене и не би се дјело на стид ником свршило. Ми смо жељели видјети вас међу нама и с вама о царским пословима и вашем доласку поразговарати се; али шта се хоће, кад ви нисте хтјели, као што би ваљало да дођете међу нас? Ми вас дакле сви једногласно молимо да нас оставите без сваки јавни и тајни интрига на миру, а ми при свагдашњој вјерности рускоме престолу остајемо непоколебими, у очекивању једног чиновника, али рођеног Руса, који ће извидити и представити висо-

ком двору истину, од које се удаљујете. Ми се надамо зицијело, да пресвијетли руски цар и наш најмилостивији покровитељ не само што ће уништити све клевете, које су непријатељи на нас и на нашег архипастира измислили, него ће још и увећати к нама, као вјерном и заслужном народу, своје царско благоволење и милост."

Главари црногорски и брдски тада су у име свега народа писали и цару Александру једно дугачко писмо, бранећи свога владику од неправедно нанешени на њега клевета и излажући: да су они по смрти посљедњег Ђурђа Црнојевића остали под управом митрополита; да су њихови предци и они не само православну вјеру и своју слободу више од 300 година бранили, него још, у случају рата с Турцима, помагали су и другима христијанскима државама; да је блаженог спомена цар Павао I за вјерне и усрдне услуге, које је црногорски народ чинио Русији у време Петра Великога, благоволио снабдјети црногорски народ својима царскима милостима и граматама; да им је то дало надежду очекивати и веће милости и помоћи од престолонасљедника; да су у тој надежди у време владања Александрова прекратили у народу свом самовољства и крвопролиће, и да су установили сами суд и закон под руководством свог архипастира; да они ником толико обвезани нису, као свом архипастиру, за његов неусипни труд; да у случају кад би његовом императорском величаству благоугодно било јавити своје високе милости народу њиовом, тицало се то користи црногорске или царства руског, по сваки начин треба да им се то доставља преко њиовог архипастира; да они, живећи под управом свог архипастира, преко њега све заповиједи и буди какве наредбе, које би дане биле од његовог императорског величаства, најусрдније примиће, али усудити се испунити их без одобрења свога архипастира нису кадри ни-

како; да се чуде Ивелићу, што се задржао у Котору, међу највећима њиовима злотворима, а није дошао у Црну Гору, нити је царску грамату њима објавио, већ је послао копију од ње кроз народ; да су Вучетић и Ивелић смутљивци и да је овај посљедњи 1788 године донео царске манифесте у Црну Гору, да подигне околно христијанство на оружје против Турака, па народ преварио; да је Ивелић, како је дошао у Котор, хвалио се, да ће он по инструкцији даној му и од св. синода имајућој заповједи, доћи у Црну Гору, па да ће затворити њиовог архипастира и повести га у Сибирију на вјечно заточеније. Послије тога настављају овако: „Наш архипастир није заслужио, да би у његовом дому и сопственој независности могао ико с њим тако тирански поступати; јер док смо год ми живи, никаква човечја сила није у стању њему таково бесчастије учинити. Наш митрополит није нигда био под заповиједи рускога синода, него само под покровитељством вашега императорског величаства, и то под моралним покровитељством, те тако до сад и нисмо били ни од кога брањени, а сад мјесто силне обране почињемо силно гоњеније трпјети. Св. синод нејма никаква права заповиједати над онима архијерејма, који су изван Русије, те му нису подложни, већ имају своју власт, па зато и с нашим архипастиром никаква посла нејма. Милости, заповиједи и наредбе вашег императорског величаства, које се тичу ползе нашег народа, ми с нестрпјелпвосћу очекујемо од најмилостивијег покровитеља примити; но и те чрез генерала Ивелића, без дозвољења нашег архипастира, примити не можемо, почем на ријечи генерала Ивелића ослонити се сумњамо, тим више, што он посредством нашег архипастира не ће заповиједи и наредбе вашег императорског величаства нама да објави. Премилостиви господару, да би се дознало право наше стање, најмилости-

вије благоволите послати савјеснога посланика, и то рођеног Руса, који ће праву истину видјети и представити В. И. Величаству.“ (*)

И ако су јако опора предизложена писма, на која једва се могло и надати каквом одговору из Русије; али опет не прође много времена, а руском консулу у Котору Мазуревском дође заповијест из Петербурга, да он ту ствар црногорску извиди и смири. Вјешти политик Мазуревски помири владику с Ивелићем и с Вучетићем и јави свом начелству о пуној преданости владике и народа црногорскога и брдскога к руском престолу; а абат Долчи, који је преко 20 година испуњавао дужност секретара код владике и био му у свему десна рука, буде с овога свијета уклоњен, зато што се на њега подозријевало, да је нешто преко писама шуровао с Французима. (**)

Тек што је Наполеон (6 маја 1804 год.) постао царем француским, одма могло се познати, да је његова тежња сву Европу под своју власт покорити. У намјери стати му у том на пут, цар Александар науми предложити великим силама, да се заједно дигну на оружје за спасеније Европе од неситог властољупца, а међу тим отправ-

---

(*) Из добри узрока није било никаква спомена у Грлицама о неспоразумијењу између Русије и Црне Горе, које је трајало од јесени 1803 па до у почетку 1805 године; али кад су већ други о том читава акта, па још и на њемачком језику у свијет пустили, ево сад у овом издању наведено је гдјешто из ти акта.

(**) Талијански преводник Милаковићеве историје, Дубровчанин Август Казначић, примећује на овом месту свога превода, како је у Дубровнику остало предање, да је Долчи жив узидан скапао. Ми смо од поуздане стране дознали, да је Долчи угушен повразом своје францишканске мантије. Издаваоци.

љен буде из Петербурга у Црну Гору бригадир (статски савјетник) Стефан Санковски, као повјереник код владике Петра, да се тамо за сваки случај нађе. У мјесецу марту 1805 год. дође Санковски у Црну Гору и донесе од цара Александра грамату, писану 20 јануара те исте године и управљену на народ. У тој грамати између осталога и ово стоји: „Желећи у сваком случају дати вам доказе свагдашње наше к вама наклоности, ми смо драговољно задовољили жељи вашој што се тиче митрополита, повративши архипастиру томе императорску нашу милост. Ми смо увјерени у осталом, да у поведенију како његовом, тако и свију нама љубезни чланова црногорскога правитељства, не само што не ћемо наћи повода к сумњи или незадовољству, него још, напротив тога, да ћемо сазнати у њима свагда достојне потомке они синова црногорски, који су дали предцима нашима први примјере непоколебиме привржености и преданости њиове к руској држави.“ — Санковски донео је и новаца 3000 дуката, суму неизданy послије 1802 године од оне пензије, што је цар Павао I одредио за Црну Гору (*).

Побједе, које је Наполеон 1805 године одржао, најпре 5 окт. код Улманад Аустријанцима, а послије 20 нов. код Аустерлица над Аустријанцима и Русима, узроком су биле, да је Аустрија на пожунском миру 14 дек. те исте године уступила Француизима између други провинција и Далмацију с Боком Которском. Аустријски окружни капетан у Боки, барон Кавалкабо, објави Бокељима да 29 јануара сљедујуће године морају предати се сви градови француској војсци. Бокељи дознавши, да су уступљени Француској, које го-

(*) А. Н. Попова, Путешествије в Черногорију, стр. 106.

сподарство литава их трговине, слободе и благостања, падну у највећу тугу (*).

У то време налазио се у Крфу вице-адмирал, Д. Н. Сењавин, који је с руском флотом чувао јонску републику од Француза. Многи од Бокеља, који су негда у руској служби били, знали су добро, да би Сењавин у одвећ незгодном положају нашао се, кад би француска војска заузела Боку. Они дакле науме пружити руку помоћи Сењавину, а тим и своје отачаство спасти од опасности, па с договором остали главара бокељски отправе своје депутате на Цетиње к владики црногорском и к Санковском с предложењем, да су Бокељи, ако им дођу у помоћ Црногорци и из Крфа руска ескадра, готови бранити Боку до посљедње капи крви своје. Санковски, знајући да ће то Сењавин једва дочекати, договорно с владиком пристане на то предложење, па отправи одма курира у Крф к вице-адмиралу, иштући од њега да час пре пошље ескадру у залив которски. Међу тим владика на главној скупштини, која је 15 фебр. 1806 године држана на Цетињу, са сагласијем свију главара објави народу, да ће он не само војевати против Француза, већ да ће радити и аустријску војску удаљити из Боке, пре него што у њу дођу Французи. Он примивши команду над сједињенима Црногорцима и Приморцима, опколи најпре град Нови, а тог истог дана, 16 фебр., дође и капетан Бели с руском ескадром под Нови. Преговори почну се, у слједству који 21 фебр. објави владика команданту аустријском: ако не ће предати града народу, а он ће га узети на јуриш. Бели од своје стране предложи поменутоме команданту, да градске кључеве преда капетанима од општина, од који су их Аустријанци, кад су заузели Боку, и примили, додавши уз то, да ау-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 41.

стријска војска брани сад непријатељску земљу, јер рок предаји Боке Француз има прошао је још 29 јануара. На ова предложења опуномоћени комисар аустријски, маркиз Гизелијери, сагласи се. Таковим начином Бокељи поврате своју област и у све осам градова и градића измијене аустријску војску без проливања крви (*).

Сутра дан око девет сати јутром владика и с њим губернатор Радонић, статски совјетник Санковски и граф Марко Ивелић пођу на лађу капетану Бели, од куда заједно с њим и с једном компанијом поморски солдата врате се на брег, гдје их свештеници с многим народом дочекају и до у цркву манастира Савине допрате. Ту је духовенство саборно одслужило молебан, по свршетку којега владика, освештавши барјаке, који су назначени били да се развију на градовима, и предајући их капетанима од општина, изговори кратко у овима силнима изразима слово: „Испунила се жеља ваша, храбри Славени! Ви видите међу вама давно очекивану вама по роду, вјери, храбрости и слави браћу вашу. Благословени монарх руски прима вас у число своје дјечице. О! нека буде благословен промисао господа! нека буде вама у памети овај радосни и срећни дан! Но пре него што вам предам ове свештене барјаке, треба да положите заклетву, да ћете их бранити до посљедњи сила“ (**). — Пошто народ положи на то заклетву, пођу сви у град. Уз радосно покликивање: „живио Алек-

---

(*) Грлица, 1837 год. стр. 41-43.

(**) Грлица, 1837 год. стр. 43-44. — У оригиналу стоји „Могущественый Монархъ“, али ја сам пре у Грлицама мјесто тога рекао „благословени монарх“, па и сад тако остављам, премда знам, да је цару Александру тек 1814 год. поднесен титул *Благословеннаго*, па и ако га није примио за свог живота, опет је назван тако по смрти.

сандар!“ развију се руски барјаци на граду Новом и више њега на градићу Шпањоли. Не само од ескадре, већ и трговачке лађе иските се барјацима од разне боје и уједно с градовима избаце по 101 топ.

Први дана одма послије тога прочује се у Новом, да је дубровачки сенат наумио пропустити преко своје земље француску војску (која је одређена била да прими Боку од Аустријанаца) и дати јој лађе да се превезе из Стона у Дубровник. На тај глас владика пошље једну доста јаку чету Црногораца на границу дубровачку, да принуди сенат држати савршену неутралност; а капетан Бели, да би забранио непријатељу превести се морем у Дубровник или управ у залив которски, отправи једну фрегату у залив каламотски (*).

Добивши извјестије да је Бока заузета, Сењавин отправи на први случај 2 батаљона мушкетира с 4 топа под командом генерал-мајора Пушкина, да чувају Котор и Нови, а за њима и он исти с једном чести флоте дође у Нови 13 марта, а на други дан пође у Котор, гдје је народ свечано дочекао га. (**)

Бока Которска граничећи с јуначким српским народом привржениим Русији, била је од велике важности за руску војску и избавила је Сењавина од тешки и рђави мисли, Крф од неизбјежне невоље, а руску војску од стида, да не буде истиснуста из средиземнога мора. Имајући пространи которски залив, који служи за сигурно пристаниште флоти и лежи усред адријатичкога мора, могао је Сењавин, помоћу храбри Приморацa и Црногораца, умјесто обранитељне водити нападателjну војну, премјестивши бојно поље од Крфа у Далмацију, и могао је пресјећи са-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 44.
(**) Грлица, 1837 год. стр. 44-45.

обраштај Далмације с Италијом, имајући поред своје флоте многе наоружане бокељске лађе (бродове), које су због своје лакоће врло удесне за блокаду тијесни канала, којима се приступа к далматинскима пристаништима. Напротив тога Французи, без флоте, артиљерије и каваљерије, поред све своје силне и храбре пјешачке војске, могли су нападати само од стране Дубровника, али да дођу и до њега, требало им је прелазити грдне планине, гдје нити је било путова, ни коња, ни кола, дакле с трудом и с муком морали су преносити справе и потребе војничке. При том Далматинци су јако мрзили на Наполеона, који је дужда млетачкога, њиовог господара, лишио власти и земаља, а та њиова мрзост принудила је француске генерале, да држе у градовима и већим селима далматинскима многу војску, тако да од 40.000 војске они нису могли употребити на Боку више од 20 000 људи, а овај број није био довољан, као што ћемо то видјети на свом мјесту, ни да освоји најслабији пункт, град Нови.

Сењавин смисли ослободити од Француза и Далмацију, у којој је њи већ налазило се 6000. У слједству тога капетан Бели добије заповијед, да са осам убојни и девет бокељски лађа гледа покорити острове, лежеће наспрам Далмације; а Сењавин 25 марта пође у Крф, да и тамо учини нужна разпоређења, па да се врати час пре у Котор, као што се 19 Апр. и вратио с већом чести флоте и са 6 компанија јегера. Примивши рапорт о добром успјеху ескадре под командом капетана Бели, Сењавин с три убојне лађе крене се 27 апр. из Котора пут Корчуле, да се с поменутом ескадром сједини (*).

Наполеон, озлојеђен на Русе, што им је пала у руке Бока и што не може против ње послати

(*) Грлица, 1837 год. стр. 45.

војску по мору, које је најлакши и најпречи пут, закључи с бечким двором трактат, по сили којега слободно је било француској војсци прећи преко аустријски земаља у Далмацију. Прекривши Далмацију с 40,000 војске, Наполеон ријеши се, макар шта стало га, покорити Боку и кроз Арбанију допрети до Крфа (*).

Још кад је други пут дошао Сењавин у Боку, дубровачки сенат био му је отправио једног од своји чланова, да га поздрави добродошлицом и замоли о заштити републике. По томе Сењавин, враћајући се од Корчуле у Нови, сврати се 6 маја у Дубровник, гдје учини са сенатом овај уговор: „Како се чује, да је француска војска ступила на земљу републиканску, град Дубровник примиће руски гарнизон, а правитељство оружаће грађане, да заједно војују с руском војском против Француза.“ Послије таковог уговора мислило се уопште, да ће кнез (глава републике) и сенатори, не будући кадри сачувати неутралност, још радије пристати с Русима; јер узевши страну Француској, која није имала морске силе, они би се лишили трговине, без које опстати нису могли. Но два или три сенатора, претпостављући да Француска, која је толику своју храбру војску отправила у Далмацију, има више средства одбранити их од непријатеља, него ли руска флота и малобројна војска што је у средиземном мору, и држећи слабу узданицу у нерегуларну с Русима сајузну војску, нађу за боље и безбједније примити у своје отачаство Французе, на што и остали сенатори пристану. — 14 Маја, баш на један дан доцније, него што је Сењавин пошао пут Тријеста, генерал Лористон (Lauriston) с 3000 момака, прешавши преко турске границе, дође у Слано, а 15-га заузме Дубровник. Сутрадан генерал француски у име Наполеоново обја-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 45-46.

ви, да не ће пре независност и неутралност дубровачке републике признана бити, докле год руска војска не остави Боку, Крф и друге пређе бивше млетачке острове, и док се руска ескадра не удаљи од брегова далматински; но како Сењавин није гледао да угађа непријатељу, тако република остане сајужена у рату с Француском. (*)

Како дозна владика, да су Французи ушли у Дубровник, а он са својима Црногорцима и Приморцима и с двије компаније мушкетира и с једном компанијом јегера упути се из Новога на сусрет непријатељу. Французи заједно с Дубровчанима, сукобе се 21 маја с владичином војском надомак Цавтата и започну међан дијелити. Послије кратког али врућег боја непријатељ побјегне и затвори се у Цавтат. У том боју погинули су од владичине стране њи 9 које Црногораца које Примораца и 1 јегер, а рањили су се 7 што Црногораца што Примораца и 5 јегера; а Француза и Дубровчана остало је на мјесту мртви 250. Један француски официр скочио је у море и у њему свој гроб нашао. Сутра-дан мајор Забјелин с 4 компаније мушкетира и с 4 компаније јегера сједини се с владиком, но Французи по ноћи оставе Цавтат са 4 заглављена топа, а руска војска заузме га. Сљедујућа три дана, 23, 24 и 25 маја, Црногорци и Приморци, поткријепљени с нешто мало Руса, тукли су се с непријатељем, који најпослије са својом штетом буде принуђен уступити владики сав простор између Цавтата и Дубровника. У тима бојевима пало је које мртви које рањени Црногораца 13, а непријатеља полегло је на мјесту мртви 8 официра и до 300 момака. Црногорци су 25 маја узели од непријатеља 1 барјак и 150 пушака. Послије тога француски генерали, заплашени храбром сусрећом

(*) Грлица, 1837 год. стр. 46.

руске војске, особито јунаштвом Црногораца, који никога нису штедили ни робља узимали, направе пред Дубровником на брду Бргату, на разним и готово неприступним мјестима утврђења, од куда нису ни излазили. (*)

Сењавин, примивши извјестије у Тријесту, да су Французи већ у Дубровнику, дође 27 маја у Котор, од куда 1 јунија пође пут Дубровника са свом флотом и с бокељскима наоружањима лађама. Сутра-дан договори се Сењавин с владиком да отму од непријатеља два пункта, брдо Бргат и остров Локрум, па ако буде могуће и силе им кадре буду одговорити силама и положају непријатеља, онда освојити и град Дубровник. У слједству тога 3 јунија владика с Црногорцима и Приморцима и с војском мајора Забјелина почне прикучивати се Французима, које сабије у утврђења, а своју војску близу њи намјести (**).

Међу тим генерал-мајор кнез Вјаземски с једним баталионом јегера био је дошао из Крфа у Котор, од куда се с њима и с неколико нерегуларне војске крене брже-боље у Цавтат, а одатле превезе се у логор пред Дубровником, гдје 4 јунија прими команду над регуларном војском (***).

Цио дан 5 га јунија било је време чисто и врло тихо. У 4 сата изјутра, по даном знаку, пет руски убојни лађа почну привлачити се к Дубровнику. Контра-адмирал Сорокин опали неколико топова и осидра се према извишенима мјестима, гдје је стајала руско-црногорска војска. Тај дан био је свједоком врло важнога и за ову здружену војску одвећ славног боја (†).

Непријатељ намјестио се био на неприступним кршовитим висинама дубровачкима, тамо је

(*) Грлица, 1837 год. стр. 46-48.
(**) Грлица, 1837 год. стр. 46-48.
(***) Грлица, 1837 год. стр. 49.
(†) Грлица, 1837 год. стр. 49.

саградио батерије на најзгоднијима мјестима и био је готов дочекати нападање. Он је заузимао пругу од мора до турске границе, не одвећ пространу, али тим је била јача. Природа и вјештина осигурале су га са свим; десно му је крило заклоњено било морем и стјеновитом стрменитом обалом, а лијево турском границом, гдје није слободно било дијелити мејдана. Пред фронтом његовим стајале су грдне литице (греде), а четири најважнија пункта, која је он заузимао, била су скопчана тако, да је узајамно један другога могао бранити. Број непријатеља износио је 3000 регуларне војске и до 4000 добро оружани Дубровчана. Руске регуларне војске било је 1200 момака, а Црногораца и Приморaца до 3500 људи. С толико војске одвећ је тешко било ударити на непријатељски фронт, јер је познато, како Французи знаду утврђивати мјеста, како ли вјешто избирају згодан положај за батерије; но не пазећи на те све с руске стране незгоде, буде закључено напасти на непријатеља, па рано јутром 5 јунија владика отпреми неколико Црногораца, да освоје предње француске посте. Црногорци ударе јуначки, те пред најважнијим пунктом у највећој врлети освоје одма један предњи пост, па онда жестоко навале и на други. Кнез Вјаземски видећи да непријатељ кани намамити Црногорце, пошље им у помоћ три компаније јегера под командом капетана Бабичева, који брже боље попну се у врлетно брдо. Црногорци сједињивши се с јегерима, пусте се јуначки у бој. Положај ови ратобораца био је опасан, они су стајали на крају пропасти (*).

У то време кн. Вјаземски и владика договоре се да освоје висине. Тим више они похите то учинити, што им је у тај пар дошао глас од турскога команданта, да се непријатељу приближи-

(*) Грлица, 1837 год. стр. 49-51.

жује поткрјепљење. Владика с нерегуларном војском за тиљи часак успне се на заузету висину. Заблехнут непријатељ не надајући се бој с те стране и држећи то за немогућно, одвећ очајано бранио је ту позицију, па добивши помоћ, насрне на кап. Бабичева, али његове три компаније и Црногорци, ободрени личним присутством владике, не уступе ни једног корака непријатељу. Међу тим док се владика на крају пропасти борио против далеко претежније силе, која је на њега наваљивала, кн. Вјаземски, раздјеливши оно мало своје војске у двије колоне и пославши пред њима својевољце, пође к неприступној висини, утврђеној батеријама. Лористон опазивши опште комешање, са свом силом притјесњавао је својевољце, па удари на владику, који је био у највећој опасности; колоне пењале су се уз стрмените крше и биле су већ близу врха. У таковом положају одступити већ није било могуће; корак натраг, па је све пропало. Најпослије на врх брда укажу се барјаци руски и громовито ура одјекне (*).

Непријатељ, пошто буде истиснут иза стјењака, заустави се међу својима батеријама. Обје руске колоне саставе се с владичином војском и ударе на Французе, који при свему жестоком отпору, који су давали, буду принуђени уступити. Црногорци и Руси, не дајући освијестити се од забуне непријатељу, наваљивали су на њега непрестано, па сложно јурише на прво утврђење, те редут, који је наоружан био са 10 топова, освоје (**). Французи, уступивши једно за другим три своје линије и батерије, којима су линије бранјене, и прибравши се са својима силама, ударе у оба бока руско-црногорске сједињене војске, но буду натраг отиснути. Најпослије непријатељ,

(*) Грлица, 1837 год. стр. 51-52.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 52.

који је био гоњен узастопце, заустави се за четвртом својом позицијом удно брда, више самог Дубровника; али и ту није могао одржати се ни десет минута, већ са свим разбијен у највећем нереду обрне плећи и нада бјежати. Црногорци, Приморци и сви својевољци потрче да га пресијеку од града; страх га убрзи, а тама и градски зидови сакрију му поремећени узмак. У то време придошавша непријатељу помоћ хтјела је да заустави побједитеље, но тек што ови навале, а Французи загребу. Окретни Црногорци потрчавши напред и запавши на обије стране пута, тукли су непријатељску аријер-гарду и на самом мосту у домашају картача с града. Осим пушкарања нерегуларне војске, које је почело изјутра, бој је на највећој жеги трајао од два сата по подне па до седам, а посљедњи пуцањ пушака умукао је у осам сати вечером. И тако помоћу Свевишњега са шаком људи одржана је сјајна побједа над непријатељем силнијим и утврђена и неприступна гора Бргат више Дубровника запремљена (*).

У овом боју у коме су побједитељи отели 19 топова, од француске стране пало је њи мртви: генерал Делгог (Delgogue), 18 које штански, које више официра и међу њима ађутант Лористонов, потполковник Гаје (Gaïet), и око 400 нижи војника, а заробљено је преко 90 момака. Дубровчана мртви и рањени било је око 400. Од руске стране пали су њи мртви 1 официр и 16 момака, а рањени су 3 официра и 30 момака; а Црногораца и Приморацa које мртви које рањени било је до 100 људи (**).

Црногорци су се у овој битки јуначки борили, а особито су се одликовали: владичин брат Саво Петровић, губернатор Вуко Радонић, сердар

(*) Грлица, 1838 год. стр. 41-42.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 42-43.

цетињски Ђико Мартиновић и Вуко Ђуров Радонић.

На други дан, 6 Јунија, ударали су Руси на остров Локрум, али нису могли освојити га. Тај исти дан Црногорци су пресјекли Дубровчанима воду, које осим чистерна (бунара, у које се кишна вода с кућни кровова салијева) нису имали (*), а мајор Забјелин с двије компаније и с неколико Црногораца очистио је од Француза сав простор између руске војске и Гружа, гдје је у пристаништу налазила се добра чест руске флоте.

Таким начином затворивши непријатеља у граду Дубровнику, опколивши град од мора убојним лађама, а са суха војском, пресјекавши му воду и пут, да му не може доћи ни од куда хране, почну Руси 7 јунија направљати двије батерије на средини висине, коју је заузимала њиова војска, које готове буду прва 10 га а друга 12 Јунија, па од овог дана почну тући из топова град тако добро, да је сваки хитац наносио штету непријатељу.

Батерије су радиле непрестано и врло вјешто, а Црногорци засједавши у развалинама кућа, које су биле близу градски зидова, задавали су јаде непријатељу, који је изашиљао по неколико војске да их одбије од града. Одма први дана опсаде почели су житељи осјећати у свему оскудицу, а уз то Црногорци и Бокељи не само што су похарали све што им је пало руке, него су и многе куће око Дубровника у пепео преобратили (**). Оваково разоравање, каково и дан данашњи најпросвјештенији народи чине у непријатељској земљи, остаје прекорно и не може се оправдати ни народнима обичајима, ни правима рата.

У оно исто време кад је побједа обећавала да ће се Дубровник предати, дође заповијед од

(*) Грлица, 1838 год. стр. 43.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 43.

цара Александра, којом је из уважења пријатељства спрама аустријскога императора наређивао, да се преда Бока Аустријанцима, како ће је опет они предати Французима. Док се то могло држати у тајности, Црногорци и Приморци помагали су свесрдно Русима, а кад им о том јави Санковски, онда ови храбри војници клону духом и по већој части разиђу се својима кућама. Руска на броју мала војска — која и с оним батаљоном јегера, што је посљедњи дана дошао из Крфа, није износила више усве од 2300 момака — није могла ништа предузети против града, у коме се налазио врло јак гарнизон француски, осим Дубровчана добро оружани и готови бранити се до посљедњи сила својн. Из тога узрока није остајало ништа друго, него држати град у опсади, у надежди не ће ли непријатељ, пошто му нестане хране или воде, предати се (*).

Из руски батерија свако зрно од топа и свака кумбара наносили су по коју штету у граду. Непријатељ је само оштетио Русима један картаул, погодивши му зрном усред грла, и убио је два Црногорца и једног топџију поморског. Жалећи Дубровчане у граду, у који се народ и из предграђија збјегао био и велику оскудицу у храни трпио, Сењавин предложи Французима капитулацију, и двапут су о том чињени преговори; но Лористон, имајући хране за своју војску и очекујући сваки дан да му дође помоћ, није хтио предати се (**).

Послије тога двапут су Французи испадали из града. Први пут 16 јунија у поноћи, око 300 момака нападну на десни бок Русима, но одма буду принуђени повући се, изгубивши 10 мртви и 23 рањена у ропство падша. Други пут 21 јунија под вече отправљена буде једна чета Црно-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 43 44.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 44.

гораца, да у предградију Пилама куће, из који су их Французи узнемиривали, запале, што су Црногорци и извршили точно. Овог су пута Французи изаслали око 400 момака, од који је, као што се могло судити по пушкама, које су Црногорци узели, до 100 погинуло, а Руси и Црногорци у обадва пута изгубили су 3 проста војника и 8 Црногораца. Послије ти неповољни покушаја Французи нису ни излазили из града и у таковом стању трајала је опсада до 24 јунија мјесеца (*).

У 4 сата јутром 24 јунија дође глас у руски логор, да непријатељу иде у помоћ око 500 момака од Стона у Дубровник. Владика отправи к ријеки Омбли неколико Црногораца и Примораца и двије компаније јегера, да непријатеља обуставе. Тек што ова војска дође к ријеки, а непријатељ (осим они што су само вида ради ишли од Стона, да тим увјере Русе, да помоћ граду не ће доћи преко турске границе) у три колоне, до 3000 момака, под управом генерала Молитора укаже се на брдељцима турске земље, преко које је ишао да зађе Русима за леђа, те да их доведе међу двије ватре. Црногорци и Приморци, колико их се могло у тај пар скупити, с двије компаније јегера пођу на сусрет непријатељу, који се приближивао. Црногорци отворе бој први, те узбију предње непријатељске волтижере и зауставе прву колону. Молитор зачудивши се јунаштву шаки нерегуларне војске, крене на њи сву своју силу. Послије кратког, али одвећ жестоког боја, у ком се особито јуначки показао губернатор Радоњић, Приморци и Црногорци повуку се Цавтату, а одатле пођу у Нови; а Руси с владиком уједно измакну се у Груж, гдје се навезу на море, па и они пођу у Нови (*).

У овом одступању изгубили су Руси 10 јеге-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 44-45.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 45.

ра, што су остали били на стражи да чувају батерије, у којима су била 4 топа и три прангије. Тај добитак скупо је стао непријатеља; он је у време опсаде, која је трајала од 5 до 24 јунија, и овог посљедњег дана изгубио, по казивању сами заробљеника Француза, преко 2000 људи, бројећи у то и Дубровчане. (*)

(*) Преводилац Милаковићеве Историје, Август Казначић Дубровчанин, примећује на овом месту, да су бројеви, које наводи Милаковић о Французима и Црногорцима, претерани, исто тако да су неверни многи податци, који се тичу опсаде Дубровника. Тако вели, да ђенерал Лористон није ушао у Дубровник са 3000 војника, но само са 800. Ових 800 редовних војника били су у бој и 5. јунија, а не 3000; а за оних 4000 Дубровчана, које помиње Милаковић, каже Казначић, да су то биле неколике стотине сељака са дубровачке територије, које су Французи силом повели у бој. Такође и то каже Казначић, да тиме, што су Црногорци пресекли воду, није Дубровник дошао ни у какву неприлику, као што Милаковић каже, јер су тврђиње дубровачке добро снабдевене живом водом, тако да могу издржати у том погледу и најдужу опсаду. Даље каже Казначић, да су руске обе батерије на брду изнад Дубровника тако биле намештене, да су топовска зрна већином падала преко града у море. Исто тако исправља Казначић, да ђенерал Молитор није дошао са 3000 Француза у помоћ Дубровнику; највише, вели, ако их је било 1000 момака уз нешто далматинске земаљске оружане чељади (terieri). Од ове шаке људи поплашили су се, вели, Руси и Црногорци тако, да су на врат на нос утекли. Према томе мисли Казначић, да ваља судити и о оних 2000 мртвих и рањених Француза и Дубровчана. — Казначић је нашао, да Дубровчане за пуштање Француза у свој град

Највећа туга и жалост била је обузела Бокеље, што ће потпасти под власт Наполеонову. Они су молили Сењавина, да им допусти отправити у Петербург своје депутате, не би ли умолили цара Александра, да не уступа Боке Французима, који су погазили народна права, завладавши републиком дубровачком, која је тад била под покровитељством порте отоманске, сајузнице руске. Сењавин, по савјету владике Петра, пристане на то и ријеши се не пуштати Боке у руке непријатељу до нове царске заповиједи, а Бокељи отправе к цару у Русију архимандрита Стефана Вучетића, који је свакако био родом из Боке, и с њим још три депутата (*).

Међу тим 29 јунија изиђе опет флота руска да узнемирује непријатеља с мора, а Приморци и Црногорци, добивши прећашњу своју бодрост, пусте се по суху ратовати, палити и харати. Лористон и Молитор, и ако су добили још помоћи, која је умножила њихову војску до 8000 момака, нису смјели излазити на поље да дијеле мејдан са српскима јунацима, већ су сједили затворени у граду.

О предаји Боке дуго су водили преговоре најискуснији аустријски дипломати, фелд-маршал-лејтенант граф Белегард и полковник граф

извињава тиме, што су недоумевали због Црногораца, који су тада тако рећи варвари били (allora ancora presso che barbari). По уговору са Сењавинним, не би Црногорци у Дубровник ни улазили, него редовна руска војска; али прави узрок, због кога су Дубровчани можда први пут погазили своју реч, био је сасвим други; но зато су кажњени губитком своје независности. Ствар би на оне стране данас инако стојала, да су Дубровчани тада пристали уз словенске савезнике.

Издаваоци.

(*) Грлица, 1838 год. стр. 44.

Л'Епин, а с француске стране генерал Лористон, али нису ништа свршили. Мудро владање вице-адмирала Сењавина и позната вјештина у политичним дјелима владике Петра нису дали испустити из своји руку толико нужну непријатељу провинцију. Французи, осим јавни преговора, употребљавали су сва тајна средства, не би ли како придобили на своју страну владику, те му је најпослије Лористон у име свога цара обрицао чин патријарха све Далмације. Владика је њима од потребе био не само зато, да задржи у послуху Бокеље, него и зато, што су намјеравали покорити доцније Херцеговину и Арбанију, гдје је он, као духовно лице, имао велик утицај (*). Владика не само што се није дао преварити ни улагивањем ни силнима обећањима, него још вјешто дознавши о намјери француског правитељства, отворио је очи и сусједнима Турцима, те ни знатни дарови, које су Французи послали били пашама скадарском и требињском, нису ништа помогли. При том и сам Лористон, не радећи искрено, доста је, наравно преко своје намјере, ишао на руку Русима да се посао одуговлачи. Он је захтијевао, да се Бока преда непосредно Французима, а Белегард представљао је, да би тим Аустрија изгубила градић Браунау, који је Наполеон задржао за залогу, док не заузме његова војска Боку.

Скоро су била да се напуне два мјесеца, од како су депутати из Боке отправљени, а још се није знало, да ли ће руски цар уважити по њима послано представљење. Најпослије 26 августа дође фелд-јегер и донесе царску заповијед од 31 јулија, да се по сваки начин рат настави и даље с Французима (**).

Послије примирија закљученог 2 августа из-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 45-46,
(**) Грлица, 1838 год. стр. 46.

међу Сењавина и Лористона, Французи не само што су прешли били неутралну пругу и сагради-ли батерије код самога уласка у залив которски на предгорју Остро, већ су још и примакли предње своје посте близу Новога (*). На имендан цара рускога, 30 августа, Сењавин објави тајно војничким поглаварима, да ће бој с непријатељем наново започети се, а сутра-дан сва флота ис-плови из залива и стане блоковати непријатељска пристаништа.

У то време, 2 септ., чете нерегуларне војске, пред којима су били граф Ђорђије Војиновић из Новога и Вуко Ђуров Радонић с Његуша, напа-дну на француску колону и одбију је с великом њеном штетом од границе новске (**).

Окупивши се до 6000 Приморца и Црногора-ца под командом владике Петра, 13 септ. изи-ђе из Новога руска војска, око 3000 људи, па како су баш у то време били топовима с убојни лађа батерију на предгорју Остро, тако чим вој-ска укаже се, а Французи брже-боље оставе сва утврђења и слегну се к пристаништу у Молунту, гдје им је био велики шанац, но к вечеру, послије кратког боја, оставе и њега. У ова два мјеста узето је 38 топова, међу којима било је 5 пран-гија. — 14 септ. непријатељ узмицао је једнако, држећи се морског брега, а владика гонио га је узастопце и заузео је сав Дебели Брег. Сутра-дан бој није престао дан и ноћ; Французи су одсту-пали корак по корак, а владика, предводећи а-ван-гарду, ишао је за њима и тукао их, не дају-ћи им нигдје зауставити се (***).

Црногорци и Приморци, око 2000 по избору витезова, имајући са собом и неколико јегера, показали су 16 септ. чудеста храбрости. Они су

(*) Грлица, 1838 год. стр. 46.
(**) Грлица, 1838 стр. 46.
(***) Грлица, 1838 год. стр. 46-47.

под управом свог владике тако уредно бој били као каква најбоља регуларна војска, и надмећући се у јунаштву, освојили су утврђени непријатељски логор у Виталини. Тог истог дана граф Сава Ивелић са својима Ришњанима узео је на јуриш Вучје Ждрело. Послије тога непријатељ измакао се у главни свој логор у Цавтату, гдје се налазио и ново дошавши главни предводитељ француске војске, генерал Мармон (Marmont). На жалост, тај дан погинуо је храбри црногорски војвода Стано Ускоковић; у осталом штета сајузне славенске војске незнатна је, а непријатеља мртви само пало је 340. На други дан поменута сајузна војска приближи се к непријатељском логору. Генерал-мајор Попондопуло, који је ту заповиједао регуларном руском војском и чаркао се, дозна од заробљеника, да су непријатељу уочи тога дана придошла два полка из Далмације, а да се к вечеру очекују још друга два полка (*).

Генерал Мармон, који је имао до 20,000 момака под собом, надао се, да ће руско-црногорску малу војску лако надвладати, па 18 септ. зором он први започне бој, те потисне предње посте, па онда навали на главну квартиру владичину, налазећи се код ријеке Љуте (у Конавлима), и освоји је. Владика био је у великој опасности; али бијући се с превасходнијом силом, премда са штетом, но опет са славом уступи к Мојдежу, Каменом и Мокрину. Још пре тога боја један француски генерал с 2 адјутанта нагази на чету Ришњана, који сву тројицу помлате. Генерал Попондопуло, пошто је владика био одступио, угледа 7 непријатељски колона, које су на њега ишле с три стране, па стојећи на незгодну мјесту, повуче се ноћу к Мојдежу и заузме најзгоднију позицију на граници бокељској, а владика премјести одатле војску у друге клан-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 47-48.

ће, да не пропусте непријатеља напред к Рисну (*). У ово време дођу Русима из Крфа два и по батаљона мушкетира, који се сједине с војском ген. Поповдопула.

Бој, који се сљедујућег дана догодио, био је одвећ жесток. Рано 19 септ. удари непријатељ под Лористоном на генерала Попондопула, који га дочека и потуче се с њим тако јуначки, да је непријатељ готов био оставити међан. У том подкријепи Мармон Французе одморном својом војском, а Руси, не имајући ни од куда помоћи и не могући одољети великој сили, послије седам сати крвавога боја буду принуђени повући се к Новому. Непријатељ је пратио њи узастопце, но кад се приближи морском брегу близу ријеке Суторине, ту га картачи с убојни лађа зауставе, те Руси мирно уђу у град. Црногорци и Приморци у то време чаркали су се с непријатељем у странама (**). У овом боју доста је погинуло Руса.

Не видећи никакве сметње од стране руске, Мармон 20 септ. приближи се к Новом на један сат хода, па отправи јаку војску у двије колоне: једну к Новом, не ће ли измамити Русе у поље, па да их одсијече од града и потуче; а другу пут Рисна преко Каменог и Мокрина, гдје су стајали Црногорци и Приморци. Прва колона запали бокељске испред града куће и једно турско село, Жвиње, зато што жители тога села нису хтјели устати на оружје против Руса. Кад се потом та колона прикучи к Новом, онда топови с једне убојне лађе и с градова Новога и Шпањоле просну на њу жестоку унакрсну ватру и тако је распрше, да су слаби остатци њени једва могли сјединити се с оном другом. Међу тим владика нареди својој војсци, да се на неколико чета разреде, па једни да дочекају непријатеља,

(*) Грлица, 1838 год. стр. 48.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 48-49.

а други да стоје у резерви и онима у случају нужде помоћ даду. Око ручано доба удари непријатељ на Црногорце и Приморце, но они, пуштајући се четама у ватру, најпре мало омету га и забуне, па онда јурише снажно на њега, те га тако распуде, да су дохватали рукама за прси гранатире и ножевима их убијали. Залуду је Мармон своју војску другом био поткријепио, залуду је маневрирао и своју војничку вјештину употребљавао, све то ништа није му помогло. Одморне чете Црногораца и Приморaца, који су у резерви били, трчале су у бој и вјешто тукли непријатеља жестоком ватром из пушака. Нове чете, које су прискакале из даљни мјеста, улазиле су у ватру и смрт тражиле. Бој био је жесток и страшан, у ком су Црногорци показали диван примјер јунаштва, али и жестине, јер ником пардона нису давали. Пошто види Мармон, да му војска љуто гине, а он остави мејдан и повуче се у логор у Суторини. Пушкарање престало је у један сат ноћи (*).

Тог истога дана појака једна чета са сердаром Ђиком Мартиновићем, обишавши непријатеља, узела је логор у Виталини, гдје је освојене топове заглавила и отела заробљенике Русе, па је отправила у Нови рањенике (**).

Мармон, као генерал искусан, није се дао преварити да буде са свим опкољен, већ те исте ноћи брже-боље остави логор са 7 топова, што је нашао био у развалењим кућама, и побаца све тешке ствари, па тајно крене војску к Цавтату. Испред зоре 21 септ. црногорска стража, опазивши да је непријатељ побјегао, повиче: „Ко је витез, на ноге! утече Француз!“ Тај поклич подигне све Црногорце и Приморце, те се отисну за непријатељем у потјеру. Након два сата хода,

---

(*) Грлица, 1838 год. стр. 49 50.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 50.

владика са својом лаком војском пристигне Французе и бој се започне. Мармон, опкољен црногорскима стрјељачима, корак по корак тихо и у поретку узмицао је; но кад руски јегери дотрче и нападну на његову аријер-гарду, тад и он прида корачати и постројивши се у густу колону са савитим лицем, ишао је не заустављајући се. Црногорци и Приморци, ободрени овим подкрјепљењем, ползујући се удесним за себе положајем мјеста, вјешто су тукли непријатеља са свију страна брзом и жестоком ватром из своји вјерни пушака. Редови његови све ређи и ређи постајали су, лешеви поубијани војника и мноштво побацани по путу пушака свједочили су о великој штети непријатеља. Мармон протукавши се, тако ређи, кроз гомиле нерегуларне војске, спасе се својим брзим узмаком и уђе најпослије у свој утврђени логор под Цавтатом. Црногорци и Приморци харали су, палили и убијали што год им је пало руку за два дана, т. ј. 22 и 23 септ., па онда мирно, весело и славно с плачком врате се заједно с Русима к Новом, гдје 24 септ. смјести се у квартире руска војска (*).

Руса погинуло је највише 19 септ., а усве за 22 дана војевања износи њиова штета до 600 људи, које мртви, које рањени, а које заробљени. Међу рањенима били су 12 штапски и виши официра. Колико је погинуло нерегуларне војске, не може се точно знати; али по прилици биће око 200 људи. Непријатељ је претрпио велику штету; у њега, осим нижи војника, погинули су: 1 генерал, 18 штапски и 37 виши официра; рана допали су генерал Молитор и 37 официра, а заробљени су генерал Бове и 47 које штапски, које виши официра и до 1300 нижи војника. Сва штета непријатељска мртви и рањени износи до 3000 људи. Осим тога сајузној нашој војсци пало

(*) Грлица, 1838 год. стр. 50-51.

је у руке 50 топова, много натоварени храном кола и 10 транспортни лађа с храном и џебаном (*).

Мармон изгубивши много војске и не бивши кадар набавити хране колико је нужно за војску своју и за осиромашене житеље, сједио је затворен у Дубровнику и у Цавтату, надајући се помоћи из Италије. Сењавин, у којег је било око 3000 регуларне војске, заустави 2000 Црногораца и 1000 Примораца, а остале распусти да иду дома, па ако буде нужда, опет да дођу. Том приликом издао је вице-адмирал на бокељски и црногорски народ сљедујући проглас:

„Благородној и поштеној господи кнезовима, судијама и свему народу.

„За време војени дјела ја сам имао радост освједочити се о усрдности народа, који је заједно с војском мени повјереном ратовао само из ревности к слави и безграничне привржености к његовом величаству господару императору Александру Павловићу, самодршцу сверосијском, правом благодјетељу. бранитељу свију вјерни синова свете цркве.

„Војници! ви сте не само показали одлично јунаштво и храброст, него сте и наредбе као што треба испуњавали и са свим у добром поретку владали се. Смјелост непријатеља, који се усудио ступити на вашу земљу, казњена је. Вашем постојанству удивио се непријатељ, који је изгубио толико људи, да не ће скоро моћи скупити нову силу и опет на мејдан изићи. Поздрављајући вас побједом, благодарим вам, што сте добро поступали са заробљеницима, и на сваки начин желим да се човјечаство и унапред не вређа.

„Такови добри поступци ваши, о којима сам ја представио господару императору, заслужују,

---

(*) Грлица, 1838 год. стр. 51.

поштена господо и народе! најпризнатељнију благодарност моју, коју овим изјављујући, уздам се и унапред у вашу праву и нигда неугасиму усрдност и храброст. При похвалној ревности к добродјетељним дјелима богу угоднима, остајем к вама с мојим почитанијем и доброжелатељством на свагда. У Боки 24 септ. 1806 год. Димитрије Сењавин.“

Штедећи оно мало своје регуларне војске, Сењавин није ни пуштао је никуд даље од Новога, већ су сами Црногорци и Приморци ишли често узнемиривати Французе и готово сваки дан доводили су по којег заробљеника, или су какову плачку доносили. Желећи увјерити се, у каквом се стању сила находи непријатељ и да ли је истина, као што се говорило, да се он повлачи натраг к Дубровнику, владика 4-га окт. узме неколико нерегуларне војске и јегера, те с њима пође и прикучи се к Цавтату. Нашавши непријатеља у стању исти сила у утврђеном логору, владика почарка се мало с њим, па узевши неколико француски храном натоварени кола, врати се у Нови (*).

Прокламација, коју је Сењавин издао на Херцеговце, била је примљена радосно од христијана. Они су, наравно кријући од Турака, шиљали к њему своје депутате јавити му, да су готови у свако време сјединити се с руском војском. Сењавин одговорио им је, да због незгодног јесењег времена не ће ударати на непријатеља пре пролећа, и препоручио им је, да дотле не продају хране Французима. Међу тим добије владика од Санковскога из Котора писмо од 4 окт., које у преводу овако гласи: „Хитим извјестити

(*) Грлица, 1838 год. стр. 52. — На овом мјесту у Грлици било је погрјешно наштампано, да је владика с неколико војске из Новога пошао 2 окт. к Дубровнику, умјесто 4 га окт. к Цавтату

ваше високопреосвештенство, да је баш сад вратио се овамо архимандрит Стефан Вучетић, којега је послао из Петербурга с депешама к мени барон Будберг, министар иностранi дјела. Овај министар шиље ми новце показане у рачуну, сумом 2567 дуката и 58 либара, што сте ви при узимању Боке потрошили. Речене новце с овим писмом заједно част имам послати вам у Нови по оцу Доментијану. Заповјеђено ми је објавити вам, да је баш у време отправљања к мени депеша, благоугодно било господару императору, за знак врло одличног к вама благоволења, обдарити вас крстом од драгог камена, који ће вам првом приликом и доћи" (*).

Вјест, да је Наполеон напао с војском на Пруску, с којом је Русија ступила у сајуз, заустави и Сењавина и Мармона од ратни дјела, очекујући да судбину југу ријеше догађаји на сјеверу. Одма у почетку тог рата с Пруском Наполеон дао је заповиједь свом посланику у Цариграду, генералу Себастијани, да гледа заратити Порту с Русијом, те тим да одвуче руску војску од помагања Прусима. Лукави Себастијани увјери султана Селима III, да Русија намјерава покорити Турску. На то султан, против уговора јашкога, без саизволења руског двора, збаци господаре молдавскога и влашкога и затвори Дарданеле рускима убојним лађама. Рат готов је био букнути. Александар предупреди Турке, те пошље генерала Михелсона са 80,000 војске да заузме Молдавију и Влашку, објавивши међу тим султану, да Русија не ће започињати боја, ако порта испуни уговор јашки, то јест, ако наново отвори Дарданеле и постави на своја мјеста господаре, које је збацила само зато, што су били привржени Русији. Великобритански посланик у

(*) Ово писмо находи се у избраној архиви на Цетињу.

Цариграду, сир Арбутнот, претећи султану енглеском ескадром, која је стајала код Тенедоса, да ће је довести под бедеме Стамбола и раскопати га, ако се не умири с Русијом, принуди порту, те остане још за неко време у сајузу с Русијом и с Енглеском.

Сењавин ослоњајући се на тај сајуз и умноживши гарнизоне у Боки са 6 компанија јегера, науми, ако му буде могуће, освојити острове Корчулу, Лезину и Брач, да не би Далматинци, не видећи близу себе рускога барјака, прешли у туђе руке, у случају ако Французи не буду срећни у Пруској, те буду принуђени оставити Далмацију. У сљедству тога 26 новембра Сењавин, навезавши на убојне лађе 2 батаљона јегера и 150 бирани Црногораца и Приморача, пође пут Корчуле, на коју 29 нов. извезе се војска и удари на шанац код манастира св. Власија. Послије жестоког из топова и из пушака боја, који је започео се у подне и трајао сат и четврт, јуриши сајузна наша војска на шанац и провали унутра, а Французи, који нису пали, побјегну у град. Сутра-дан, послије кратког и с мора и са суха боја, преда се град. Заробљени су командант полковник Орфенго, 13 штапски и виши официра и 389 нижи војника; пали су на мјесту мртви 6 официра и 150 прости војника, а рањени су 3 официра и 45 нижи војника. Сајузна војска изгубила је мртви 3 руска официра и преко 20 које прости војника, које Црногораца, а рањени су 9 штапски и виши официра и 66 нижи војника. У граду узето је 14 топова и нешто хране и цебане. У овом боју особито су се одликовали међу Црногорцима владичин брат, Саво Петровић, те је за то и добио кавалерију ордена св. Ђорђија 4-те класе, и Станко (Станислав) Петровић, који се ту и ранио и ком је сљедовала златна сабља с орденом св. Ане (*).

(*) Грлица, 1838 год. стр. 52-53.

Други дан мјесеца дек. довезе се још 100 Црногораца на Корчулу. Сењавин оставивши ту 2 компаније, осталу војску узме на лађе и 10 дек. осидра се код острова Брача. Тај исти дан извезу се на остров 400 јегера и остали Црногорци и Приморци, те навале на батерију, но послије малог боја Французи положе оружје. Ту сајузна војска није имала никакве штете, а од Француза заробљена су њи 83 човјека, међу којима су била и три официра и четврти капетан Бире. Сад је ред био дошао да се удара на Левину, но у том дође Сењавину извјестије из Крфа, да Алипаша, везир јањински, приправља се ударити на Јонске острове. То принуди вице-адмирала, те се одма с лађама и с војском врати у Котор (*).

Већ 13 јануара 1807 године пошао је Сењавин с флотом у Крф, а потом и даље, а остао је заповједником на адријатичком мору с три линејне лађе капетан Баратински. Владика примио се бранити Котор од непријатеља; Санковски, бивши повјереник код владике, остао је за грађанског старјешину у Боки, а полковнику Книперу, који је заповиједао сухопутном војском, претписано је, као и капетану Баратинском, бранити Котор до посљедње капи крви (**).

Поред свега тога што је порта по наговору француског посланика Себастијани објавила рат Русији (24 дек. 1806 год.) и што су у слједству тога Французи спријатељили се с Турцима у Херцеговини и Арбанији, али опет положај сајузне наше војске у Боки и по одласку вице-адмирала Сењавина није се промијенио ни мало; јер непријатељ, не смијући пустити се у одсудни бој, није се ни чему ни вјешт чинио (***).

(*) Грлица, 1838 год. стр. 53.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 53-54.
(***) Грлица, 1838 год. стр. 54.

У почетку мјесеца марта 1807 године дође неколико старјешина из Херцеговине с црногорске границе к владици Петру и припадну молити га и богорадити да их избави од турскога зла. Они су казивали, да им Турци пакост чине највише зато, што је Русија у рату с портом. Санковски такођер представи владики, да му је Будберг, министар иностранн дјела, наредио да брани Славене од Турака. И тако на општем савјету, на ком су били владика, Санковски, полковник Книпер и капетан Баратински, буде закључено ударити на Оногошт (Никшиће) са два одјељења војске. Око 1000 људи регуларне војске под управом потполковника Забјелина 2-га апр. крену се из Рисна к Оногошту; тај исти дан заједно с њима пођу и Црногорци, које је предводио владика. Друго одјељење руске војске, двије компаније јегера, под командом потполковника Радуловића, с којим је било и неколико Приморца, упуте се из Новога к Требињу, чинећи се као да иду ударити на Дубровник. Но ова експедиција свршила се без сваке користи, којој се надала сајузна војска. Истина, Црногорци попале много кућа испред града Оногошта, а Забјелин опколи град, на који био је наумио јуришити сутра-дан; но спорјечкавши се с добрим и на оним крајевима незаборављеним Санковским, дигне опсаду, те тим не само што је покварио сав посао, него је и без потребе изгубио неколико солдата (*).

Опет по други пут 18 маја прећу Руси и Црногорци у Херцеговину, да ударе на град Клобук; но их Турци уједно с Французима дочекају, те их принуде с поголемом штетом вратити се натраг (**).

Догађаји на сјеверу брзо су ријешили судбину југу. Французи у један дан (2 окт. 1806 год.

(*) Грлица, 1838 год. стр. 54-55.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 55.

код Јене и Ауерштета сатрли су сву пруску војску, а у шест недјеља дана покорили су и све краљевство. Сто хиљада заробљеника, четири хиљаде топова и силесија барјака били су трофеј јенске побједе. Опојен чуством ријетке такове војничке славе, Наполеон пусти се одма за тим у крваву борбу с Русима. Побједа за неко време савијала се час на једну, час на другу страну. Најпослије у главној битки (2 јунија 1807 год.) код Фридланда одрже побједу Французи. Цар Александар имао је још средства да продужи рат и могао се надати добром успјеху; но не добијајући помоћи од Енглеске, нађе за боље помирити се с Наполеоном, те 25 јунија закључи уговор у Тилзиту. Александар обећа се предати Боку и јонске острове Французима, извести своју војску из Молдавије и Влашке и учинити мир с портом отоманском.

Генерал Лористон својим писмом од 14 јулија из Дубровника извјести капетана Баратинскога о закљученом у Тилзиту миру, а 23 јулија руски фелд-јегер уједно с француским куриром донесе царску заповијед да се преда Бока Французима. У слједству тога дође с војском генерал Лористон, те 29 јулија прими Нови, а 31-га и све остале градове у Боки (*), од куда је владика са својима Црногорцима већ био изишао.

Како је генерал Мармон у Боку дошао, он је одма преко Санковскога, који се још задржавао у Котору, јавио владики црногорском, да би рад био састати се с њим и увјерити га устмено о свом пријатељству и добром сусједству, и назначио је за тај састанак тврдињу Тројицу близу Котора. Приставши на то, владика крене се 12 августа с Цетиња и с њим неколико главара пође; но кад се приближе к Тројици и опазе много војника француски, онда главари, бојећи се

(*) Грлица, 1838 год. стр. 55-56.

каквој превари, одговоре владику од тог састанка и врате се с њим натраг.

На два дана послије тога добије владика од Санковскога писмо овог садржаја: „Част имам извјестити вас, да сам јучер био у генерал-ан-шефа Мармона. Он ми се тужи, како вам није по вољи било састати се с њим код Тројице, премда сте се к њој готово на пушкомет приближили, па се ваша свита (пратња) уплашила, да се не би догодило за вас што непријатно. Усуђујем се објавити вам, да то неповјерење за велику увреду узео је француски генерал-ан-шеф, а тим више, што он зна, да Црна Гора стоји под премилостивим покровитељством великога императора сверосијскога; дакле баш и да би имала француска штогод против вас, опет свеза политична и садашња љубав двију најсилнији у Европи држава принудила би генерал-ан-шефа Мармона промијенити план своји мисли. Ово ме побуђује покорно молити вас, ако ви за добро нађете, да дођете к мени с губернатором и другима старјешинама црногорским, те да опровргнете оне мисли, које је имао француски генерал због тога, што се међу њим и вама догодило, па ми заједно можемо бити на разговору у генерал-ан-шефа Мармона, а о таковом вашем доласку у овај град, ако вам то само буде угодно, молим покорно, изволите што скорије извјестити ме.“

Ослоњајући се на ријечи свог пријатеља Санковскога, који је при концу августа мјесеца отишао пут Русије, владика опет крене се с Цетиња с неколико главара, те се састане с Мармоном. У почетку разговора показивао се Мармон, као генерал Наполеона и велике нације, мало надувен и горд, но кад види, с ким има посла, онда и он промијени тон и врло учтиво и ласкаво стане разговарати се, увјеравајући владику, да је за Црногорце прека нужда држати мир и добру слогу на граници с Французима, и да би

за Црну Гору, по њеном положају, понајбоље било примити покровитељство Наполеоново. Владика је одговорио Мармону, да ће он, по могућству своји, иначе доста слаби сила, старати се о одржању пограничног мира с новима сусједима, а да покровитељства француског не треба, почем има од давни давнина покровитеља од своје вјере и племена, цара рускога. Тим се разговор сврши између владике и Мармона, којима је толмач био граф Зановић, па по видимом и један и други задовољни растану се.

За мало је времена трајало пријатељство између нови сусједа; Французи су предлагали владики да намјесте свог консула на Цетињу и да направе друм од Котора до Никшића преко Црне Горе, а владика им је одбио и једно и друго; при том Црногорци су држали страну Брајићима, француским поданицима, и помагали им у бој против Француза. То све, особито посљедње, јако увредило је Наполеона, па у својој свемоћној сили изда булетин, да ће Црну Гору крвљу њени житеља облити, те се не ће више звати Црна него Црвена Гора. Није само ријечима Наполеон своје незадовољство показивао спрама Црне Горе, већ је нешто и дјелом посвједочио; он је у јесен 1808 године укинуо духовну власт владики црногорском над Боком и ову саставио с тад установљеним православним епископатом у Далмацији; те исте године, али још пре тога у љето, Французи су мушкетали у Котору попа Лаза Радонића с Његуша и његова сина, момка од 18 година. То све дало је повода још већима смутњама, те је долазило и до чаркања између Црногораца и Француза. Најпослије је француски генерал Бертран (Bertrand) учинио мир с владиком, али тај мир на слабом је темељу почивао, јер и Бокељи нису могли чути ни видјети Французе и једва су чекали, да их се час пре опросте.

Устанак Срба за слободу под Карађорђем

у почетку 1804 године и њиово војевање против Турака, како те, тако и сљедујуће 1805 године нису привлачили на себе никакве пажње владике црногорског. Тек у почетку 1806 године он је баш онога дана, кад је пошао да удари на Нови у Боки, послао по књигоноши своје писмо српском вожду Карађорђу и молио га је, да му опширно јави о стању Србије. Српски вожд и совјет одговоре на то писмо одма, но кад по дугом времену не добију никаква извјестија од владике, а они му опет отправе писмо, које од слова до слова овако гласи:

„Отъ Верховнаго Сербскаго Вожда Георгія Петровича, и отъ Сербскаго Совѣта Народня Свѣтлѣйшему и Высокопреосвященнѣйшему Князю и Митрополиту Черногорскому и Россійскому Каваллеру Господину Петру Петровичу Нѣгошу, любезный поздравъ и смиреное поклоненіе!

„На Ваше прелюбезноє от 15 ферфарія с. л. писмо послали смо мы по Вашему нарочитому 4. апріилія с. л. отговоръ, у коему смо подробно сва намѣренія и желанія наша явили, и пред Вами са свим душу и срдце наше излили, съ прошеніемъ на душмане наше военне помощи отъ Васъ: На кое смо отъ Васъ свакій данъ и часъ нестерпѣливо отвѣта чекали, и еще получили нисмо. Или писмо наше добили нисте, или су друга дѣла вниманіе Ваше заняла, незнамо. Чекати далѣ у неизвѣстности состояніе наше нама недопушта. — Зато и шалѣмо Вама по сему нарочитому нашему писмо ово, да разумете накратко положеніе, и отъ Васъ требованіе наше. Нашъ честитый Царъ Султанъ Селимъ отъ свега намъ е милостивъ: и мы свакій данъ очекивамо отъ Њѣга фермань да живимо законно као щастливый и вѣрный блистателне Порте подданицы, и да управляюћи се сами собомъ у нашой земли отъ даемо царю царево, и да краеве наше, као частъ султанова царства противъ всякаго ино-

страннаго покушенія и нападенія чувамо. — Милость ову цареву мы бысмо у миру дочекати могли, да возгнѣздившемуся у Београду явному цареву ребеллу, Крчалійскому водителю Гушанцъ-Аліи много вѣровали нисмо; кои, погазивши съ нами учинѣне мирне уговоре, страшно непріятельство на насъ е подигнуо, сву скоро ними злобно-завидливу Босну и Видинскога пашу Пазванџића, и некое немирне Арнауте противу насъ возбунивши и двигнувши. Кадъ смо Арнауте возбунѣне на Куршумліи щастливо разбили, съ Пазванџићемъ одъ ны отсѣченымъ на прошеніе его миръ смо учинили: а и Гушанцъ-Алію хоћемо у име Божіе скорымъ временомъ изъ Београда истерати. Съ непримиримомъ Босномъ, — коя се на внушеніе Гушанцъ-Аліино противъ цареве волѣ и заповести на насъ яростно подигла, и коя е већъ до сада многа села и нахіе наше попалила, поплѣнила и поробила и превелику намъ штету учинила, и чини съ безпреривнимъ усиленіемъ, — данасъ се находимо у найвећой ватри и у найнемилостивиой кавги. Она (понайвише Сараевцы) учинѣна одъ насъ представленія мира не пріима, и препятствуетъ толико щастію нашему, да е већъ явно, да мы праведно намѣренный нашъ конацъ прѐе получити неможемо, докъ ню не поразимо; Она разслаблява насъ тако, да ћемо мы съ ньомъ доста муке имати, ако ю Вы не обуздате. Противъ ове дакле неверне и душманске Босне, коя е отъ старине свагда главне и заклете непріятелѣ србскога имена и вѣре у нѣдрима ранила, и коея Ехидново исчадіе, — нечастивога Бранковића семе проклето, — данасъ о томе ради да угаси са света ядомъ своимъ, и да избрыше са свимъ име и благочестіе србско! Противъ овога, велим, заклетога, военога, домаћега непріятеля нашега, просимо мы отъ Васъ скорую и неотложимую вооруженну помощь: на кою смо мы у самоме по-

четку основанія нашего велику надежду имали !!! Заклиняюћи Васъ светимъ онимъ вѣре, племена и крви свезомъ, по коему се една браћа називамо, и есмо — призивлѣмо съ пламеннымъ сердцемъ и съ разшириеннима рукама Васъ! и чрезъ Васъ сву нашу црногорску, далматинску и ерцеговачку храбру, премилу и предрагу браћю — у онай положителный союзъ, кои е между старима и праотцыма нашима, докъ су славни были, быо! сирѣчъ: у дружство оружія и у междоусобный отбранителный и нападателный свезъ!

„У овай свезъ ступити имате Вы предъ Богомъ и предъ людма и предъ целомъ Европомъ святѣйше званіе, право и должность и по Божіему Естественному, и по гражданскому и по політическому закону. Ступаюћи у овай свезъ, удовлетвориѣете вы првой должности Србина человѣка и князя, и привезаћете къ себи крѣпко у найважніемъ времену родъ и племе свое; коего благодарность Вами всегда одъ важне ползе быти може: и помагаюћи намъ у нужди и невольи нашой противу непослушника царевихъ и Гушанцъ-Алинихъ союзника, који су сву Босну ребеллскимъ духомъ отровали, и противъ вѣрне цареве рае, слѣдователно и противъ цара подиглн: добиѣете Вы несумнѣно и право на признателностъ блистателне Порте: а преко свега тога даваюћи намъ вооруженну помощь учиниѣете Вы то, што светъ явно говори, да сте већъ отдавно учинили! Оно далѣ опоминяти не ћемо, што ћете целому потомству србскому чрезъ незакоснѣнну помощь сію сотворити!

„Ово мы уму и срдцу Вашему представляюћи, другая, къ самомъ дѣйствію относителная, расположенія Вами оставлямо; само молимо да ихъ и нами благовременно сообщите. Разгласите сіе Вашимъ у Далмаціи и Ерцеговини любезнѣйшимъ. И преће свега подайте доволну силу хра-

бро-чувенному витезу Шибалiи, да, къ соединенію съ нама теглећи, учини скоро едну яку и силну диверсію. Вся предпріятія наша свое средоточіе имати мораду: опредѣлите сіе, и намъ скорый, немедленный и опредѣленный отвѣтъ, коего съ найвећомъ нестерпѣливостію чекамо, на вся сія пошлите, нека разумемо добро како данашнѣ быће и состаяніе, тако и рѣшеніе и мнѣніе Ваше. — Ово просимо одъ Ваше стране; а мы одъ наше стране въ залогъ непоколебиме вѣрности, юношеске неутрудимости, и всяке, коя се само изискивала буде, жертве, прилажемо Вамъ оно Щастіе, кое смо отъ предивнаго, Божіимъ мановеніемъ сотвореннаго, изъ ничего начала преко трогодишняго содержанія нашего до сего часа имали. — Ово Щастіе! и надежда у Васъ есу намъ два найдрагоцѣннія сокровища. Содружите сія и народа храбраго надежду исполните!

„Писано у Сербіи у Смедереву 29 Маія 1806.
Ваше Высокопреосвященнѣйше Свѣтлости вѣрнѣйшіи Синъ

(М.П. ГЕОРГІИ ПЕТРОВИЧЪ

верховный Сербовъ Вождъ
Са Сербскимъ Совѣтомъ Народним.“

Ми смо видјели пре, да је у ово време и цијеле 1806 године владика са својима Црногорцима и Приморцима у друштву Руса против Француза око Дубровника и у Боки ратовао, слѣдовательно није могао ни дати никакве помоћи српском вожду. Србљима под Карађорђем ове године није ни била нужна велика помоћ; они су свуда храбро борили се с Турцима и над њима више сјајни побједа одржали, као на пр. на Мишару, код Пореча, на Бањи и т. д. У мјесецу нов. уђу Руси под Михелсоном у Молдавију и у Влаш-

ку, а с почетка 1807 године, пошто су Срби у фебр. узели Шабац и Биоград, ступе са Србљима у сајуз против Турака. Тим догађајем обрадован, владика отправи свог повјереника, С. Пламенца, с писмом к српском вожду, да се с њим договори о нападању на Турке. Карађорђе радосно прими Пламенца, и одговори владики овако:

„Высокопреосвященѣйшіи и Свѣтлѣйшіи Митрополите и Княже Черногорски,

Милостивый Господине!

„Любезнѣйшая и много уважаемая Ваша писанія, колико утѣшенія толико и обнадеждованія даю ми. Позднѣйше всѣхъ, чрез господина Савву Пламенца из Земуна приміо самь, и после много времена по открытой коммуникаціи више Видина кодъ Праова на острову на Дунаву съ Россійскомъ войскомъ, прешао е Вашъ посланецъ г. Пламенацъ и са мномъ разговарао се: о нашимъ обстоятелствамъ и состоянію извѣстиће Васъ подробно. Ништа мене съ Браћомъ моіомъ толико утѣшити не може и отъ Бошнячкогъ нападенія силнаго, колико толико одбранити, кромѣ крѣпкаго оружія храбрихъ Сербовъ Черногорцовъ и содѣйствіе коммуникаціи сь нама. — — Себе препоручая и весъ родъ Сербскій у любовь и воспоминаніе, скорѣйшаго извѣстія ожидая съ отмѣннымъ высокопочитаніемъ пребывамъ

„Высокопреосвященнѣйшаго и Свѣтлѣйшаго Митрополита и Князя Черногорскако Милостиваго Господина! у логору у Штубику 13 Іюния 1807. вѣрнѣйшій

Черный ГЕОРГІЙ ПЕТРОВИЧЪ
Верховный Вождъ Сербскій.

„Господину Степану Андреевичу Санковско-

му мой любезнѣйшій поздравъ и поклонъ изручите, и препоручите да ме нѣговога любезнѣйшега и мени пожелаемога писанія, у време Ваше самномъ кореспонденціе удостои, покорнѣйше просимъ“ (*).

Док је Пламенац с овим писмом дошао до владике, овај је већ у слѣдству мира тилзитскога био оставио Боку, коју су Французи, као што је казано, заузели посљедњи дана јулија мјесеца. У том и Руси 12 августа учинили су у Слободи примирије с Турцима на 8 мјесеци, које се продужило преко подруг годиње. За то време примирија и Србљи су почивали; но како у почетку прољећа 1809 године отворе Руси рат с Турцима, тако и Србљи одма почну спремати се да ударају на Турке, о чему 30 марта јави и Карађорђе владики, позивајући га, да се и он са својима Црногорцима диже на непријатеља вјере христове, те ако их јуначка срећа послужи, да се састану и сједине с војском на ријеки Тари.

У мјесецу априлу пређе једна српска војска у Босну и почне ударати на турске градове, а с другом војском Карађорђе и Милан Обреновић упуте се к Херцеговини, те око Ђурђева дне узму Сјеницу, разбију пашу пећског и саставе се с Васојевићима. О том је Милан Обреновић одма извјестио владику, коме је и Карађорђе 30 маја из Сјенице писао и овако своје писмо завршио: „Ево ја ћу с помоћу Божијом поћи до Таре, а ви удрите одозго, али што пре да не губимо време срећно. Ако што мислите, сад је срећа; да је неупуштимо, за Бога!“

Глас, да је Карађорђе узео Сјеницу и да намјерава доћи на Тару, оживи и охрабри све околне Херцеговце, те се Жупљани, Дробњаци и

(*) Ова два писма Карађорђијева и уз њи још неколико други, које његови, које војвода његови, хране се у избраној архиви на Цетињу.

друга нека племена одбију од Турака, а у толико и владика изиђе у Бјелопавлиће, од куда пошаље своје људе у Жупу, Морачу и Дробњаке, да дижу и уређују војску, те да иду на Тару. Међу тим дигне се Карађорђе с војском на Нови Пазар, те варош узме и попали, а град опсади, а у том дотрчи му гласоноша, да је силна турска војска навалила од Ниша и са свим истребила српски логор на Каменици (то је било око половине јунија), па да је отишла на Делиград. На тај глас Карађорђе остави Нови Пазар, па полети с војском у помоћ својима Србима на Морави.

Повратак Карађорђев од Новог Пазара јако овесели Турке на црногорској граници. Владика намисли забунити их мало, па с неколико војске изиђе на Планиницу. Он је одатле преко цијелог љета узнемиривао никшићске Турке и плашио оближње Арбанасе. Ту му је дошао војвода Антоније Симоновић (Чолак-Анто) с Раком-Левајицом; њи је Карађорђе још из Сјенице послао био, да о његовом ту доласку увјере Дробњаке, Морачане и остале Брђане и Црногорце. Пошто наступи јесен, а не дође никаква гласа од Карађорђа, владика дигне се с Планинице и распусти војску, а међу тим био је писао Карађорђу, који му 16 Септ. одговори овако: „Ваше писмо од 21 августа примио сам од мојега војводе Раке Левајице и од Антоније Симоновића и од храброга војводе Гаврила Шибалије. Ја сам у великој бризи и сметњи био, а ваше ме је писмо обрадовало, кад сам разумео, да сте с неколико војске дошли против града Никшића, и да сте га, с помоћу божјом, у такову слабост привели, у каквој још никад није био, за које вам благодарим на вашој трудби, што сте ви обуставили Турке од Херцеговине и Арбаније на себе, да не би дјејствовали на нашу војску куда су позвати били, и нисте могли даље унапредак сту-

пити, што од нас никаква писма получили нисте; зато молим да нам опростите, али то није наша погрешка, већ јавићемо вам, до кога је и који су душмани Србији и народу српскому.“ — За овим следује јадиковање: како су неки људи о пропасти Србије радили и до тога је довели, да су Турци у њој толико нахија покорили; како су издајници пребјегли у Земун и премамили му најбољег војводу, Петра Тодоровића (Добрињца), али, вели, опет су Срби већу чест својп пређашњи мјеста заузели.

Докле год је Карађорђе био у Србији, он је једнако дописивао се с владиком црногорским и јављао му о стању Србије, али није више искао од њега војничке помоћи. Он је знао, да је владика у таковој јуначкој невољи био, да нити је имао дебане, нити је имао паре ни динара да је купи. За чудо, како владика бар у оно време, кад је с Русима био у Боки и одатле дописивао се с Карађорђем и с њим договарао се о заједничком нападају на Турке, није могао доћи до дебане!

Црна Гора била је у великој невољи 1810 године. То се бар види из Карађорђева писма, које је те године 25 јулија из Ћуприје писано и у коме између осталога стоји ово: „Од мора до нас Дунавом све су градове Руси од Турака узели, само Видин и Адакале код нас у Турака је, а тако су и све градове по Бугарској узели до Шумље. У овом времену ако се онде или војна оконча, или мир закључи, одма ћете и ви знати. Ако остане војна, за вас ћемо говорити о срећи и о сједињењију с вама; ако ли буде мир, не ћемо вас и нужде ваше, које већ знамо, оставити, но како за нас, једнако и за вас радићемо. Зашто ако би се случило претрес томе народу, ја би весма жалио и за сиротињу сузе пролио; ја ћу се старати за тај крај, колико год више могу; а ја већ знам нужде ваше... Ако Бог даде каквим начином, те се ми узможемо тамо окренути,

да се сјединимо, онда ће наша срећа бити; ако ли се не узможемо сјединити, а ми ћемо око јесени вама и Шибалији писмо послати, те ће се спремити, ко ће отуда овамо, а ми ћемо одовуда тајно с војском усигурати и до Лима доћи те их приватити, а сада се не може; јер сада су Турци у логорима свуда по граници, а ми смо сву нашу силу употребили против Ниша, зато сад није могуће то учинити; јер ако би то Турци опазили, они би се из готова логора срикали и морали ли би стопити много сиротиње. Но на јесен Турци ће се растурити на зимовнике, а ми ћемо тајно преуготовити и вама јавити, да уједном све се спремп, ко ће овамо, да их примимо. Но ако би се то у нужди било случило, то би моја особита жалост била. Ако би се та мјеста од нужде опразнила на коју било страну, то би ми и сва Србија плакали, јер знали смо, да се то мјесто чисто одржало: од како је српско царство пало, није га погани агарјанин опоганио ни под ногу згазио; а сада ако падне, на жалост свој Србији! Па кад би се без вреда избавило амо, и то ми не би ни по јада било, те после или заједно да живимо, или да заједно мремо... Ја би вам и нужни војени ствари дотурио и имао би доста, али се сад не може, јер је пут доста затворен, па да силу тамо окренем, да пут отворим, морао би одовуда од Ниша страдати; зато сада расудите, шта може бити. Ја сам вам рад свагда истину казати, а не варати, као што су нас неки."

Овом приликом писао је владики и Милан Обреновић, па вредно је да се наведе овде и његово писмо, које од слова до слова овако гласи:

„Ваше Високо-Преосвященство!

„Чест себи даем с глубочаишим високопочитаніем Ваше Високо Преосвященство поздравити и желити, да мало понизное ово мое писаніе у

цѣлом здравлю и сваком духа удоволствию Вас застане и мени благонаклонна сотвори.

„Надаюћи се да сте разумѣли о моем по всенароднѣм взисканію в Россію путешествію, и познаваюћи безпримѣрну Вашега Високо-Преосвященства ко отечеству и роду нашему любов и не уморену за обще щастие ревност, знам да ће Вами душевну радост извѣстіе о успѣху моего посолства причинити, за то и не закоснявам ово вами дати.

„Пришедшій ко Главнокомандующему Г. князу Багратиону примлен сам с честю пристойною посланику великог код Народа. Представленія моя милостиво примлена су и прошенія милостивѣише услишана, с увѣреніем, да Августѣишій Імператор ни когда от своє милостивѣише Народу нашем дате рѣчи отступити и Народ оставити у мраку под игом свирѣпог христианског душманина неће. Увѣрително слово свое засведочио є датим нам воинством — щастіе Народнѣ цветало є найлучше и обѣщавало плод краснѣишій.

„Но нечаяна заповест возврати воинство у Валахию. Неожидаемо ово приключеніе ест глубочаишую печал причинило с тим вишу, што незнаюћи узрока нас виновником промѣне бити есмо мислили. Хотѣвши узрок ужасне нами промѣне знати паки похитам в Валахию, и скорѣ дознам, да причина оне ест измѣна Главнокомандующег. Г. Граф Каменски втори доће Главну Команду примити; за развидити и болше устроити план овогодишнѣг воеваня повукао є сво воинство с позица перви. — Дужност моя и народнѣ щастіе искало є к нѣму ићи — И он исто предречено увѣреніе мени даде, да всемилостивѣишій Імператоръ Народ наш оставити неће, и да є наше щастіе већ россіиском сажено.

„По устроенію новог военог плана заповеди

Г. Графу Цукато прећи с воинством в Сербию и дѣла како воена тако и политическа Сербска свићати; и он доиста точно своју должност извершава ест нами велики приятел и любител Народа нашег.

„От овог кући на одмореніе пошавшій доћем у Куприю, гди Ваш секретар Г. Орлович с Шибалиом наће мене; нѣга оставим при Г. Корћу да чека на мое пришествіе, а я ћу, колико обстоятелства дозволе, к њему хитати — и Ваше дѣло нашим учинити, као што и ест нераздвоено, неразцеплено. Увѣрите се Високопреосвященѣишій Господине! да щастія нашег, ако нам милостивіи Творац кое способи, участіе Ви имати морате. То вами мислим и Господар Корће пише. — Едан смо ми род — и жребие едно бити ће наше.

„Усердствуите дакле и радуите се! Щастіе наше већ уватило є корен, расте и починѣ цветати, скоро ће плод давати. Россіински всещедри человѣколюбивіи Імператоръ воюе с Портом Отманском данас само за нас и скоро ће ову приморати мир подписати онаков, каков он само преписати благоволи. Силни є успѣх Его оружия! Силни є воиник Г. Граф Каменски! Сви скоро градови по Дунаву до мора узети су, у землю 30 сата далеко улегло є воинство и у Шумлю держи великог везира са свом воиском турском затворена. Кои час чекамо извѣстіе да є Шумля узета, везир ухваћен, или мир подписат. А у овом ће доиста всѣх Сербов щастіе созидано бити.

„О том увѣраваюћи желим Вами благополучно здравие, и цѣлуюћи святу Вашу десницу просим како Ваш благослов, тако да ме у Вашим к преблагому Спасителю отсилаемим молитвами

споменути незаборавите. Кои есам с глубочаишим искренним високопочитаніем

Вашего Високо Преосвященства Всемилостиваго Г. Архи-Пастиря у Брусници 28 Юлия 1810. покорнѣиши слуга

МИЛАНЬ ОБРЕНОВ. с. р.

коммендан и депутат Народньи.“

Како вожд, тако и депутат народа српскога, желили су бити од помоћи владики и народу црногорском, но по несрећи слабо су и својој земљи могли бити од ползе; јер Милан Обреновић послије непуне иза тога по године преселио се у вјечност, а Карађорђе у мјесецу септ. 1813 године био је принуђен оставити Србију Турцима и себи спасенија у Аустрији тражити.

Тилзитски мир, закључен између цара Александра и Наполеона, био је при концу године 1810 готов да се прекине. Сљедујућа за том година прошла је у залудним преговорима, а још више у припремању за рат; а у почетку 1812 године већ се извјесно знало, да је Наполеон накан час пре напасти на Русију с многобројном војском. У то време налазила се у адријатичком мору енглеска флота, којом је заповиједао контра-адмирал Тома Франц Фербаментл (?). Једна чест од те флоте под командом капетана Вилијама Хосте стајала је у Далмацији код острова Виса, који су Енглези још 1810 године отели од Француза. Которски командант Готије (Gauthier) слутио је, или је предвиђао, да ће Енглези, чим Французи ступе на руску земљу, гледати подићи Црногорце против Француза у Боки, па желећи од тог одвратити владику Петра, пошље му писмо, које у преводу овако гласи:

„Његовом преосвештенству Владики Црногорском.

„Ја знам, да ће енглески емисари доћи к ва-

ма, но Енглези су ниједне вјере! Чувајте се, преосвештени господине, да вас они не преваре, као што су преварили све континенталне (сухоземне) државе, које су за собом повукли у несрећне ратове, па их онда оставили. Нека се Црногорци ни мало не мијешају у ствари велики народа, већ нека стоје на миру у свом завичају и буду пријатељи Французима, својима сусједима. Тим ће начином они сачувати своје благостање, своју независност и своје спокојство.

„Примите, преосвештени господине, увјерење мог високопочитанија.

„Генерал бригаде, барон царства, командант Арбаније француске, у Котору 23 фебр. (н.ст.) 1812.

ГОТИЈЕ с. р.“

Није прошло много времена, а стече се слутња которског команданта. Баш оног истог мјесеца, а то био је јулиј, кад је цар Александар у слједству Наполеонови побједа у Пољској позивао све Русе, који су за бој, да се дижу на оружје, дође на Цетиње енглески полковник Данез, послан од гори споменутога адмирала, да наговори владику дићи се с Црногорцима на Французе у Боки (*). Није требало много наговарати владику на то; он је срцем и душом мрзио на Французе и желио испод њиове власти ослободити Боку. Он се обећа Данезу, да ће са својом војском, кад дозна, да је Енглеска у сајузу с Русијом, и кад види згоду, ударити на Боку и о томе благовремено извјестити контра-адмирала, да му овај пошље своје убојне лађе у помоћ.

На свршетку 1812 године био је принуђен Наполеон бјежати из Русије с малим остатком своје потрвене војске. Цар Александар, наумивши ослободити Европу од Наполеонове тешке

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56.

власти, објави 1813 године *свету војну*, на пошто је он са својима сајузницима одржао знатне побједе над непријатељем, тад и владика нађе да је згодно време испунити своју задану ријеч Енглезима, те 27 августа поменуте 1813 године изда прокламацију на свој народ, позивајући их да узму оружје против Француза у Боки, а г. Зифру, которског грађанина, пошље на остров Вис, да о том извјести команданта од енглеске ескадре.

Црногорци радосно су примили позив свог владике и за тиљи час буду готови против непријатеља, јер је њима на бој у питому и богату Боку, у помоћ својој браћи, све једно као и на свадбу поћи. Већ 9-га септ. крене се с Цетиња владика с једним дијелом Црногораца, те опсади град Будву, којим 11 га числа и завлада, нашавши у њему 6 топова и разне дебане и хране и заробивши од Хрвата 49 момака и 1 официра, а од Француза 4 жандарма и 3 топџије. Чим Будва падне, тај час и њене околине драговољно пристану с Црногорцима (*).

Други дио војске црногорске под губернатором, кавалером Вуком Радонићем, 10 септ. опсади Котор и близу њега тврдињу Тројицу. Зором 12 септ. удари губернатор на Тројицу, којој истрче из Котора Французи у помоћ. Да би завараo непријатеља, вјешти боју губернатор изнајпре повуче се натраг, па онда снажно насрне на Французе изишавше из града, те их опколи и тако потуче, да их је пало мртви преко 100, осим заробљени 36, а једва их је нешто мало спасло се бјегством у град, да тамо кажу тужни глас о погибији своје дружине. За тим губернатор опет удари жестоко на Тројицу и премда је и с ње и с градића извише Котора бранила је ватра из топова, али опет то јој ништа не помогне, већ непријатељ прсне куд је ко могао, а Тројицу,

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56.

послије једног сата, развали лагум, што су Французи били закопали (*).

О овима побједама владика је 12 септ. из Будве писао команданту енглеском на Вису и генералу аустријском у Далмацији и искао је од њи да му пошљу помоћ, с којом би кадар био наставити посао срећно започети. Док се та помоћ исчекивала, међу тим 15 септ. удари једна чета Црногораца и Примораца на батерију француску код Верига, и не пазећи на то, што је и из ње и из друге према њој, из Св. Ђорђија, сипала ватра, тај исти дан отму је, гдје заробе 14 прости војника Италијана и узму три топа. Друга опет чета Црногораца и Примораца навали 18 септ. на батерију на Росама и њом завладају, нашавши у њој 4 заглављена топа, што су их солдати оставили и побјегли. Ове двије мале побједе биле су од велике важности за Црногорце, јер помоћ, којој су се од Енглеза или Аустријанаца надали, могла је слободно доћи до под сами Котор (**).

Овакови брзи успјеси морали су по нужди привући и остале општине у заливу которском на страну побједитеља, но док су се оне скањивале, владика пошље подоста Црногораца са Савом Пламенцем, те 28 септ. стегну опсадом Нови и тврдињу Шпањолу и између ови и Дубровника пресијеку саопштење (***).

Први дан окт. мјесеца уђе у залив которски енглеска фрегата, бриг и неколике канонерске шалупе (топџијске шајке) под командом капетана Хосте (†), с којим дође и абат Брунаци и донесе

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56-57.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 57.

(***) Грлица, 1838 год. стр. 57.

(†) Грлица, 1838 год. стр. 57-58. — У Грлици погрјешно је наштампано, да је од ерцхерцега Естекога писмо владики дошло 8-га окт. умјесто 1-га окт.

владики писмо од врховног војводе Естског. То писмо преведено овако изговара:

„Високопреосвештени господине!

„Налазећи се послом овдје на Вису у оно исто време, кад се разнео весели глас, да је ваша војска завладала Будвом и узела тврдињу Тројицу близу Котора, опазим једно ваше писмо, на ком не стоји поименце, коме ће се предати, него с натписом на генерала аустријског, који био да био командант у Далмацији, па желећи разабрати подробније новости, а такођер и видјети, не би ли и ја могао одавде помоћи у чему год вашем дјелу, које смјера на ослобођење Боке од власти француске, под којом је стењала угњетена, а равним начином и по савјету г. Зифре, који се баш овдје налазио, ријешим се отворити ваше писмо и нађем у њему потврђене радосне гласове, који су се овдје разнели. Ја сам опет запечатио ваше писмо и послао га одма куд је опредјељено; али видећи да ви, високопреосвештени господине, иштете аустријске војске и муниције у помоћ, да с општим сагласијем ослободите са свим Боку, разговорио сам се одма с овим господином командантом енглеским на Вису и тако сам израдио, да се одма отправи тамо једна војена лађа с неколико шалупа канонерски и да се отправи на лађи неколико војске, муниције и праха. Без сумње, ако срећно пође за руком предузето дјело, доћи ће и више војске за овом, да помогне заједно с вашом војском ослободити Боку.

„С овом малом помоћи, које главна заслуга биће поспјешност, наумио сам послати вама добро познатог г. абата Брунаци, који се овдје код мене налази и коме ћу предати ово писмо. Ја много полажем на вјештину и дјелатељност истога г. абата, који је свагда усрдно старао се за опште добро на тим крајевима и који је својом

ревношћу и карактером знао заслужити моје повјерење.

„Вама дакле ја препоручујем га и наложио сам му, да вам и устмено изјави моје отмјено почитаније. Радујући се и опет вашима побједама, које све више и више умножавају опште почитаније спрама ваше особе, молим вас, да се увјерите такођер и о мојем отмјеном почитанију с којим јесам Вашега Високопреосвјаштенства на Вису 1 окт. (н. ст.) 1813. Ваш доброжелатељ

ФРАНЦ врховни војвода аустријски од Есте
с. р.“

Баш кад је 1-а окт. дошао у которски залив капетан Хосте, тај исти дан прећу на владичину страну Доброта и Прчањ, а Пераштани скоче и јуначки истјерају Французе из свог градића, па из њега заопуцају бити топовима батерију на острову св. Ђорђија, те и њом завладају и у њој узму 10 топова и заробе преко 80 солдата, које поведу енглеском команданту. Одма сутра-дан, 2-га окт., Црногорци и Приморци заједно с Енглезима ударе на град Нови и на градић Шпањолу, које послије јаког боја, који је трајао два дана и двије ноћи, отму, гдје су нашли 33 топа и доста хране и цебане (*). За чување ови градова остало је у њима и неколико Енглеза уједно с Црногорцима и Приморцима.

Сад је требало ослонити се највише на силу и вјештину Енглеза. Непријатељ, опкољен и с мора и са суха, сједио је затворен у Котору. Њега је требало сад бити с брда Врмца, ла би без сумње морао предати се; али ваљало је на Врмац извући топове и ту намјестити батерију, а то без Енглеза нити се знало, ни могло учинити. У том капетан Хосте дигне неке топове с острова Св. Ђорђија и с Новога. На молбу Бо-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 56.

кеља владика 11 окт. пише команданту енглеском, молећи га да речене топове врати на своје мјесто, примјетивши му, да топови дигнути с острова Св. Ђорђија, нису француски, него су од давни давнина сопственост Пераштана, који су доста помогли против непријатеља. Капетан Хосте на то одговори сљедујућим писмом!

„Високопреосвештени господине!

„Имао сам част примити ваше писмо писано јучер. Жао ми је, да су житељи узели за зло разорење тврдиње Св. Ђорђија, али то није ни за што друго учињено, него да се обезбједи ескадри енглеској пролазак кроз Вериге у случају какове неповољне промјене.

„Високопреосвештени господине, топови вратиће се житељима, али треба да знате, да сам ја наумио пренети те топове на брдо, па да из њи бијем Котор. Сад сам пак промијенио мисао и не ћу блоковати обалу дубровачку и которску; у тој намјери скоро ћу изићи из залива да назим на непријатеља.

Част имам бити вашега високопреосвештенства близу Котора 24 окт. (н. ст.) 1813. покорни слуга

ХОСТЕ с. р.

„П. П. Абат Брунаци учинио је много квара. Његов начин поступања, показујући се, тако рећи, радан својима интригама, на штету и његовом цару и овога сајузницима, јер чини квар општем дјелу, за које смо се заузели“

Владика је рад био од предузете намјере капетана Хосте одвратити, па му је писао и доказивао, да одлазак енглеске екскадре из залива которскога уништио би у најбољу згоду жељу сајузни дворова, почем ни за чим другим није стајало, него узети Котор, па би онда Бока са свим очишћена била од општега непријатеља. Оставши

у својој намјери непоколебим, Хосте одговори владики овако: „Кад је Котор са свију страна опкољен, моје бављење овдје није од потребе. При свем том ја се не ћу одавде много удаљивати, него ћу поћи против непријатеља к Дубровнику и често ћу долазити у Боку, да се с вама састанем. Ја сам дао заповијед енглеској војсци, да изиђе из Новога и из Шпањоле. У ова два града, као и на острову Св. Ђорђија, има много барута, о чему јављајући, молим да ваше високопреосвештенство узме оне мјере, које нађе у овом случају за нужне.“

Послије неколико дана кап. Хосте са својима лађама одједри из которскога залива, да чува обалу од Котора до Дубровника (*).

Ноћу између 16 и 17 окт. изиђу из Котора сви Хрвати, а било је њи у све 256 момака и 4 официра, који су се у француској служби налазили, и предаду се (**) на Прчању абату Брунаци, донесавши са собом 3 француска барјака и кључеве од градски врата, којима се излази на море у пристаниште и на јужну страну. Да је о том одма знао владика, који је сједио у Доброти, по сата далеко од Котора, могли су Црногорци и Приморци те исте ноћи ући у град и њим завладати, али абат јавио му је о том тек 17 окт. окт. око ручано доба.

Ползујући се поменутим бјегством Хрвата, које је јако ослабило непријатеља и задало му жесток удар, владика тог истог дана понуди писмено команданта которскога, генерала Готије, да се преда на капитулацију; но командант за-

---

(*) Грлица, 1838 год. стр. 58.

(**) Грлица, 1838 год. стр. 58. — И на овом мјесту у Грлици погрјешно је штампано, да су се Хрвати предали 20-га окт., умјесто између 16 и 17 окт.

хвали владики на предложењу, а предати се не хтједне (*).

Кад види владика, да генерал Готије не мисли тако брзо предати се, а он сазове у Доброту на скупштину Бокеље и ту дешене Црногорце ца им предложи, да би, по оном правилу: „у сајединењу јакота је“, најболе било, да се Црна Гора и Бока саставе у једну провинцију (област). И Бокељи и Црногорци на то радо пристану и 29 окт. скончају узајмне свезе, обвезавши се о том писмено овако: „Двије пограничне провинције Црна Гора и Бока заклињу се узајамно Господом Богом, да ће бити вјерне и свагда у сваком случају и догађају остати уједно састављене. Како су се сада предале под високо и моћно покровитељство трију сајузни држава, Русије, Аустрије и Великобританије, тако у име исти провинција њиови дотични главари изјављују, ако би игда политична опстојатељства принудила једну или другу провинцију подложити се једној понаособ буди којој од речени држава, да ће обадвије дијелити исту судбину, то јест да ће обадвије подложити се истој влади, на оне погодбе и с онима повластицама, које су уживале, и које надају се добити и унапред.“ Овај акт утврде својима потписима најпре владика и губернатор Вуко Радонић у име све Црне Горе и Брда, па онда представници општина бокељски: Будве, Рисна, Доброте, Прчања, Пераста, Паштровића, Грбља, Мајина, Побора, Брајића, Столива, Контада, Луштице, Ктола, Шкаљара и Мула (**), а најпослије потпише се Франо Љепопили, који је исти акт и написао на италијанском језику.

Одма послије тога завео је владика привремено прављеније под именом *централне комисије*

(*) Грлица, 1838 год. стр, 58-59.
(**) Грлица, 1838 год. ст. 59.

у којој је предсједавао он исти а засједавали су девет депутата од разни бокељски општина и девет главара које црногорски, које брдски. Поменута комисија занимала се не само средствима нападательнима против непријатеља, који је сједио затворен у Котору, већ и свим оним што је нужно за обезбјеђење безопасности и мира унутрашњег и за обдржање прављенија (*).

Поставивши у добар поредак унутрашња дјела, владика достави извјестије руском двору о свему, што се догодило у Боки. За тим почне централна комисија договарати се да изберу два депутата, једног Црногорца и једног Бокеља, па да се пошљу сајузним дворовима с прошенијем, макар који био господар над ове двије сад у једну провинцију састављење земље, да им буду сачуване исте старе повластице једној и другој. Много се о том избору депутата расуђивало, али није ништа закључено; јер се почело показивати неко неспоразумљење између општина римо-католички с једне и општина источне цркве с друге стране.

Кад владика види, да се депутати, о којима је ријеч, не могу изабрати с општом слогом централне комисије, онда он 8-га нов. сам од своје стране отправи Саву Пламенца, свог повјереника, к руском цару с писменом молбом, да његово величаство прими Црну Гору и Боку под своје моћно закриље (**), те да им буде отац, господар и благодјетељ и да им дозволи ползовати се њиовима старима преимућствима. Пламенац имао је од владике пуномоћије молити и друга два сајузна монарха, аустријског и енглеског, за покровитељство, ако се не би хтио примити руски цар. Том приликом писао је владика и руском министарству иностранi дјела, да ће он званије предсједатеља комисије, које је за њега одвећ те-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 59-60.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 60.

шко и које ни мало не слаже се с његовим духовним чином, задржати још за које кратко време, докле сајузни монарси ријеше судбину Црној Гори и Боки.

Чим Пламенац пође из Боке, а поменуте римо-католичке општине, које живе само од мора, сумњајући да ће Русија, од њи тако удаљена, моћи заклањати њи и њиову трговину, отправе прошеније цару аустријском, да благоволи својим оружијем покрити Боку (*).

Око половине мјесеца дек. разнесе се глас, да се неколико војске аустријске приближује к Боки да је заузме. Како то чује владика, а он напише два писма и отправи једно генералу барону Томашићу, назначеном за губернатора у Далмацији, а друго генералу Милутиновићу, који је пред том војском пшао, молећи их, да војска аустријска не улази у Боку, док не дође одговор на његово прошеније од цара руског или аустријског (**). У поменутим писмима владика овако пише: „Народ црногорски, ком је како год и другом ма ком народу мила своја част, војујући заједно с Енглезима, рад је да с њима заједно и доврши започето дјело, па да получи ону награду, којој се може надати само од доброга мњенија у свијету, награду за толику крв, коју су његова браћа пролила, и за пожертвовање ма било и сиромашног имања, па у слједству тога отправио је исти народ свог депутата к руском цару с прошенијем, да сајузни дворови ријеше будућу судбину Црној Гори и Боки, које су се узајмно обвезале, да ће унапред остати неразлучне и да ће, ако се која од њи подложи ма ком од сајузни монарха, обије заједно подложити се; зато вас молим, докле не дође то рјешеније од ви-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 60.
(**) Грлица, 1838 год. стр. 60.

соки сајузни дворова, а аустријска војска не улази у Боку."

Не знајући, да ли ће та молба, каја је само од његове стране писана, уважена бити, владика опет 23 дек. заједно с некима члановима централне комисије, писао је вишереченима генералима овако: „Ако имате налог од сајузни дворова, да заузмете војском обадвије провинције, Црну Гору и Боку, на она условија и са старима нашима повластицама, као што смо просили, то би управо увјенчало наше жеље и од туд би постала за нас најутјешитељнија епоха; иначе ако нећете за сад заузети обадвије провинције, ми вас усрдно молимо, не због шта другога, него за избјећи унутрашњи раздор, да обуставите пошиљати војску на ове стране до одговора, коме се надамо час пре од сајузни дворова, којима смо послали нашег нарочитог човјека."

Међу тим био се вратио капетан Хосте у которски залив и намјестио батерију на брду Врмцу, од куда је тукао из топова град. Не бивши кадар више држати се, генерал Готије 27 дек. преда се на капитулацију поменутом енглеском капетану, а кључеве од града приме два депутата централне комисије, губернатор црногорски и Виценцо Ловренчевић. Трећи дан послије тога изиђу Енглези са свим из Боке, предавши је владики, и пођу опет пут Дубровника да га обсједну, а за њима одма и генерал Милутиновић са својом војском, с којом је дошао био до Новога, отправи се к Дубровнику. Владика је послије тога посредством централне комисије управљао Боком, очекујући, какав ће му одговор доћи од цара рускога. Међу тим генерал Милутиновић, добивши заповијед од свога цара да заузме Боку, дође опет с војском до Новога, који му се 1814 године 27 маја преда, а 2-га јунија уђе у Котор,

те заузме сву Боку (*). И тако владика и по други пут остави Боку без икакве своје користи, којој се он надао.

Пошто је владика оставио Боку и вратио се у Црну Гору, у њу се вратио и Пламенац, донесавшк са собом од цара рускога писмо, писано 20 маја поменуте 1814 године у Паризу. У том писму препоручује се владики да преда Боку Аустријанцима и да увјери Бокеље, да ће им права и преимућства, којима су се они од искона користили, бити сачувана потпуно.

Чим је владика вратио се у Црну Гору, одма је у њој поновио се стари немир и раздор, а послије кратког времена претворио се је у праву анархију, која је трајала за све време, док је владика живио. Није било нахије, ни Брда, ни у њима племена на миру, а мало се налазило и братства, која се нису међу собом била и крвила. Борили су се Катуњани с ријечком нахијом, а ова и с црничком, крвили су се Пипери с Бјелопавлићима, а ови и с Катуњанима; били су се Морачани с Ровчанима, а ови и с Бјелопавлићима и с Пиперима; убијали су се Доњекрајци с Бајицама, а ови и с Његушима и с Цеклињанима; тукли су се Љуботињани с Цеклињанима, а ови и с Добрљанима и т. д. Па ако је кад и кад на неко време та међусобна борба престајала, те су или владика или врсни главари с великом молбом и муком међу закрвљенима вјеру хватали (примирије чинили), послије се борба још с већом силом понављала. Том својевољном злу придруживале су се често и гладне године, па тад је народ тражио себи спасенија у пресељавању у туђе земље. Неки су исељавали се у Русију, али већа чест од њи, приморани неповољнима околностима, враћали су се опет у своје неродне горе; неки су тражили себи нову домовину у са-

(*) Грлица, 1838 год. стр. 60-61.

дашњем кнежевству Србије, али су многи и одатле због нездравог ваздуха и од страха мацки по кратком времену трчали опет у свој завичај, а неки су најпослије тражили себи прибјежишта у Пуљи код народа од друге вјере и другог језика, па га нису могли наћи. Владика је с тужним срцем гледао биједу свога народа, али га није могао обавијестити, а још мање помоћи му; јер од како је 1807 године учињен мир у Тилзиту, од тада је цар Александар пресјекао давати Црногорцима по оно 1000 дуката годишњи, што им је цар Павао I био одредио, па још тада нестало је и сјенке суда и постало старо самовољство у Црној Гори. Залуду је молио владика Александра, да се настави предречена новчана помоћ давати, залуду је представљао, каква би од те мале помоћи велика корист била за Црну Гору. Александар није хтио ништа за то знати; он се врло добро сјећао, како су главари црногорски 1804 године непристојно његовом високом достојанству писали, па зато је он готово био дигао са свим руке с Црне Горе и оставио је њеној судбини.

Укоривши праведно Црногорце, што радо замећу домаћи немир и покољ, право је казати и то, што им служи на велику част, да они у опасности свога отачаства заборављају личност, своју корист и домаћи рат, па храбро и сложно боре се против изванског непријатеља. То су они више пута, па и 1820 године засвједочили. Босански везир Целалудин-паша, смиривши узбунтовану Босну, смисли окушати срећу, не ће ли и Црну Гору покорити, па у тој намјери поменуте 1820 године пошље свога делибашу с 12,000 војника Бошњака и Херцеговаца, да најпре погазе Морачу. Ова турска војска, пошто дође у Дробњаке и ту одмори се, удари 17 септ. на горњу Морачу и попали је готово сву. За тим навале Турци на дољну Морачу и почну куће палити, но их ту Морачани и Пипери уједно дочекају ју-

начки, аля их нису кадри били узбити. У том дотрче Бјелопавлићи и Пјешивци, око хиљадак људи, те заједнички с осталом својом браћом Морачанима и Пиперима насрну на Турке и склептају их са свију страна. Турци сад обрну натраг да траже себи спасенија у бјегству. Њима је ваљало проћи једним уским ждрелом, јер због велике тврђе гора нису могли другим путем вратити се. Црногорски лакци претеку их и засједну им код извора Мораче, па кад Турци туда поруљају, онда им Црногорци привруће огњем из пушака тако, да су их, као што пјесна каже, 1500 мртви поваљали и узели им преко 1200 коња. Црногорци су многе Турке и живе довели у Морачу и на гаришшима своји кућа посјекли их (*). Ово је за време владике Петра I Петровића био посљедњи бој Црногораца с непријатељима христијанства.

Од овога времена, па за једно десетак година није ни било Турцима до Црне Горе, јер су се они о свом домаћем јаду били забавили. Њи су забунили и смели ратом најпре Грци, који су 1821 године устали на оружје за своју слободу, а доцније Руси, који су послије многи и у Европи и у Азији одржани побједа, освојили Једрену 1829 године и у том граду Турцима мир прописали. Овим је миром руски цар обезбиједио благостање Молдавији, Влашкој и Србији, обвезавши порту не мијешати се у послове њиовог домаћег управљања, већ задовољити се једним само умјереним данком. Побједама цара Николе васкрснула је и Грчка, која је 1830 године добила своје независно краљевство. Како Црна Гора у овом рату није узимала никаква учешћа, тако није ни могла имати од њега никакве користи да распространи своје границе, но међу тим и њу је утјешио руски цар.

(*) Грлица, 1838 год. стр. 61-62.

Још кад је цар Никола I, при концу 1825 године, ступио на престол руски, к њему се владика црногорски обратио с молбом, да се она новчана помоћ, што је цар Павао I одредио Црногорцима, настави давати, а тако исто и да се надокнади за они 17 година што је била прекинута. Ова молба није могла бити одма испуњена, па зато владика опуномоћи свог знанца Ивана Вукотића, родом Подгоричанина, а старином Црногорца, који је у то време сједио у Петербургу, да он настоји то израдити преко министарства. Послије неколике године цар Никола заповједи, да се од његова ступљења на престол унапред издаје Црногорцима по 1000 дуката на годину, која је сума уредно и пошиљана владики на Цетиње, а остане за неко време још неријешено о накнади за прећашњи 17 година. Међу тим владика Петар преставио се у јесен 1830 године. Он је тог истог дана, кад ће се преселити у вјечност, а било је то лицем на Лучин дан (18 октобра), сједио послије подне у кухињи, гдје се, не имајући у кући ни једне фуруне, покрај ватре гријао и разговарао с некима земаљскима главарима, који су били к њему дошли, да им он своје писмо даде, па да иду кроз народ, не би ли могли ухватити вјеру између неки завађени и закрвљени племена. Осјећајући се врло слаб, владика у разговору јави реченима главарима, да му се приближио посљедњи час, и препоручи им, да гледају извршити онако, како је он наредио у свом тестаменту, који је тај дан по његовој заповиједи написао његов секретар Симеон Милутиновић, па онда пође у своју ћелију, у којој је као прави пустиник живот проводио, те се спусти на постељу и разговарајући се с околостојећима, тихо, не осјећајући ни болести, престави се у 81-ој години свога живота (*).

(*) Montenegro und die Montenegriner, стр. 43-44 — С. Милутиновић, стр. 120.

Главари ту дешени одма сутра-дан отворе поменути тестамент, у ком упокојени владика „препоручује свима Црногорцима и Брђанима и заклиње их свемогућим Богом, свега свијета творцем, и свом силом небесном, да испуне сљедујући његов аманет: а) да га у миру, тишини и љубави општенародној укопају и ожале, да не би ни крвник крвнику тада проговорио ни горке ријечи; б) да на његовим мртвим прсима вјеру зададу и утврде кроз сву Црну Гору и Брда, кроз све нахије, села и племена, да нико никога ни за што не тиче до Ђурђева дне, а дотле, нада се, да ће им начин живљења бити доиста учињен и суд царски у свој земљи постављен, што је он у њиовог свагдашњег покровитеља рускога цара испросио и исплакао; в) да црквено добро и имуће не тиче нико, а да он на своје мјесто оставља насљедником својим и управитељем цркве и народа синовца свог, Рада Томова (који је још биo мирјанин), којега богу и цару руском, па и свему народу црногорском и брдском за свагда препоручује.“ Даље настави: „да од све руске лафе (плате), која иде народу и која је сва у готову и на гомили, нијє паре ни динара ни на што друго потрошио, него на кулук (суд, који је три пута у мало времена узалуд заводио), докле га опет силни и безумни људи не развргоше; да ће на његову молбу њиов покровитељ послати у Црну Гору свог чиновника, који ће те новце примити и трошити на суд, што ће тај исти чиновник поставити у Црној Гори.“ Најпослије „вјечном проклетству и анатеми предаје како онога, који не би овај тестамент послушао, него би какву смутњу и раздор међу народом усудио се чинити словом или дјелом, тако и оног сваког, који би се нашао да помисли одступити од покровитељства рускога.“ (*). Тај исти дан главари обу-

(*) Овај тестамент наведен је гори у изводу,

ку владичиног насљедника у свештеничке ризе и даду му у руку архијерејску штаку, па тако као господара покажу га народу на Иван-беговом гумну, гдје се јавно прочита и гори речени тестамент.

Чим се чуло, да је владика преставио се, тај час поврвили су на Цетиње многи Црногорци и Брђани, да ожале свог незаборављеног господара, који је међу њима готово за по стољетија, истина трудно и мучно, али мудро и срећно владао. У слједству његовог тестамента главари од свију племена и братства ухватили су вјеру у манастирској цркви (*) преко ковчега свог у вјечни живот пресељеног владике, заклевши се, да ни крвник крвника не тиче до Ђурђева дне.

Било је људи, који су на Цетињу по угловима тајно разговарали се и говорили, да је тај тестамент подметнут; било их је, који су својски настојали, да се насљедник владичин не потврди одма; али опет било их је, и то Станко Стијепов (отац садашњег кнеза црногорског), игуман Мојсеј из Ђурђеви Ступова и Симеон Милутиновић, који су се својски заузели, да се по сваки начин и без сваког одлагања прејемник владичин призна. Овима су, понајвише настојањем и вјештином поменутога Станка Стијепова, придружили се и неки други главари, као Михаил Бошковић, сердар бјелопавлићски, Стефан Вукотић, главар чевски, Филип Ђурашковић, сердар ријечке нахије, па су гледали уразумити народ, доказујући,

---

а у цијелости је печатан у књизи А. Н. Попова Путешествије в Черногорију, стр. 302-306.

(*) У истој цркви и погребен је блаженопоч. владика Петар, но 18 окт. 1834 год., кад су хтјели да његове земне остатке из гроба изваде и на друго мјесто пренесу, нашли су га цјелокупна и света. Види Montenegro und die Montenegriner, стр. 44. и Грлицу за 1838 год. стр. 62.

да и вјера међу њима ухваћена не може опстати до рока, ако одма не буде насљедник владичин признан и потврђен. Народ пристане уз ове паметније и добро мислеће главаре, те без сваког одлагања и растезања признаду и торжествено прогласе за свог господара и будућег владику Рада Томова, ком је тад било 17 година (рођен је 1 новембра 1813 године). Први приступи му к руци острошки архимандрит Јосиф Павићевић, за њим губернатор Вуко Радонић, па онда остали главари, а за њима народ ту десивши се.

Мало доцније, на предложење учињено скадарском везиру, дође владика призренски Хаџи-Захарије на остров Ком, гдје у цркви успенској младог господара црногорског рукоположи за јерођакона и јереја и произведе га за архимандрита. Као што смо видјели, младом господару било је име Раде, а у духовном чину буде назван Петар, оног имена други, који је 1833 године 6-га августа у Петербургу у присутству и самог императора Николе посвећен за архијереја.

Дјела овог славног Србина, који је силом свог ума и рјешитељне воље знао у свом отачаству несложна и закрвљена братства, племена и окружија сложити и умирити их; њи, што ни једном владики пре њега није за руком изишло, својој власти са свим потчинити; унутрашњи ред завести и утврдити га постојаним правитељством, а тим своје земљаке од пропасти, која им је претила, спасти и уз то, колико је на оном крају за кратко време могуће, усрећити их, новим духом препородити и у ред европски народа довести; сва та и друга дјела, којима је владика Петар II, као господар народа, заслужио славно име, надам се, да ће скоро тко од Србаља описати и објелоданити.

ДОДАТАК

Да би боље позната била и она у овој књизи споменута земљописна имена, за која не зна сваки читатељ, како се зову на српском или на италијанском језику, попис од њи на та обадва језика прилаже се овдје, а уз нека и назвање латинско или њемачко додаје се.

Авлон, Vallona.
Арбанија, Albania.
Бар, Antivari.
Бока, а говори се и Бока Которска, Bocche di Cattaro.
Брач, Brazza.
Будва, Budua.
Вериге, најуже мјесто у заливу которском, Catene.
Вис, Lissa.
Грбаљ, Zuppa.
Груж, Gravosa.
Дан, Daino.
Драч, Durazzo (Dyracchium).
Дривост, Drivasto.
Дринопоље, Adrianopoli.
Дубровник, Ragusa.
Задар, Zara, (Jadera).
Зета, Zenta.
Клис, Clissa,
Конавли, Canali.
Корчула, Curzola.
Костур, Castoria.
Котор, Cattaro.
Которски залив, canale di Cattaro.
Крк, Veglia.
Крф, Corfù.
Ластово, Lagosta.
Локрум, остров пред Дубровником, Lacroma или S. Marco.
Љеш, Alessio (Lissus).
Млетци, Venezia, (Venedig), а говори се и српски Венеција.
Млетачки залив, golfo di Venezia.
Мљет, Meleda.
Морија, Morea.
Напуља, Napoli (Neapel).
Неретва, Narenta.
Нови, у Боки, Castelnuovo.
Омиш, Almissa.
Пељешац, Sabioncello.
Пловдин, Filippopoli.

Пуља, Puglia (Apulien).
Прчањ, Parzagno.
Рат, penisola Ponta, Punta.
Рисан, Risano.
Росе, Portorose.
Скадар, Scuttari.
Скадарско језеро или блато, lago di Scuttari.
Спич, Spizza.
Спљет, Spalato.
Стон, Stagno.
Трогир, Traù.
Троица (Св.), forte S. Trinità.
Уцин, а говори се и Улцин, Dulcigno.
Филиба, види Пловдин.
Хвар, Lesina, а и српски говори се Лезина.
Цавтат, Ragusa vecchia.
Црна Гора, Montenero или Montenegro.
Шибеник, Sebenico.
Једрена, види Дринопол.
Јакин, Ancona.

